

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

149. évfolyam, 4. szám
2025

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief
HORVÁTH ERZSÉBET

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő / Managing editor), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors
HORVÁTH GERGELY, KOVALCSIK TAMÁS, KŐSZEGI MARGIT, PAPP SÁNDOR
CSAPÓ JÁNOS (külf kapcsolati menedzser / Manager for internationalisation)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board
VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DÁVID LÓRÁNT DÉNES,
DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS, FODOR GYULA (UA),
GYŐRI RÓBERT, IONEL HAIDU (FR), ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK),
MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS), MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TIMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁČI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board
ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL),
BARTA GYÖRGYI, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN, CENTERI CSABA,
CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GRAŻYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL),
GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN, GYÖRGY OTTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE,
DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO), KOCSIS KÁROLY, BLAŽ KOMAC (SI),
JOANNA KOSMACZEWSKA (PL), KOVÁCS KATALIN, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ,
MEZŐSI GÁBOR, MICHÁLKÓ GÁBOR, LADISLAV MURA (SK),
PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT, PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT),
PENKSZA KÁROLY, SZILÁRD LEHEL POSZET (RO), PROBÁLD FERENC,
ANTON VAN ROMPAEY (BE), MIHAELA SIMA (RO), PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN),
SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER,
TARDY JÁNOS, TÓTH GÉZA, MAREK WIĘCKOWSKI (PL)

A Földrajzi Közleményeket az alábbi adatbázisok indexelik:
Földrajzi Közlemények is abstracted/indexed in: EBSCO Information Services,
Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus International, Crossref.

E-mail: info@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

MAKROREGIONÁLIS MANÓVEREK EGY KLASSZIKUS ÜTKÖZŐZÓNÁBAN: A HÁROM TENGER KEZDEMÉNYEZÉS GEOPOLITIKAI ALAPJAI ÉS KILÁTÁSAI

MOZGA GÁBOR

MACRO-REGIONAL MANOEUVRES IN A CLASSICAL BUFFER ZONE:
THE GEOPOLITICAL FOUNDATIONS
AND PROSPECTS OF THE THREE SEAS INITIATIVE

Abstract

Nowadays, the global geopolitical landscape is characterised by unpredictability, turbulence, and rapidly changing circumstances. These trends are especially relevant in Central and Eastern Europe (CEE), between Germany and Russia, where the fragmentation of the political space, currently characterized by small states, has been a constant staging area and buffer zone for neighboring powers at least since the emergence of classical geopolitical theories. Contemporary Poland, however, stands out in many aspects among the CEE states and could theoretically be one of the leading powers in the region. In parallel with its geopolitical weight, its advocacy capacity has also increased significantly in recent times. For almost 10 years, its own geoeconomic initiative, the Three Seas Initiative (3SI), has been steadily emerging as the region's most significant internally inspired response to the geopolitical threats facing the region.

Keywords: geopolitics, central and eastern Europe, three seas initiative, intermarium, Poland

Bevezetés

Az I. világháború lezárását követően a korabeli nagyhatalmak által dominált birodalmi terek jelentős mértékben széttorozodtak az európai kontinensen. Felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, a cári Oroszország, az Oszmán Birodalom, illetve a Német Császárság. Számos új, magát nemzetállamnak tekintő ország jött létre a Kelet-Európai síkságon, a Kárpát-medencében és a Balkán-félszigeten is. A határok szerepe és elválasztó funkciója, illetve a nemzeti identitás fontossága felértékelődött. Ezzel párhuzamosan a Finnországtól Görögorszáig létrejövő független országok (melyek egy része korábban már rendelkezett saját, önálló államisággal) egy teljesen megváltozott geopolitikai környezetben találták magukat.

Sir HALFORD J. MACKINDER (1861–1947), a brit geostratégia meghatározó gondolkodója az 1919-es Heartland-tézisében „Stratégiai kiegészítés” névvel illette ezt az észak-déli irányú térséget, melynek funkciója Németország és Oroszország elválasztása és együttműködésük megakadályozása lett volna, biztosítva ezáltal a brit hegemoniát a kontinens és egész Eurázsia felett (MACKINDER, H. J. 1919). Az említett országok között megszülető kisállamok az 1930-as évektől egyre fenyegetőbb szomszédokkal találták szemben magukat. Nyugati irányból a nemzetiszocialista Harmadik Birodalom, kelet felől a pedig bolsevik Szovjetunió is határozott elképzelésekkel rendelkezett a térséget illetően, amit a saját befolyási övezetüknek, meghódítandó területüknek tekintettek.

1795-ös harmadik felosztása után 1918-ban visszakérült a térképre a független Lengyelország, mely demográfiai, diplomáciai, gazdasági és katonai erejével, ezáltal geopolitikai súlyával és kezdeményezőképességével napjainkban is kiemelkedik a régió államai közül. Varsó a két világháború közötti időszakban a saját ihletésű Intermarium-koncepciókra alapozva kívánta megszervezni a köztes-európai térséget az említett tota-

litáriánus diktatúrákkal szemben. Célja egy katonai-politikai-védelmi szövetség kialakítása volt a régió hasonló helyzetben lévő országaival, amely azonban nem sikerült a belső politikai ellentétek és az 1939-es német és szovjet megszállás, majd a hidegháborús korszak miatt.

A 2014-es majdani, kelet-ukrajnai és krími eseményeket, illetve Oroszország 2022-ben Ukrajna ellen indított háborúját követően ismét megnőtt az érdeklődés a régió iránt, ahonnan többféle választ is megfogalmaztak az érintettek. Ezek közül a legjelentősebbnek a lengyel és horvát segítséggel 2016-ban elindított Három Tenger Kezdeményezés (3SI: Three Seas Initiative) tekinthető, mely jelenleg 13 tagot számlál. Az Intermarium-koncepciókon finomítva, ám azoknál több partnerre kiterjedően, kizárólag holisztikus gazdaságfejlesztési projektekre alapozva kíván egy nagyléptékű észak-déli irányú együttműködést megvalósítani a Balti-, Adriai- és Fekete-tenger között.

Jelen publikáció arra a kutatási kérdésre keresi a választ, hogy milyen geopolitikai pozíciókkal rendelkezik napjainkban a Három Tenger Kezdeményezés? Ehhez kapcsolódóan elhelyezi a 3SI régióját a földrajzi-kulturális-biztonságpolitikai térben, feltárja a kezdeményezés szellemi gyökereit és működésének fő motivációit, illetve saját, nyilvános úton közzétett eredményeit. Hipotézisként a következő fogalmazható meg: a 2016-ban Varsóban alapított Három Tenger Kezdeményezés újabb régióbeli országokkal bővítve és a kooperáció elmélyítésével szignifikáns mértékben képes erősíteni Köztes-Európa geopolitikai pozíciót a regionális és a nemzetközikörnyezetben. Módszertanát tekintve a releváns hazai és nemzetközi szakirodalom feltárását, illetve a 3SI hivatalos honlapján elérhető statisztikai adatok és az ún. Közös Nyilatkozatok dokumentumainak elemzését alkalmazza a kutatás.

Köztes-Európa mint geopolitikai és geostratégiai régió

Köztes-Európa, mint térkonceptió először az első világháború időszakában jelent meg a földrajz- és történettudományban, jelentős etnikai, hadászati-stratégiai, határkutatási és geopolitikai vonatkozásokkal. Pontos elhelyezkedésének és fogalmának meghatározása azonban történelmi koronként változott (BELUSZKY, P. 1996). Eredetileg a német geográfus ALBRECHT PENCK (1858–1945) nevéhez köthető (*Zwischeneuropa* néven), aki a Fehér-tengertől a Boszporuszig terjedő, Németország által vezetni kívánt nagytérseget értette alatta. E régió szerinte nyugati irányban Németország mellett magában foglalja a mai Svédország, Dánia, Svájc és Olaszország területét, keleti határai pedig a mai Finnország, a Baltikum, Fehéroroszország és Lengyelország térsége, illetve Ukrajna Dnyeper-folyótól nyugatra eső részei (PENCK, A. 1915).

Mivel nem egyértelműen és nem kizárólag földrajzi, hanem egyben politikai-történelmi fogalom is, pontos definíciójának megállapítása nehézségekbe ütközik. A több, egymással párhuzamosan és gyakran következtelenül használt lehatárolásokra utal, hogy megjelenhet pl. a Belső-Európa, Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa és a Délkelet-Európa megnevezés, továbbá a leggyakrabban Köztes-Európa szinonimájaként emlegetett Közép-Európa is (NAGY M. M. 2014).

Közép-Európa (Mitteleuropa) alapvetően egy pángermán ihletésű, nacionalista szempontú térkonceptió volt, mely a nagynémet egység kérdéskörével és a gazdasági térhódítással foglalkozott (ATKINSON, D. – DODDS, K. 2000). E gondolatok már 1848-tól megjelentek, de jelentősebb hatást FRIEDRICH NAUMANN (1860–1919) német politikus 1915-ös „*Mitteleuropa*” c. könyve váltott ki az első világháború folyamán. Gondolatai szerint a Német Császárságnak és az Osztrák–Magyar Monarchiának (mint centrum-

nak), valamint az Északi-, a Balti- és az Adriai-tenger vidékének politikai és gazdasági szempontból integrált egységgé kell válniuk (NAUMANN, F. 1915). Később, a hidegháború korszakában Közép-Európát inkább történelmi-kulturális fogalomként használták értelmiségi körökben, melynek célja az itteni népek (pl. csehek, lengyelek és magyarok) Szovjetuniótól való elkülönítése és a Nyugathoz való tartozás hirdetése volt (SZÜCS J. 1981; KUNDERA, M. 1983).

OSKAR HALECKI lengyel történész (1891–1973) hasonló alapok mentén Kelet-Közép-Európának nevezte a német nyelvterület és a belarusz-ukrán nyelvhatártól nyugatra elhelyezkedő térséget, amely a Baltikumot, Lengyelországot, a cseh és szlovák területeket, a Duna-medencét és a Balkánt is lefedi (HALECKI, O. 1952). Történelmi aspektusok alapján ez Közép-Európa keleti fele, míg a másiknak a germán birodalmi hagyományok által dominált Nyugat-Közép-Európa tekinthető (HALECKI, O. 1950). A kelet-közép-európai népek folyamatosan kapcsolatban álltak Nyugat-Európával, azonban saját nemzeti kultúrát alakítottak és fejlesztettek ki az évszázadok során, melyek hozzájárultak a közös európai civilizáció fejlődéséhez (HALECKI, O. 1952).

Geopolitikai régióként Köztes-Európa alapvetően a német és az orosz érdekszféra között elhelyezkedő területeket jelenti (PÁNDI, L. 1995, MEZŐ, F. 2001). Tudománytörténeti gyökerei többek között a már említett Penck-féle Köztes-Európához, a különböző nagynémet Közép-Európa koncepciókhoz, a Mackinder által használt Stratégiai kiegészítésig és Halecki történelmi-kulturális értelemben vett Kelet-Közép-Európa definíciójáig vezetnek vissza. Közös ezekben a teóriákban, hogy meghatároznak egy, az adott történelmi korszaknak megfelelő német és orosz erőter közötti térséget, melyhez különböző jellegzetességeket és funkciókat társítanak: pl. a német befolyási övezet alárendelt régiója; ütköző/elválasztó zóna Európa nyugati és keleti része között; vagy az orosz kultúrától és a Szovjetuniótól hangsúlyosan különböző, sajátos karakterjegyekkel bíró európai térség.

Napjaink geopolitikai gondolkodásában továbbra is a „klasszikus” szerepkörök és pozíciók dominálnak a térséget illetően. Ezek jellemzően civilizációs és biztonsági ütközőzónaként (HUNTINGTON, S. 1995; KAPLAN, R. D. 2012, 2017; FRIEDMAN, G. 2015), nyíltan az orosz érdekszféra részeként (DUGIN, A. 1996, 2012, 2015), esetleg kapurégióként (COHEN, S. B. 2003, 2009) vagy új hatalmi erőcentrumként (NAGY M. M. 2014) azonosítják Köztes-Európát.

Közigazgatási és adminisztratív értelemben elsősorban egy, a mai Németország és Oroszország között elhelyezkedő, Finnországtól Görögorszáig (és Ciprusig) húzódó, észak-déli kiterjedésű sajátos politikai földrajzi, történelmi és kulturális régióként definiálható, az állandó nagyhatalmi jelentét miatt szignifikáns geopolitikai szerepkörrel. A köztes-európai államter rendkívül felaprózódott, ún. kisállamok sokasága tölti ki a régió államterét az I. világháború vége óta. A fenti logikát követve országait napjainkban az említett országokon kívül a balti államok (Észtország, Lettorság és Litvánia), Lengyelország, Fehéroroszország, Ukrajna, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Moldova, továbbá a volt jugoszláv tagállamok jelenlegi területe (Szerbia, Montenegró, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó és Észak-Macedónia) illetve Albánia, Bulgária és Ausztria alkotják. Ausztria a többi tagállamhoz képest speciális helyzetben van. Német nyelvterületű országgként a német geopolitikai erőter része. Az I. világháború után azonban a köztes-európai országokhoz hasonlóan maga is „kisállammá” vált. Az ország tartósan nem tartozott a keleti blokkhoz és EU tagsága ellenére nem NATO tag, viszont tagja a Három Tenger Kezdeményezésnek Földrajzi helyzetéből fakadóan fontos „hub” Közép- és Nyugat-Európa között (GÓRKA, M. 2018).

Köztes-Európa, Közép- és Kelet-Európa regionális földrajzi megközelítésben jól elkülöníthető Európa más nagyrégióitól. Európa más nagytérségeitől eltérő karakteres

társadalmi és gazdasági jegyekkel (pl. EU-n belül alacsonyabb gazdasági teljesítmény, termelékenység, kutatás-fejlesztési teljesítmény, jövedelmek, magasabb gazdasági növekedés, alacsonyabb képzettség, az ipari technológiával épült lakások magas aránya stb.) jellemezhető a történelmi távlatokban és a jelenkorban egyaránt (DAMSGAARD, O. et al. 2011). Szintén fontos, hogy hierarchikus centrum-periféria kapcsolatok fűzik a környező európai térségekhez, napjainkban elsősorban a nyugat-európai centrumterületekhez. Utóbbi reláció megmutatkozik a gazdasági teljesítményben (SALAMIN G. 2015), a térszerkezetben (JENEY L. 2006, SALAMIN G. 2015), de bizonyos értelemben még a fejlesztési erőforrások elosztása során is (PÉTI M. et al. 2024). A jövőformálásra irányuló szakpolitikákban, a köztervezésben és a köztervezésben pedig a perifériák egyfajta jótanuló jelenségeként egy átlagon felüli európaizálódás figyelhető meg itt (SALAMIN G. 2019a, 2019b; SALAMIN G. – PÉTI M. 2021).

Köztes-Európa geográfiai helyzetéből fakadó stratégiai fekvése és általános hadászati szerepe miatt a régió markáns geopolitikai meghatározottsággal és szerepkörrel rendelkezik a klasszikus geopolitikai elméletek kialakulása óta egészen napjaink ezirányú tudományos és döntéshozói gondolkodásáig. Demográfiai, gazdasági, diplomáciai és katonai képességeket tekintve a térség vezető állama elméletileg Lengyelország lehetne. Az ország geopolitikai súlya az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt és ezzel párhuzamosan saját geoökonómiai projektkezdeményezést hozott létre (Három Tenger Kezdeményezés). A régió belső kulturális és társadalmi-gazdasági határai, illetve geopolitikai jellemzői folyamatos mozgásban és változásban vannak napjainkban is (IGARI A. 2022). Oroszország 2022-ben indított ukrajnai invázióját követően a lengyel állam, tágabban értelmezve pedig az egész köztes-európai térség fontossága felértékelődött, mely tendencia a jövőben is folytatódhat a háború intenzitásának és kiterjedésének függvényében.

Történeti kontextust tekintve a régióval kapcsolatos tudományos geopolitikai és geostratégiai gondolkodást alapvetően a XIX. és XX. századi gyarmatbirodalmi vetélkedések (pángermán és brit birodalmi elméletek: pl. RATZEL, F. 1897, 1897; HAUSHOFER, K. 1928, 1939a, 1939b, 1941a, 1941b, 1941c, 1943; MACKINDER, H. J. 1904, 1919), majd a XX. század világháborús eseményei (német, orosz, szovjet, illetve lengyel teóriák) illetve a hidegháború korszaka (angolszász elméletek: pl. SPYKMAN, N. 1942, 1944; KISSINGER, H. 1969; BRZEZINSKI, Z. 1986) határozták meg. Az említett fogalom (*Zwischeneuropa*, *Europe-In-Between*) először 1915 után, majd a geopolitika, mint önálló tudományág több évtizedes diszkreditációját követően, a hidegháború korszakában és később a rendszerváltozást követően került be hazai- és nemzetközi akadémiai élet, illetve a politikai közbeszéd szóhasználatába.

Természetföldrajzi lehatárolásában a geográfiai tényezők kevés támpontot nyújtanak (Penck csak a Fehér-tengert és a Boszporuszt említette), mivel határait inkább az említett nagyhatalmi rivalizálások definiálták, az egyes történelmi korszakok nemzetközi kapcsolatainak és általános stratégiai, hadászati viszonyainak megfelelően. Maga a geopolitika fogalma is a vizsgált térséghez kapcsolódóan született meg. Ehhez aktívan hozzájárultak a német és a cári orosz expanziós törekvések (pángermán terjeszkedés, Raum-Lebensraum kérdései; pánszlávizmus), illetve a brit birodalmi érdekek (hegemónia biztosítása az európai kontinensen pl. a Mackinder által javasolt ún. „Stratégiai kiegészítés” övezete) szembenállásai révén. A korra jellemző földrajzi determinációs szemlélet is szignifikáns mértékben befolyásolta a megjelenését. A geopolitika tudománya kezdetektől fogva holisztikus szemléletű, nem korlátozható csupán a földrajz és a politika területére. Ennek egyik fő oka, hogy már az első akadémiai iskolateremtői és művelői között is megtalálhatók voltak a geográfusok mellett a szociológusok, politológusok, diplomaták, katonai szakértők, biológusok és a történészek is.

Geostratégiai és biztonságpolitikai megközelítésből olyan „klasszikus” ütközőzónák találhatók itt, mint a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence, tágabb képet tekintve pedig a Kelet-Európai-síkság térsége: Finnország déli része, a jelentős orosz kisebbségi közösségek lakta balti államok, Lengyelország, a Moszkva befolyása alatt álló Fehéroroszország, illetve Ukrajna és Moldova területe. Utóbbi állam esetében a transznisztriai befagyott konfliktus is meghatározó. A térségben található továbbá a kalinyingrádi orosz terület is, illetve a stratégiai fontosságú suwalki-folyosó. A vizsgált nézőpont szorosan összefügg a földrajzi adottságokkal: a katonai-hadászati szempontból csekély védelmi lehetőségeket és gyors haladási irányt biztosító alföldi területek által dominált táj, ahol fontos kereskedelmi-infrastrukturális útvonalak találkoznak és stratégiai-védelmi szempontból a hegységeknek és folyóvölgyeknek kiemelkedő szerep jut a katonai tervezés során.

Közös történelmi vonásokat tekintve meghatározó pl. a nagy földrajzi felfedezésekből és az aktív gyarmatosítás folyamatából való kimaradás, a kései iparosodás, a szocialista korszak öröksége, illetve az energiafüggőség és a nagyhatalmak közötti fekvés (BERNEK Á. 2014, 2018). Ide sorolható még a balkáni és a keleti területeken konzerválódott gazdasági fejletlenség részben a török és a tatár uralom miatt, illetve a Nyugat-Európához képest félperiférikus gazdasági helyzetbe való kerülés az újkor óta (Szűcs J. 1981). Napjaink kollektív történelmi „örökségeiként” említhetők továbbá a nemzetiségi viszályok (nyelvhasználati tiltások) és az irredentizmus egyes megjelenései (BOTZ L. 2010).

Az I. és a II. világháború határrendezései, a hidegháborús korszak végén felbomló Szovjetunió, majd a lokális konfliktusok (pl. délszláv háború) jelentős mértékben szétteredezték a régió államterét. Új államok keletkeztek, meglévők bomlottak fel és a határok nagymértékben átrajzolódtak. A határok módosításával jelentős lélekszámú lakosság és nemzeti, illetve etnikai kisebbség került az új országok fennhatósága alá. Ebben a térségben, a képzeletbeli Szczezin–Trieszt választóvonalától keletre gyakori jelenségnek számít, hogy az etnikai, nyelvi és az államhatárok nem fedik le egymást (BOTLIK ZS. 2016). Ezért további közös pontnak számít még az etnikai és nyelvi nacionalizmus megléte, illetve az állandó határviták jelensége (BIBÓ I. 1946).

A vizsgált államok modern kori nemzettudatát tekintve általánosságban közös vonásként azonosítható a nemzetállami berendezkedés idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, a birodalomellenesség, illetve a Nyugat és a Kelet között betöltött hidszerep (PÁNDI L. 1995), ugyanakkor az euroatlanti integráció és az erre vonatkozó törekvések is. Fontos megjegyezni, hogy a birodalomellenesség jellemzően a külső birodalmakhoz való hozzáállást jelenti, hiszen önálló kezdeményezésű, helyi birodalmak vagy jelentősebb államalakulatok is kialakultak a területén és ezek saját történelmi megítélése értelemszerűen pozitívabb (pl. I. Nagy Lajos király birodalma, IV. István szerb király (Stefan Dusan) balkáni birodalma, Hunyadi Mátyás birodalma vagy a Lengyel–Litván Unió).

A nemzetközi együttműködések térkonceptciói kevés esetben ragadták meg e számos elméleti és valóságos társadalmi, gazdasági és politikaformálási jelenség által lehatárolható nagytérség teljes egészét, akár a történelmi időben, akár napjainkban. A XX–XXI. század fordulójának egyik fontos kezdeményezése volt az euroatlanti együttműködések kiterjesztése e térség számos országára. Ugyan mindeközben megfigyelhetők az ettől eltérő irányú kapcsolatépítések is (MEGYESI Z. – SALAMIN G. 2021), de a nyugati, euroatlanti dominancia nem kérdéses. Emiatt viszont nem meglepő, hogy e folyamat konfliktusokat generált a nagytérség keleti nagyhatalmi szomszédjával, Oroszországgal. Még napjaink térségtől távol elterülő felemelkedő nagyhatalma, Kína is koncepcionálja e teret, sőt, az előzőektől eltérően gyakorlatilag megragadja a régió egészét a 16 + 1 (jelenleg 14 + 1) gazdasági és kulturális együttműködés kezdeményezésével, amely az új kínai geostratégia, az Új Selyemút egy fontos pillérének is tekinthető (Kocsis J.B. et al. 2017). A jövőben

az egész Selyemút Övezet, azaz az eurázsiai térség hatalmas gazdasága ereje (JENEY L. – VARGA Á. 2017) közelebb kerülhet Köztes-Európához. Szintén nem meglepő, hogy a kínai manővereket sokszor gyanakodva fogadják a nyugat-európai centrumtérsg államai (BÉRES B. et al. 2017).

Igazán izgalmas ezért, hogy vajon milyen indíttatásúak és hogyan építkeznek az e nagytérsgen belülről induló és a nagytérsgét koncepcionáló nemzetközi együttműködési kezdeményezések közül az Intermarium-koncepciók. Jelentőségük abban is rejlik, hogy ezek egy lényegesen nagyobb földrajzi teret kívánnak lefedni és határozottabb, illetve holisztikusabb ambíciókkal rendelkeznek, mint a többi belső ihletésű kezdeményezés (pl. Visegrádi Négyek; Slavkovi Háromszög; Balkáni Négyek, Bukaresti Kilencek).

Az Intermarium-koncepciók hatásai a térségben

A Három Tenger Kezdeményezés szellemi bázisának gyökerei főként az I. világháború utáni lengyel külpolitikai gondolkodásig vezetnek vissza. Jelen fejezet ezért feltárja a régió belüli, elsősorban lengyelországi kezdeményezésű releváns teóriákat. Ezek döntő része az *Intermarium* (Międzymorze, Zwischenmeer, Tengerköz) koncepciója körül csoportosul. Az egyes alapítók és résztvevők, illetve akadémiai kutatók és a szakpolitikai újságírók is gyakran hivatkoznak a 3SI-vel kapcsolatban az Intermariumra (pl. FRIEDMAN, G. 2017; SCHMIDT, A. 2017; China-Cee Institute 2020; BARTOSZEWICZ, M. G. 2023; KORNIS, V. 2022).

Az Intermarium, mint lengyel ihletésű elképzelés Köztes-Európa területének főként északi és középső részét a belső erőforrásokra és kapcsolatrendszerekre alapozva, a közös történelmi alapokra támaszkodva, külső nagyhatalmi befolyás nélkül kívánta egyesíteni és megszervezni (KURECIC, P. 2018). A Tengerköz alapvetően a Balti-, Adriai és a Fekete-tenger közötti régióként jelent meg, esetenként kiegészítve az Égei-tengerrel és a Kaukázus régiójával is. Nem egy teljesen új elképzelésnek számít tehát, viszont alap gondolatai az orosz-ukrán konfliktus 2014-es eseményeit követően a Három Tenger Kezdeményezés formális keretei között újjászületettek a geopolitikai szinten.

Szellemi előfutárának ADAM JERZY CZARTORYSKI (1770–1861) lengyel nemes és diplomata 1830-ban megjelent könyve, az „*Esszé a diplomáciáról*” (*Essai sur la diplomatie*) tekinthető. Ebben az Oroszország jelentette fenyegetésre hívta fel a figyelmet. Északi és keleti irányból nehezen megközelíthető és elfoglalható birodalomként a moszkvai vezetés erőteljes terjeszkedésekbe kezdett nyugati és déli irányban, melyek Czartoryski szerint közvetlenül veszélyeztették Európát és a lengyel államot. Az orosz előrenyomulás megállítására a történelmi Lengyel–Litván Nemzetközösség (1569–1795) föderatív alapokon való felélesztését és újragondolását javasolta a csehek, a szlovákok, a magyarok, a románok és a délszlávok részvételével. Lengyelország, mint közvetítő jelenik meg Magyarország és az említett nemzetek között (CZARTORYSKI, A. 1830).

A Lengyel–Litván Nemzetközösség (lengyelül: Rzeczpospolita) történelmi és politikai öröksége az egész lengyel geopolitikai gondolkodást alapjaiban meghatározta és emlékezete a napjainkban is átszövi az egyes politikai aktorok stratégiaalkotását és hatással van a régióra (NOWAK, A. 2004). Egyben idealizált igazodási pontként, a lengyel állami nagyság egyik „aranykoraként” is megjelenik.

A kereszténység védőbástyájaként (Antemurale Christianitatis) is emlegetett Nemzetközösség területe a XVI. századi fénykorában kiterjedtebb volt, mint a korabeli Franciaország, Hollandia és Belgium együttvéve. Ennek ellenére a nyugati történelemszemléletben egy periférikus határvidéknek számít, de legjobb esetben is egy civilizációk

közötti térnek tekintik (CHODAKIEWICZ, M. 2012). Történelmi szempontból nyugati, de ugyanakkor sajátos, keleti és nyugati jellegzetességeket egyaránt ötvöző fejlődési pályával rendelkezik (CHODAKIEWICZ, M. 2012). 1795-ben Lengyelország harmadik felosztásának következményeként az államalakulat felbomlott és a lengyel függetlenség egészen az I. világháború végéig, 1918-ig megszűnt létezni.

Politikai diskurzus és külpolitikai kormányprogram-tervezetek szintjén az Intermarium fogalma meghatározó volt a két világháború közötti lengyel geopolitikai gondolkodásban. JÓZEF PIŁSUDSKI (1867–1935) révén az említett koncepció hivatalos állami támogatást is kapott. A lengyel marsall és államférfi 1918 és 1922 között a Második Lengyel Köztársaság államfője, majd az 1926 és 1935 közötti autoriter rendszer vezetője volt. Az I. világháború után az Intermarium-projekt a német és az orosz (illetve később szovjet) birodalmi törekvések ellenpólusát volt hivatott betölteni, biztosítva ezzel Lengyelország függetlenségét és hegemoniáját a köztes-európai régióban (PACZKOWSKI, A. 2003).

A Tengerköz pontos földrajzi lehatárolására és kiterjedésére vonatkozó lengyel elképzelések az aktuális világpolitikai viszonyoknak megfelelően folyamatosan változtak, több verzió is napvilágot látott. Piłsudski egyik javaslata egy olyan Intermarium víziót vázolt fel, mely észak-déli irányban a Jeges-tengertől a Földközi-tengerig (Skandináviától egészen Görögorszáig), illetve a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott volna. A szuverén nemzetállamok láncolatát magában foglalta volna Lengyelországon kívül pl. a balti államokat, Ukrajnát és néhány kaukázusi országot is (FEDORENKO, A. et al 2022). A federalizációs tervek túlmutattak a történelmi lengyel magterületeken és az egész posztkommunista „Új Európát” kívánták megszervezni (CHODAKIEWICZ, M. 2012).

Az Intermarium konkrét ethosát tekintve a *prométheizmus* jelenik meg, mint hátterideológia. Ennek lényege, hogy Lengyelország civilizációs küldetéssel is rendelkezik (a keresztény Európa megmentése), melynek során elviszi a szabadság lángját az orosz/szovjet elnyomás alatt élő népeknek. A lengyeleket érő fenyegetés a szomszédos nemzetek irányából ezért még inkább szükségessé teszi az egy tömbbe való tömörülést (SCHMIDT, A. 2012). A tartósan jó kapcsolatok és az átfogó, stabil szövetség kialakítását azonban megakadályozták a régió nemzetiségi ellentétei és a nagyhatalmi támogatás hiánya (CREȚU, V. 2018).

Piłsudski halála után (1935) Lengyelország JÓZEF BECK (1894–1944) külügyminiszter vezetésével újrafogalmazta az Intermarium tervet, melyet a *Harmadik Európa* (Trzecia Europa) névvel illettek, Lengyelország, Magyarország és Románia részvételével (LUKASIEWICZ, S. 2010), igaz az országok pontos névsora gyakran változott. Ennek egyik oka, hogy az 1930-as évek turbulens bel- és külpolitikai viszonyai között alkották a pragmatikus szemléletű geopolitikai fogalmat. Az I. világháború óta megváltozott európai erőviszonyok során létrejött egy Németország vezette fasiszta tömb, illetve egy Nagy-Britannia és Franciaország vezette nyugati blokk. Ezek alternatívája lett volna a Harmadik Európa, egy közép-európai tömb, Lengyelország irányításával. Utóbbit egyfajta biztonsági szükségszerűnek írta le, a Balti- a Fekete- és az Adriai-tenger által közbezárt területeken fekvő országoknak a saját érdekükben is együtt kell működniük, az adott kormányok politikai orientációjától függetlenül (SCHMIDT, A. 2012). A terv a Nyugat és a Kelet közötti elhelyezkedés és ütközőzóna történelmi kényszerhelyzetén alapult: az 1930-as évek végére a nemzetiszocialista Németország megszállta Csehországot, a Szovjetunió pedig a kommunizmus exportálásával kívánt nagyobb befolyást szerezni a régióban, aláásva ezzel a kelet-közép-európai államok társadalmi és politikai rendjét (WINCHESTER, B. 1973).

Az Intermarium-doktrína tehát az I. világháború után újjászülető lengyel állam geopolitikai helyzetére keresett megoldást és hosszú távú stratégiai elképzeléseket. A két világháború között Európa totalitárius államai között próbálta megőrizni a függetlenség-

gét egy regionális szövetségi rendszer kialakításával. A Harmadik Birodalom és a Szovjetunió azonban megszállta és felosztotta egymás között Lengyelországot, így a befolyásukat ellensúlyozni kívánó „köztes” blokk megszűnt létezni. A hidegháborús korszakban szintén ez volt a helyzet.

A modern lengyel geopolitikai gondolkodás egyik részeleme ezért a stratégiai verség történelmi tapasztalata, az ország második világháborús német és szovjet megszállása. Ez továbbra is hatással van magára a lengyel nemzeti identitásra is és különösen a PiS (Jog és Igazságosság) kormány 2015-től kezdődő vezetése során markánsan beépült a stratégiai narratívák közé (TALAGA, A. 2018).

Három nagy gondolati kör mentén csoportosíthatók a fentieknek megfelelően klasszikus Intermarium-koncepciók. Ezek egyike a Piłsudski-féle *történelmi* természetű verzió, ami elsősorban egy katonai-védelmi tömböt jelent az orosz birodalmi törekvésekkel szemben. A résztvevő szuverén országok köre azonban nincs egyértelműen meghatározva, ezért sok a bizonytalanság körülötte, hiányzik a részletes kidolgozás. Egy másik nagyobb, *geopolitikai* természetű gondolati egység az Intermariumot inkább egy kölcsönösen előnyös lehetőségeket hordozó együttműködési keretként értelmezi a közép- és kelet-európai államok számára. A harmadik (a korábban említett Józef Beck-féle nézőpont) dimenzió inkább a *földrajzi* meghatározásra fókuszál: a Balti- és a Fekete-tenger, vagy a Balti-, Fekete- és Adriai-tenger között elterülő térségre (NALECZ, D. 2019). Az említett aspektusok gyakran változhatnak és akár átfedésben is lehetnek egymással, inkább csak fő tájékoztató pontként funkcionálnak.

Napjaink szerepköreit tekintve az Intermarium/3SI az EU részeként és egyfajta kiegészítő szervezeteként hozzájárulhat az orosz birodalmi törekvések megakadályozásához, miközben növelheti az euroatlanti integráción belüli érdekérvényesítő képességét. Jövőbeli kilátásokat illetően egy tömbbe vonhatja össze az esetlegesen EU-hoz csatlakozó országokat: Ukrajnát és Belaruszt (NORKUS, Z. – AMBRULEVIČIŪTĖ, A. 2021). A közös, vagy hasonló identitással rendelkező szövetségek egy fenntartható, nagyobb politikai szövetséget alkotnak, amelyek a külső fenyegetettség, majd annak elmúlása esetén is összezárnak. Ennek oka, hogy a közösen osztott értékek, normák és kultúra belső kohéziószervező ereje kulcsfontosságú keretként jelennek meg (GODZIMIRSKI, J. 2021).

A fentiek alapján az Intermarium-koncepciók közös pontjának tekinthetők, hogy a két világháború közötti Lengyelországban nyertek teret és az adott nemzetközi, illetve regionális geopolitikai helyzettől függően folyamatosan változtak. Ehhez szükséges volt a lengyel állam támogatására, sőt egyes vezető politikusok maguk is kidolgoztak különböző változatokat. Ugyanakkor az adott elképzelések hivatalosan nem jelentek meg a kormányzati policy dokumentumokban. Deklarált kormányprogram helyett inkább külpolitikai stratégiaként funkcionáltak, nagyléptékű és hosszútávú víziókat felvázolva.

Ennek oka, hogy a két világháború közötti időszak politikai és ideológiai viszonyai közben láttak napvilágot, kényszerűségből és szükségszerűségből. Elsősorban a „mindenkor” hódító szemléletű Oroszországgal/Szovjetunióval és a Harmadik Birodalommal szemben határozták meg a lengyel állam megszervezését és függetlenségének biztosítását. Ehhez kerestek szövetségeseket az egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség területén belül, mely egyben a lengyel külpolitikai gondolkodás magvának történelmi hivatkozási alapját is adta.

Földrajzi értelemben azonban Köztes-Európa vagy Közép- és Kelet-Európa egyéb kisállamaira is kiterjedt, rugalmasan változva a korabeli politikai kapcsolatok függvényében. Gazdasági és kereskedelmi célokat nem vázoltak fel, inkább a politikai, katonai és a védelmi együttműködést kívánták ösztönözni, de ezen aspektusok kidolgozása sem volt részletes. A külső tényezők mellett a régió belüli ellentétek is akadályozták a szövetség-

kötést: Csehország elutasította a Lengyelországgal való szövetséget. Utóbbi állam törekvéseit Litvánia is óvatossággal és távolságtartással fogadta, Románia és Magyarország pedig szívesen együttműködött volna Varsóval, de egymással már nem (GERA, V. 2017).

A Három Tenger Kezdeményezés geopolitikai célkitűzései és jelenlegi pozíciói

ANDRZEJ DUDA lengyel és KOLINDA GRABAR-KITAROVIĆ horvát államfők 2015-ben szorgalmazták a Három Tenger Kezdeményezés megalapítását. 2016-ban 12 EU-s tagállam (Ausztria, Bulgária, Horvátország, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia és Szlovénia) képviselői vettek részt az első csúcstalálkozón, melyet Dubrovnikban tartottak. Közös nyilatkozatukban Közép- és Kelet-Európa gazdaságainak és infrastruktúrájának észak-déli irányú összekötését szorgalmazták (az EU-n belüli térszerkezetre jellemző nyugat-keleti kapcsolatokat kiegészítendő), különös fókusszal az energetikára, a szállítmányozásra és a digitális kommunikációra. Földrajzi értelemben az Adriai-, a Balti- és a Fekete-tenger által határolt régiót jelölték meg célterületként, melyet versenyképesebbé és biztonságosabbá tehet az új átfogó projekt (Joint Statement 2016).

A következő, 2017-es varsói csúcstalálkozón az USA akkori elnöke, a vendégként felszólaló DONALD TRUMP szimpátiájáról és támogatásáról biztosította a kezdeményezést, amely így még jelentősebb nemzetközi figyelmet és presztízt kapott. Geopolitikai szempontból az USA érdeke a Közép- és Kelet-Európát is érintő, Oroszország felől érkező szénhidrogénvezetékek kiváltása és jelentőségének csökkentése az észak-déli irányú vezetékek és folyosók kiépítése által. Trump elnök 1 milliárd dolláros támogatást jelentett be a kezdeményezés beruházásai számára, később ez az összeg 300 millió dollárra csökkent. Jelenleg a Biden-adminisztráció alatt ennek mértéke visszaesett, de az USA deklaráltan továbbra is kiáll a 3SI mellett.

Kezetben megjelentek olyan aggodalmak az Európai Unió, azon belül is különösen Németország részéről, hogy a Három Tenger Kezdeményezés egyfajta belső riválisává válik az EU-nak és az országnak. Ennek oka részben az akkori lengyel PiS (Jog és Igazságosság) kormány Brüsszellel szembeni feszült viszonya lehetett. Indulását követően azonban a 3SI összes Közös Nyilatkozatában szerepel az, hogy az EU kiegészítő, szinergikus projektje szeretne lenni (Joint Statement 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024). Valamennyi csúcstalálkozó meghívottja és résztvevője között jelen vannak 2017 óta az Európai Bizottság és Németország magas rangú képviselői is, így a kapcsolat pozitívnak mondható, a döntések egyes részfolyamataiba az említett EU-s és német vezetőket is bevonják.

Határozottan közép- és keleti-európai kezdeményezésként ambicionálja magát a kezdeményezés, saját értékelése alapján a térség gazdasági növekedése és fejlődése megtorpan a vasfüggöny miatt. Közel egyharmadát teszik az itteni országok (összesen 111 millió lakossal) az EU összterületének, de gazdasági lemaradása jelentős (a GDP/fő értéke az EU-s átlag 78%-át teszik ki egy 2018-as adat szerint). A régió országainak közlekedési és energetikai infrastruktúrája a történelmi előzmények miatt különösen az észak-déli irányban nincs a modern igények szerint kiépülve, ami hátrányba hozza Nyugat-Európával szemben, melyet egyelőre az Európai Unió támogatásai sem képesek kiegyenlíteni. Kelet-Közép-Európa lemaradásának kompenzálása erősebb és egységesebb tehetné az EU-t, ezért a régió támogatása az egész kontinens érdeke (3seas.eu, 2024).

A Három Tenger Kezdeményezés eddigi legfontosabb történéseit és döntéseit a minden évben megrendezésre kerülő csúcstalálkozók után kiadott ún. Közös Nyilatkozatok (Joint Statements) alapján foglalja össze az alábbi táblázat:

A Három Tenger Kezdeményezés csúcstalálkozóinak Közös Nyilatkozatain
(Joint Statement) alapuló fontosabb történések, döntések és célok
Major events, decisions and goals based on the Joint Statements of the
Three-Seas-Initiative summits

Év	Helyszín	Fontosabb történések
2016	Dubrovnik	3SI informális platform elindítása, észak-déli gazdasági, szállítmányozási és energetikai folyosók kialakítása. Partnerek bevonásának az igénye.
2017	Varsó	Befektetések ösztönzése (gazdaság, logisztika, energia infrastruktúra, környezetvédelem, K+F, digitális kommunikáció). Globális partnerek keresésének fontossága. Politikai támogatás biztosítása a rugalmas Elnöki Fórum részéről, kooperáció felgyorsítása. Tagsági feltételek: EU-tagság szükséges. Három Tenger Üzleti Fórum megalapítása. Donald Trump amerikai elnök részvétele.
2018	Bukarest	EU-s és transzatlanti kapcsolatok erősítése, USA részvételének a fontossága. Nyugat-Balkán és a Keleti partnerség országainak segítése. Három Tenger Kereskedelmi Kamarák Hálózatának és a Három Tenger Beruházási Alap létrehozása. Magánszektor bevonásának a terve. Németország, USA és az EU magas rangú tisztségviselőinek részvétele, döntések összehangolása a 3SI-vel. Délkelet-európai kormányzati és üzleti szereplők részvétele a csúcstalálkozón, együttműködések ösztönzése.
2019	Ljubljana	A 3SI szerepének erősítése: az együttműködés kapcsolódik az EU-s stratégiákhoz, kiegészíti azokat. Hozzájárulás a kontinens fejlődéséhez és biztonságához. Új projektcélok, prioritások megfogalmazása, előrehaladási eredmények publikálása.
2020	Tallin	„Smart connectivity” víziója: a cél, hogy a 3SI országai globális hotspotokká váljanak a digitális szolgáltatások és innováció terén. COVID-19 hatásainak kezelése: regionális gazdasági kapcsolatok és a határon átvélő infrastruktúrákra alapozva. Balti államok, Magyarország, Bulgária, Szlovénia, Horvátország, Románia és Lengyelország befektetése a Három Tenger Beruházási Alapba. USA terve: 1 milliárd dollár befektetés.
2021	Szófia	A csúcstalálkozó a 3SI Üzleti Fórummal együtt volt megtartva, részt vettek a térség egyes cégeinek és stakeholdereinek, illetve a stratégiai külföldi befektetőknek a képviselői is. Hálózatosodásra és konnektivitásra való törekvés a kormányzati szervek, gazdasági társaságok, egyetemek, start-up cégek, KKV-k és zöld ipari parkok között. Marketing szerepének hangsúlyozása. Új stratégiai prioritási projektek (összesen 90 db). Bulgária felvetette, hogy a tengeri kikötőit a görögországi és albániai kikötőkkel kellene összekapcsolni (modern szállítás, energetikai- és digitális infrastruktúra).
2022	Riga	Volodimir Zelenskij, Ukrajna elnöke részt vett a csúcstalálkozón, megjelentek Japán és az Egyesült Királyság külügyminiszterei is. A korábbi éveknek megfelelően (2017-től) Németország, az USA és az Európai Bizottság képviselői is jelen vannak. Oroszország katonai agressziójának határozott elítélése. Az orosz-ukrán háború hatásainak szakértői elemzése: energiaellátási útvonalak és források diverzifikációja, befektetési környezet és a régió gazdaságfejlesztési lehetőségei a megváltozott geopolitikai helyzetben. 500 milliárd euróra lenne szüksége az együttműködésnek az észak-déli infrastrukturális folyosók/tengely kiépítéséhez. A közös nyilatkozat külön kihangsúlyozza az energia- és kiberbiztonság fontosságát. A 3SI Befektetési Alap lekötött értéke 1 milliárd euro. Partnerségre való törekvés Ukrajnával, az ország számottevőbb bevonása az együttműködésbe, EU-s csatlakozásának és újjáépítésének támogatása. A Nyugat-Balkán, illetve Moldova és Grúzia EU-s integrációjának támogatása.

Év	Helyszín	Fontosabb történések
2023	Bukarest	Görögország 13. tagként csatlakozik az együttműködéshez, partnerségi szerződés Moldovával.
2024	Vilnius	Japán a 4. stratégiai partnerré válik az USA, Németország és az Európai Bizottság után. Oroszország ellen szankciók folytatásának, erősítésének szorgalmazása. Ukrajna újjáépítésében kulcsszerepet kíván vállalni később a 3SI, ehhez szükséges belső infrastruktúra kiépítése. A régió kiberbiztonságának megerősítése (kritikus infrastruktúrák). A 3SI hozzájárulása a NATO Keleti szárnyának megerősítéséhez. Az alábbi országokból érkeztek még képviselők a csúcstalálkozóra: Grúzia, Montenegró, Izrael, Törökország, Nagy-Britannia, Finnország és Spanyolország.

Forrás: Saját szerkesztés

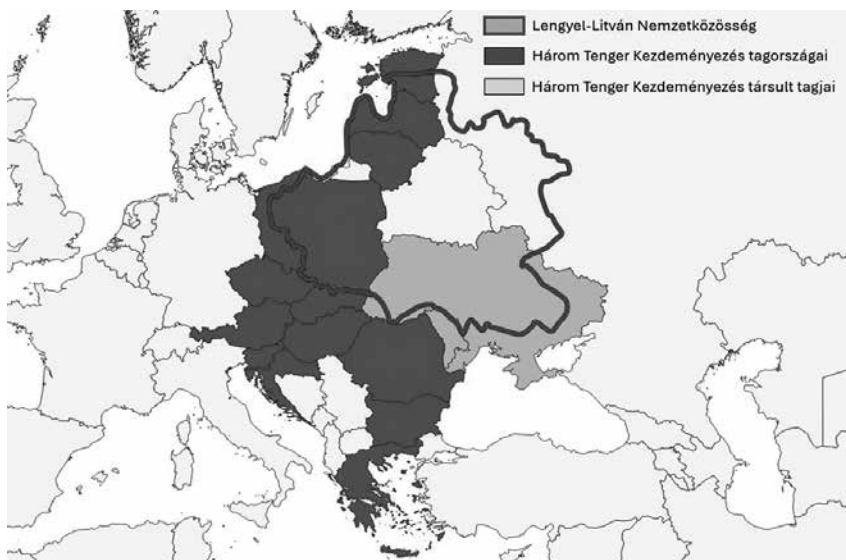
Source: Own editing

A táblázat és a korábbi szakirodalmi feltárás eredményeinek alapján megállapítható, hogy a Három Tenger Kezdeményezés létrejöttének motivációi mögött három fő ok húzódik meg:

1. A közép-és kelet európai térség szignifikáns gazdasági lemaradása Európa nyugati részétől (felismerés);
2. A lehetséges orosz agresszió és beavatkozás teljes körű elutasítása, különösen 2014 óta (félelem);
3. A fentebbi két pontnak megfelelően a közös gazdasági szükségletek és az együttműködés előnyeinek megvalósítását segítő hatékony közös politikai fellépés hiánya (gazdasági célok és biztonságpolitikai érdekek összekapcsolása: fejlesztés). A Közös Nyilatkozatokban minden évben hangoztatott fő cél az észak-déli irányú infrastrukturális, közlekedési és szállítmányozási, digitális, kommunikációs, illetve energetikai gazdaságfejlesztési projektek és gazdasági folyosók létrehozása. Ezek nem csupán gazdasági fellendülést hozhatnak a résztvevő országok számára, de pl. az új gázvezetékek kiépítésével kiválthatják Oroszországot és EU-n belüli kiegészítő platformként és az USA érdekeinek egyezésével történő fejlesztések esetén a transzatlanti kapcsolatokat is megerősíthetik, a régió szerepe és befolyása jelentősen felértékelődhet.

A 3SI napjainkban is stabil létszámmal működik, folyamatosan bővülő partnerországokkal. Utóbbiak több csoportra oszthatók. Ezek egyike az Európai Unió befolyási övezetének peremén elhelyezkedő országok (a balkáni államok mellett a Keleti Partnerség Program résztvevői): Ukrajna, Moldova és Grúzia. Japán stratégiai partnerségével a távolkeleti elem is megjelent az együttműködésben. Az országok harmadik csoportja a jelenleg még csak érdeklődő államok: Finnország, Izrael, Törökország és Spanyolország. Megfigyelhető ezzel párhuzamosan, hogy egyre intenzívebbé válik a hálózatosodás a nem állami szereplők, üzleti körök és befektetők irányába is. Görögország 2023-as csatlakozásával a Négy Tenger Kezdeményezés találhatóbb elnevezés lehetne, mindenesetre észak-déli irányban a Balti-tengertől az Égei-tengerig terjed a 3SI lefedettsége. Ez a történelmi Lengyel-Litván Unió területének legnagyobb kiterjedésű, 1618-as határainak egy jelentős részét is magában foglalja (*1. ábra*).

A partnerországokkal kiegészülve elméletileg a gazdasági innovációs képességek is bővíthetnek (CORNELIU-AURELIAN, C. 2017), ráadásul az egyre több tagot számláló együttműködés esetében felmerülhet az, hogy egyesek eltérően értelmezik a pontos célokat és magát a projekt funkcióit és jövőjét is (GÓRKA, M. 2018). Mindig fennáll a veszélye annak is, hogy egy adott országban történő kormányváltás megakasztja az együtt-

1. ábra A Három Tenger Kezdeményezés és az egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség határai

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 1 The Three Seas Initiative and the borders of the former Polish-Lithuanian Commonwealth

Source: Own editing

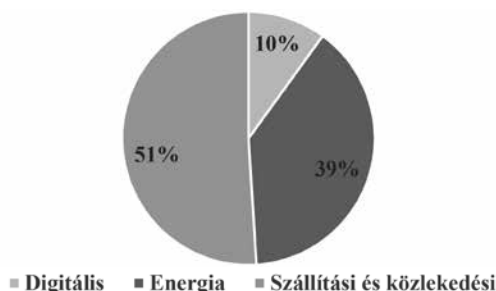
működést. A Három Tenger Kezdeményezésnek ugyanakkor nagyon csekély hatása van a tagállamok külpolitikájára (MILEWSKI, O. 2017).

Konkrétan megfogalmazott ideológiai háttérrel nem rendelkezik a 3SI, alapításától kezdve deklaráltan a praktikus gazdaságfejlesztési célok és projektek megvalósításán dolgozik. Fontos szempontnak tartja ezek összehangolását az EU fejlesztéseivel. Minden évben visszaköszönő elem a fő fejlesztési prioritások megnevezése (észak-déli gazdasági, szállítmányozási és energetikai folyosók kialakítása) és a befektetések ösztönzésének terve a gazdaság, logisztika, energia infrastruktúra, környezetvédelem, K+F és a digitális kommunikáció területén.

Kifejezetten biztonságpolitikai vagy katonai aspektust még a 2022-es ukrajnai invázió óta sem kapott az együttműködés, vagy csak enyhe és jelenleg még kiforratlan formában (pl. kiberbiztonság megerősítése, civil és katonai mobilitás a Keleti Szárny megerősítéséhez). Általánosságban az EU-val összhangban a régió adottságaira és viszonyaira szabott fejlesztési elképzelésekre törekszik. Rendelkezik saját alapítású, belső intézményekkel (Elnöki Fórum; Üzleti Fórum; Befektetési Alap), azonban inkább egy politikai dialógus platformként és a különböző állami, üzleti és egyetemi szereplők hálózatosodását és konnektivitását elősegítő geopolitikai, geoeconómiai szervezetként funkcionál.

A 3SI fő motorja és kezdeményezője Varsó, Tallin, Riga és Vilnius. Oroszország 2014-es ukrajnai beavatkozását követően a balti államok, Lengyelország és Románia még szorosabbra kívánták fonni stratégiai szövetségüket az Amerikai Egyesült Államokkal. Az orosz agressziótól való félelem egyben a 3SI legmegbízhatóbb és legaktívabb támogatóivá is teszi őket. Ennek egyik jele, hogy valamennyi balti országban tartottak már csúcstalálkozót, Bukarestben pedig két alkalommal. Litvánia ráadásul 2021-ben kilépett a térséget felölelő kínai 17+1 együttműködésből, ezáltal a már meglévő szövetségi rendszerek (EU, NATO és a 3SI) még nagyobb hangsúlyt kapnak az ország külpolitikájában (VERVUOLIS, G. 2023).

Jelenleg összesen 143 projekt megvalósítását irányozza elő a Három Tenger Kezdeményezés. Ehhez összesen 111 milliárd euró áll rendelkezésre, amelynek a 37%-át kötötték le eddig. 2023 óta 4%-kal nőtt a közös költségvetése. A projektek több mint fele szállítási és közlekedési tematikájú, a digitális témakörrel a projektek tizede foglalkozik (2. ábra). Utóbbit, a digitális infrastruktúra korszerűsítését a 2020-as tallini csúcstalálkozón kiemelt témaként kezelték.

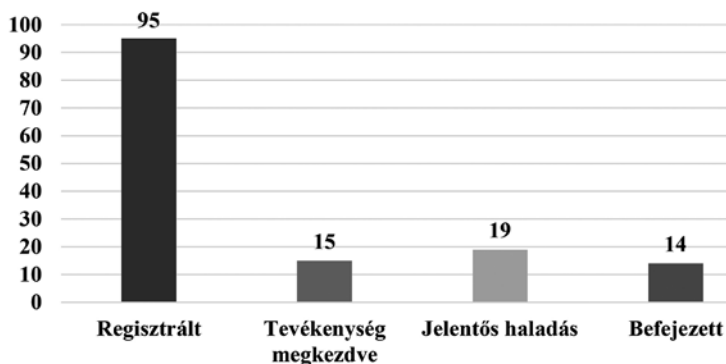
2. ábra A 3SI projektjeinek megoszlása típus szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 2 Distribution of 3SI projects by type (%)

Source: Own editing

Státuszuk alapján kevesebb, mint az összes projekt csupán tizede valósult meg eddig, míg 19 program számottevő haladást ért el, közel vannak a lezáráshoz. Túlnyomórészt még csak regisztrálták a fejlesztési elképzeléseket, miközben az elmúlt időszakban 15 projekt megvalósítása kezdődött el (3. ábra).

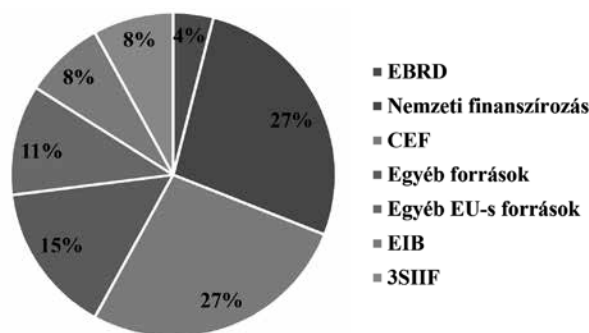
3. ábra Projektek száma státusz szerint (db)

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 3 Number of projects by status

Source: Own editing

Finanszírozást tekintve a nemzetállami hozzájárulás és a 2014-ben létrehozott európai uniós alap, a CEF (Connecting Europe Facility: Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz) a legnagyobb, mindkettő kicsit több mint a negyedét fizeti a projekteknek. Az egyéb EU-s és EU-n kívüli források összesen kb. szintén 25%-ot tesznek ki. A maradék egyötöd résznyi befizetés az EIB-től (Európai Beruházási Bank), az EBRD-től (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) és a Három Tenger Beruházási Alaptól (3SIIF) érkezett (4. ábra).

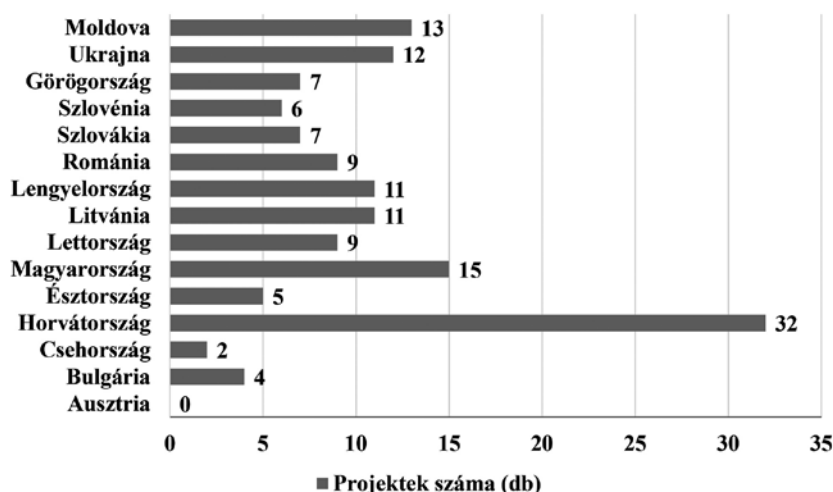
4. ábra A Három Tenger Kezdeményezés projektjeinek fő finanszírozói

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 4 Main funders of Three-Seas-Initiative projects

Source: Own editing

Országok szerint bontás alapján megállapítható, hogy a legtöbb projekt kedvezményezettje Horvátország, de Magyarország, Moldova, Litvánia, Lettország és Lengyelország területén is jelentős számban terveznek fejlesztéseket (5. ábra).

5. ábra A Három Tenger Kezdeményezés projektjeinek száma országonként

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 5 Number of Three-Seas-Initiative projects by country

Source: Own editing

Horvátországban Krk szigetén kiépült egy LNG terminál és jelentős beruházások történtek a rijekai kikötőben is (cargo terminál, Adriai Kapu konténer terminál). Emellett befejeződött a horvát gázszállítási rendszer egy új kompresszorállomásának az átadása is. A szállítási és közlekedési útvonalak fejlesztéséhez kapcsolódóan a Duna folyó mentén 1300 km hosszan szabályozási munkálatokat végeztek.

A tengeri kikötők és a vasúti csomópontok fejlesztése egyébként a 3SI célkitűzéseinek egyik legfontosabb eleme: Horvátország mellett a burgaszi (Bulgária) kikötő kapacitásait is megnövelték a kezdeményezés költségvetéséből, de vonatkoznak ez irányú projektek

Észtországra (Palsidski), Litvániára (Klaipeda), Görögországra (Kavala), Magyarországra (Budapest), Moldovára (Giurgiulesti) és Ukrajnára (Chornomorsk) is.

Ausztria egyetlen saját kezdeményezésű projekttel sem vesz rész a Három Tenger Kezdeményezésben, míg Csehország is mindössze 2 ilyen projekttel képviselteti magát. Prága történelmi és praktikus okok miatt is távolságtartással viselkedik a 3SI-vel szemben: az ország óvatos hozzáállást mutat Varsó hatalmi ambíciói miatt, emellett a gazdasági növekedése jelentősen függ az EU-s forrásoktól (EHLEM, M. 2017). Az említett két ország esetében ezért gyenge érdeklődés és elköteleződés állapítható meg. Bécsset illetően ez részben azzal is magyarázható, hogy ország a többi 3SI tagállamhoz képest jóval fejlettebb gazdasággal és közlekedési, illetve szállítmányozási infrastruktúrával rendelkezik. Ezzel párhuzamosan hagyományosan szoros kapcsolatok fűzik Németországhoz. Ugyanakkor 3SI tagállamként 15 projektben közvetett résztvevőként van jelen, míg Csehország hasonló módon 18 projektben.

Összefoglalás

Napjaink globális geopolitikai viszonyait a kiszámíthatatlanság, a turbulencia és a gyorsan változó körülmények jellemzik. Különösen megfigyelhetők ezek az említett jelenségek a Németország és Oroszország között elterülő térségben, Köztes-Európában. Az itteni, jelenleg jellemzően kisállamok által széttagolt tér a klasszikus geopolitikai elméletek megjelenése óta folyamatosan a szomszédos nagyhatalmak felvonulási területét és ütközőzónáját alkotja. A hidegháborús korszak lezárulását követően a legtöbb releváns ország EU-s és NATO-s integrációja megtörtént, ennek ellenére továbbra is egy geopolitikai „hotspot” a régió.

Lengyelország azonban több szempontból is kiemelkedik a köztes-európai államok közül, elméletben a térség egyik vezető hatalma lehetne. Geopolitikai súlyával párhuzamosan érdekérvényesítő képessége is jelentősen megnőtt az elmúlt időszakban. Saját geoökonómiai projektje, a Három Tenger Kezdeményezés közel 10 éve stabilan a térség legjelentősebb saját, belső ihletésű válaszának tekinthető a régiót fenyegető geopolitikai folyamatokat illetően.

Utóbbiak egyik legjelentősebb eleme *gazdasági* természetű: a vasfüggöny évtizedei alatt a szovjet érdekszférába tartozó államok jelentős lemaradásba kerültek Nyugat-Európával szemben. A nyugat-keleti gazdasági és infrastrukturális, illetve energetikai, közlekedési és szállítmányozási folyosókhoz hasonlóan nem épültek ki ugyanezek megfelelően az észak-déli irányban. Részben ezért a régió lemaradása továbbra is fennáll, ami hátrányosan érinti nem csak az adott országokat, hanem magát az egész EU-t is.

Megfigyelhető ugyanakkor egy *katonai, biztonságpolitikai* természetű fenyegetettség is: 2014 óta Oroszország egyre nyíltabban avatkozik be Ukrajnában, melynek eddigi legbrutálisabb formája a 2022-ben indított háború. Moszkva egyúttal komoly pozíciókat szerzett Belaruszban is, a balti államokat és Moldovát gyakran katonai beavatkozással fenyegeti, Finnország 2023-as NATO-csatlakozását pedig „barátságtalan” és a „régio biztonságát veszélyeztető” lépésként értékelte.

Mindkét fentebb említett tényező kulcsszerepet játszott a Három Tenger Kezdeményezés Varsó és Zágráb általi 2015-ös elindításában, amely a történelmi Intermarium koncepciók egy puhább és lazább, aktualizált és modern szemléletű verzióján alapul (2. táblázat).

A kezdeményezés deklaráltnak és kizárólag csak gazdaságfejlesztési célokkal rendelkezik, és nem kíván versenyezni az Európai Unióval és az USA-val sem., mindkét geopolitikai szereplővel jó kapcsolatokat ápol. Tagországok csak EU-s tagállamok lehetnek,

2. táblázat – Table 2

Az Intermarium elméletek és a Három Tenger Kezdeményezés közötti
hasonlóságok és különbségek
Similarities and differences between Intermarium theories
and the Three-Seas-Initiative

	Intermarium	Három Tenger Kezdeményezés
Létrejöttének körülményei	I. világháború pusztítása, totalitáriánus diktatúrák létrejötte Európában	Oroszország agressziója Ukrajna ellen 2014-ben
Ideológiai háttér	Prométheizmus, Kereszténység védőbástyája	Nincs konkrétan kifejtve, utal a demokratikus értékrendre és az emberi jogokra
Területi fókusz	Egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség területe	Balti-; Adria-; Fekete- és Égei-tenger által határolt terület
Résztvevő államok	Rugalmasan változott, több elképzelés (pl. Olaszország és a skandináv államok bevonása)	13 EU-s tagállam, nyitás az EU Keleti Partnersége és az indopacifikus térség irányába is
Együttműködés keretei és formái	Politikai, katonai és védelmi. Föderalizáció, szuverén nemzetállamok laza konföderatív szövetsége. (tervezett)	Gazdaságfejlesztési, geoökonómiai. Politikai platformok, alacsony fokú intézményesítés, informális együttműködés.
Geopolitikai fókusz	Függetlenség biztosítása, a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió visszaszorítása, utóbbi állam felbomlásának elősegítése.	Észak-déli irányú gazdaságfejlesztési tervek megvalósítása a régió belül. Transzatlanti kapcsolatok megőrzése és erősítése.
Nagyhatalmi támogatás	Csekély, kismértékben Párizs	Washington, London, EU

Forrás: Saját szerkesztés

Source: Own editing

miközben folyamatosan nyit más országok és nem állami partnerek felé. Görögország 2023-as csatlakozásával az Égei-tengerre is kijutott a 3SI, így az észak-déli kiterjedése jelentősen megnőtt a projektnek.

Több tényező azonban jelentősen akadályozhatja a Három Tenger Kezdeményezés megerősödését. A megalakuláskor, 2015-ben kb. 500 milliárd eurónyi fejlesztési összeget terveztek bevonni, ennek jelenleg kicsit több mint az ötöde áll rendelkezésre. Saját, a tagországokból érkező befizetés ennek az összegnek is csupán kb. a negyedét teszi ki. A pénzügyi források túlnyomó többsége különböző EU-s forrásokból érkezik, amely azonban korlátozó tényezőt is jelent, szűkítik az önálló mozgásteret.

A projektek megvalósítása folyamatosan, de lassú ütemben zajlik. Többségüket tekintve még csak regisztrált vagy minimális haladást elért státuszban vannak. Alacsony fokú az intézményesítés szintje, ami viszonylag gördülékennyé teszi a közös csúcstalálkozókat és szakmai egyeztetéseket, de ezek eredményei nem épülnek be a tagállamok hivatalos állami policy dokumentumai közé, tehát nem kötelező érvényűek. Korlátozó tényezőt jelent a tagállamok száma és politikai stabilitása is, mert egy kormányváltás esetén az adott ország érdeklődése csökkenhet a 3SI iránt. Emellett több ország is távolságtartással viszonyul Lengyelország nagyléptékű geoökonómiai ambícióihoz: Prága és Bécs összesen 2 projekttel vesz részt, míg Kijevben is óvatosan tekintenek Varsóra. Ugyanakkor

az ukrajnai háború miatt a Három Tenger Kezdeményezés szerepe, fontossága és súlya megnőhet annak földrajzi és geostratégiai helyzetéből fakadóan. Ukrajna háború utáni újjáépítésében kulcsszerepet vállalhatnak a 3SI tagállamai és befektetői, továbbá az új észak-déli infrastrukturális és energetikai folyosók.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló kutatómunka az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) keretében valósult meg, támogatta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium.

MOZGA GÁBOR

BCE Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézet, Budapest
z.mozga.gabor@gmail.com

IRODALOMJEGYZÉK

- ATKINSON, D. – DODDS, K. (szerk.) 2000: Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought. – Routledge, London. 509 p.
- BARTOSZEWICZ, M.G. 2023: Intermarium: A Bid for Polycentric Europe. – Geopolitics 28. 2. pp. 795–819. <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1973439>
- BÉRES B. – MOZGA G. – PÉTI M. – GOSSLER J. 2017: Az Európai Unió és a magországainak változatos viszonyulása az Új Selyemúthoz és az új kínai gazdasági szerepekhez. – In: PÉTI, M. – JENEY, L. (szerk.): Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest. pp. 65–92.
- BERNEK Á. 2014: A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakkjátlóján. – Köz-gazdaság 10. 1. pp. 77–90.
- BERNEK Á. 2018: Közép- és Kelet-Európa a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. A 20. század Nyugat és Kelet közötti ütközőzónájáról a 21. század eurázsiai hídterségéig. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 200 p.
- BIBÓ I. 1946: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. – Új Magyarország, Budapest. 116 p.
- BOTTLIK, ZS. (szerk.) 2016: Etnikai földrajzi kutatások a Kárpát-Balkán régióban. – ELTE TTK, Budapest. 228 p.
- BOTZ L. 2010: Nemzetbiztonság és geopolitika a 21. században. Geopolitika a 21. században. 1. évfolyam 1. szám. pp. 1–41.
- BRZEZINSKI, Z. 1986: Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest. – Atlantic Monthly Press. 288 p.
- China-CEE Institute 2020: Estonia external relations briefing: The geo-strategic arithmetic of the Three Seas Initiative. – Weekly Briefing 33. 4. <https://china-cee.eu/2020/12/09/estonia-external-relations-briefing-the-geo-strategic-arithmetic-of-the-three-seas-initiative/>
- CHODAKIEWICZ, M.J. 2012: Intermarium. The Land between the Black and Baltic Seas – Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- COHEN, S.B. 2003: Geopolitics of the world system. – Rowmann & LittleField, Lanham, Maryland. 435 p.
- COHEN, S.B. 2009: Geopolitics. The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York.
- CORNELIU-AURELIAN, C. 2017: Iohannis: Romania wants to make Three Seas Initiative summit more visible; it is a profoundly pro-European initiative. – Tribune Content Agency Regional News Chicago.
- CREȚU, V. – ARDELEANU, D. 2018: The Revival Of The Intermarium Geopolitical Project – The Three Seas Initiative And Bucharest 9 Format. – Romanian Intelligence Studies Review 19-20. pp. 331–345.
- CZARTORYSKI, A. 1830: Essai sur la Diplomatic. – Manuscrit d'un Philhellene, public par M. Toulouzan. Paris-Marseille.
- DUGIN, A. 1997: The Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia. – Arktogeta, Moscow. 491 p.

- DUGIN, A. 2012: *The Fourth Political Theory*. Arktos Media Ltd., London.
- DUGIN, A. 2015: *Last War of the World - Island. The Geopolitics of Contemporary Russia*. – Arktos Media Ltd., London.
- FEDORENKO, K. – ROTARU, V. – UMLAND, A. 2022: The Intermarium Idea in the Post-Soviet Period: Ideas and Institutions for a Security Alliance between the Baltic and Black Seas. – In: SCHÄFFER, S. (szerk.): *Ukraine in Central and Eastern Europe*. Ibidem-Verlag, Stuttgart. pp. 285–306.
- FRIEDMAN, G. 2015: Gyulladáspontok. A kialakulóban lévő válság Európában. – New Wave Media Kft. 319 p.
- GODZIMIRSKI, J. 2022: What Threatens NATO – and what Members Can Do? The Case of Norway and Poland. – Norwegian Institute of International Affairs (NUPI)
- GÓRKA, M. 2018: The Three Seas Initiative as a Political Challenge for the Countries of Central and Eastern Europe. – *Politics in Central Europe* 14. 3. pp. 55–73. <https://doi.org/10.2478/pce-2018-0018>
- HALECKI, O. 1950: *The Limits and Divisions of European History*. – Dawson. London, Sheed & Ward. 242 p.
- HALECKI, O. 1952: *Borderlands of western civilization; a history of East Central Europe*. – Ronald Press Co., New York. 503 p.
- HAUSHOFER, K. 1928: *Bausteine zur Geopolitik*. – Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald. 349 p.
- HAUSHOFER, K. 1939a: *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*. – Vowinckel, Heidelberg-Berlin-Magdeburg.
- HAUSHOFER, K. 1939b: *Geopolitische Grundlagen*. – Verleger Berlin; Wien: Industrieverl. Spaeth & Linde.
- HAUSHOFER, K. 1941a: *Wehr-Geopolitik: Geogr. Grundlagen e. Wehrkunde*, Berlin: Junker u. Dünnhaupt.
- HAUSHOFER, K. 1941b: *Das Werden des deutschen Volkes: Von d. Vielfalt d. Stämme zur Einheit d. Nation*, Berlin: Propyläen-Verl.
- HAUSHOFER, K. 1941c: *Der Kontinentalblock: Mitteleuropa, Eurasien, Japan*, Berlin.
- HAUSHOFER, K. 1943: *Das Reich: Großdeutsches Werder im Abendland*, Berlin: Habel.
- HUNTINGTON, S.P. 1996: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster.
- IGARI A. 2022: Kőztes-Európa belső határai – Kulturális, gazdasági és geopolitikai szempontok alapján. Internal boundaries of 'In-Between Europe' – based on cultural, economic and geopolitical views. – *Köz-Gazdaság* 17. 1. pp. 235–258.
- JENEY L. 2006: Az európai nagyvárosrendszer térbeli jellemzői. – In: SZENTMARJAY, D. – TÓTH, J. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok VI. Országos Konferenciája. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs*. pp. 1–11.
- JENEY L. – VARGA Á. 2017: Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza. – In: PÉTI M. – JENEY L. (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. BCE Gazdaságföldrajz, Geoökológia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest*. pp. 115–164.
- KAPLAN, R.D. 2012: *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. – Random House, New York. 220 p.
- KAPLAN, R.D. 2017: The Return of Marco Polo's World and the U.S. Military Response. – Center for a New American Security. <http://www.jstor.com/stable/resrep06197>
- KISSINGER, H. 1969: *American Foreign Policy: Three Essays*. – W. W. Norton, New York. 143 p.
- KOCSIS, J.B. – KOMJÁTHY D. – PÉTI M. 2017: Kína Új Selyemút kezdeményezésének bemutatása és nemzetközi értelmezései. – In: PÉTI, M. – JENEY, L. (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. BCE, Gazdaságföldrajz, Geoökológia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest*. pp. 13–36.
- KUNDERA, M. 1983: The Kidnapped West the Tragedy of Central Europe. – *Le Débat* 27. 5. pp. 3–23. <https://doi.org/10.3917/deba.027.0003>
- KURECIC, P. 2018: The Three Seas Initiative: geographical determinants, geopolitical foundations, and prospective challenges. – *Hrvatski geografski glasnik/Croatian Geographical Bulletin*. 80. pp. 99–124. <https://doi.org/10.21861/HGG.2018.80.01.05>
- LUKASIEWICZ, S. 2010: *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971*. – Warszawa–Lublin. 440 p.
- MACKINDER, H.J. 1904: The Geographical Pivot of History. – *The Geographical Journal* 23. 4. pp. 421–437.
- MACKINDER, H.J. 1919: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. – Holt, New York.
- MEGYESI Z. – SALAMIN G. 2021: Hungary: The Link Catalysing the Eurasian Narrative. – In: SALAMIN, G. – KLEMENSITS, P. (szerk.): *Towards the Rise of Eurasia: Competing Geopolitical Narratives and Responses*. BCE, Budapest. pp. 163–188.
- MEZŐ F. 2001: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. – *Tér és Társadalom* 15. 3–4. pp. 81–103. <https://doi.org/10.17649/TET.15.3-4.822>
- MILEWSKI, O. 2017: Romania and the Three Seas Initiative: Bucharest, 2018 Summit Host. – *The Polish Quarterly of International Affairs* 26. 2. pp. 82–93.

- NAGY M. M. 2014: Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései. – *Köztes-Európa* 6. 1. pp. 29–38.
- NALECZ, D. 2019: The Evolution and Implementation of the Intermarium Strategy in Poland: A Historical Perspective. – In: KUHNIR, O. (szerk.): *The Intermarium as the Polish-Ukrainian Linchpin of Baltic-Black Sea Cooperation*. Cambridge Scholars Publishing. pp. 1–22.
- NAUMANN, F. 1915: *Mitteuropa*. – Georg Reimer, Berlin. 299 p.
- NORKUS, Z. – AMBRULEVIČIŪTĖ, A. 2021: Claiming a Great Ancient Imperial Past as an Identity Element of a Small Modern Nation: The Case of Lithuania. – In: BARKHOFF, J. – LEERSSEN, J. (szerk.): *National Stereotyping, Identity Politics, European Crises*. *Studia Imagologica*, 27. Brill. pp. 31–50. https://doi.org/10.1163/9789004436107_004
- NOWAK, A. 2004: From Empire Builder to Empire Breaker, or There and Back Again: History and Memory of Poland's Role in Eastern European Politics. – *Ab Imperio* 2004. 1. pp. 255–289.
- PACZKOWSKI, A. 2003: *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupation to Freedom* University Park. – The Pennsylvania State University Press, PA.
- PÁNDI L. 1995: *Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény)*. – Osiris–Századvég, Budapest. 793 p.
- PENCK, A. 1915: Politisch-geographische Lehren des Krieges. – *Meereskunde: Sammlung volkstümlicher Vorträge zum Verständnis der nationalen Bedeutung von Meer und Seewesen* 9. 10. pp. 1–40.
- PÉTI M. – SALAMIN G. – NEMES, ZS. – PÖRZSE G. – CSICSIMANN L. 2024: Asymmetric patterns in territorial cooperation between core and periphery: The participation of Central and Eastern Europe in transnational and interregional cooperation programmes. – *Geographical Journal* 190. 4. e12574. <https://doi.org/10.1111/geoj.12574>
- RATZEL, F. 1896: *Staat und sein Boden geographisch betrachtet*. – Kessinger Publishing, Berlin. 130 p.
- RATZEL, F. 1897: *Politische Geographie*. – Verlag von R. Oldenbourg, München und Leipzig.
- SCHMIDT, A. 2012: *Piast vagy Jagello? Lengyelország és Európa*. – In: BRETTER, Z. – GLIED, V. – VÖRÖS, Z. (szerk.): *Az elkötelezett tanító. Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*, Pécs. pp. 119–125.
- SCHMIDT, A. 2017: From Intermarium to the Three Seas Initiative - Regional Integrations in Central and Eastern Europe and the Hungarian Foreign Policy. – *Politeja* 14. 6. 51. pp. 165–189.
- SALAMIN G. 2015: Transforming regional position of Central-Eastern Europe in the economic space of the European Union with special reference to Hungary. – *Hungarian Studies: A Journal Of The International Association For Hungarian Studies And Balassi Institute* 29. 1–2. pp. 73–91.
- SALAMIN, G. 2019a: Hungarian Efforts to Mainstream Territorial Cohesion in Development Policy: Signs of Europeanisation of Domestic Spatial Planning. – *Corvinus Regional Studies* 4. 1–2. pp. 5–27.
- SALAMIN, G. 2019b: Integrierte Stadtentwicklung der Leipzig Charta in der Anwendung in Zentral- und Osteuropa: das Magdolna-Quartiersprogramm in Budapest. – In: Naomi, ALCAIDE, N. – HÖCKE, C. (szerk.): *Vielfalt gestalten: Ansätze zur Förderung der sozialen Kohäsion in Europas Städten [Shaping Diversity: Approaches to Promoting Social Cohesion in European Cities]*. Jovis Verlag GmbH, Berlin. pp. 107–123.
- SALAMIN G. – PÉTI M. 2019: Tervkészítéstől a governance-ig. A térbeli tervezés európai fogalma, jelentései és lehetséges hazai kapcsolódásai. – *Tér és Társadalom* 33. 3. pp. 7–29. <https://doi.org/10.17649/TET.33.3.3175>
- SPYKMAN, N. 1942: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. – Harcourt, Brace and Company, New York.
- SPYKMAN, N. 1944: *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Company.
- SZŰCS J. 1981: Vázlat Európa három történeti régiójáról. – *Történelmi Szemle* 24. 3. pp. 313–359.
- VERVUOLIS, G. 2023: The Three Seas Initiative: New Breathing for North–South Connectivity in the Context of Current Geopolitical Shifts in Europe. – *Lithuanian Foreign Policy Review* 41 pp. 35–39. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1103748>
- WINCHESTER, B. J. 1973: Hungary and the “Third Europe” in 1938. – *Slavic Review* 32. 4. pp. 741–756. <https://doi.org/10.2307/2495494>

Internetes források

- 3seas.eu: Three Seas Story. 2024. <https://3seas.eu/about/threeseasstory> (Utolsó megtekintés: 2024.04.21).
- Joint Statement (2016): Dubrovnik Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/dubrovnik-summit-2016> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2017): Warsaw Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/warsaw-summit-2017> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2018): Bucharest Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/bucharest-summit-2018> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2019): Ljubljana Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/ljubljana-summit-2019> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)

- Joint Statement (2020): Tallinn Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/tallinn-summit-2020> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2021): Sofia Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/sofia-summit-2021> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2022): Riga Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/riga-summit-2022> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2023): Bucharest Summit. Three Seas Initiative.
<https://www.presidency.ro/en/media/joint-declaration-of-the-eighth-summit-of-the-three-seas-initiative-bucharest-6-7-september-2023> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2024): Vilnius Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/vilnius-summit-2024> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- EHLEM, M 2017: Neighbours look suspiciously at Warsaw. – *Gazeta Wyborcza*, 23 June 2014.
- GERA, V. 2017: Trump visit spotlights Three Seas plan for more energy ties. – *The Seattle Times*, 5 July.
- FRIEDMAN, G. 2017: From the Intermarium to the Three Seas. – *Geopolitical Futures*.
<https://geopoliticalfutures.com/intermarium-three-seas/>
- KORNIS, V. 2022: The Czech Republic's Perspective on the Three-Seas-Initiative. – Friedrich Naumann Foundation. <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/czech-republics-perspective-three-seas-initiative>
- The Territorial State and Perspectives of the European Union, 2011 update: Background document for the Territorial Agenda of the European Union 2020 (2011): https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_state_and_perspective_2011.pdf
- TALAGA, A. 2018: Polityka historyczna: Nasza bajka jest lepsza. – *Rzeczpospolita*, 31 January.

A MONTENEGRÓI NEMZETÉPÍTÉS SAJÁTOSSÁGAI

LŐCSEI JENŐ

CHARACTERISTICS OF MONTENEGRIN NATION-BUILDING

Abstract

Since the early 20th century, Montenegrin politics has been shaped by an enduring tension between two competing perspectives: whether Montenegrins constitute a separate nation or are part of the Serbian nation, and whether they wish to live in a separate state. This study explores the various dimensions through which Montenegrins may evolve into an independent nation. Montenegro presents a unique case in which neither language nor religion serves as a definitive marker of national distinction, as both are largely shared with the Serbs. Instead, geographical factors, such as the region's isolation from majority of Serbian population and its historically tribal social structure, itself influenced by the terrain are frequently cited as contributing to the emergence of national consciousness. In this context, national identity is deeply intertwined with the physical landscape. Significant regional disparities exist in the degree of identification with the Montenegrin nation. These variations are reflected in linguistic and ethnic data from national censuses, as well as in the outcomes of the independence referendum and subsequent elections. While the Montenegrin elite at the turn of the 20th century largely affirmed their affiliation with Serbia, a segment remained committed to the idea of Montenegrin independence; an aspiration rooted in medieval and early modern precedents. In my view, the most decisive factor in the formation of Montenegrin national consciousness is the independent statehood itself.

Keywords: national consciousness, nationalism, Yugoslav history, statehood, independence, identity

Bevezetés – A nemzetépítés elméleti alapjai

Miroslav Hroch meghatározása szerint a *nemzet* olyan társadalmi csoport, amelynek tagjai között többféle objektív kapcsolat (gazdasági, politikai, nyelvi, kulturális, vallási, földrajzi, történelmi) és a közösség azonosulása egyaránt teljesül. Bár a felsorolt tényezők mindegyike nem szükséges egy nemzet kialakulásához (RENAN E. 1995), Hroch szerint három feltétel nem felcserélhető: a közös múlt emlékezete; a nyelvi és kulturális hasonlóságok a csoport tagjai között; valamint azok jogegyenlősége (HROCH, M. 2000). A *nemzetépítés* tehát nem csak „ambiciózus értelmiségiek” műve, mivel egy nemzet megteremtésének objektív előfeltételei vannak (HROCH, M. 2000). Am önmagában a közös származás és kulturális vonások, valamint az ebből fakadó közösségtudat megléte egy etnikumot feltételez, amelynek egy adott fejlettségi foka a nemzetté válás (KOCIS K. 2002). A nemzetépítés folyamatát Hroch három szakaszra osztotta. Az első szakaszban valóban az értelmiség játszik fontos szerepet: célja az adott etnikum jellemzőinek, nyelvének, történelmének felkutatása – mindannak, amitől a csoport „jogosult” a nemzetté válásra. A második szakasztól beszélhetünk nacionalizmusról, mint politikai mozgalomról. A harmadik szakaszban pedig kialakul a mozgalom tömegtámogatottsága (HROCH, M. 2000) – az „alulról” történő azonosulás a nemzetté válás alapfeltétele.

Más megközelítést alkalmaz Rogers Brubaker, aki az intézményesülés szerepét emeli ki: vagyis a *nemzet* nem egy eredendően létező entitás, hanem *intézményesült forma*. Ezt a Szovjetunió és Jugoszlávia államszervezete igazolja, amelyek – látszólag nacionalizmusellenes ideológiájuk dacára – több, addig ebben a formában nem létező nemzetnek adtak intézményi kereteket. Ez azonban nem jelenti, hogy Brubaker a nemzetek létét

tagadná, ugyanis éppen a nemzet objektív és szubjektív tényezőit vizsgáló megközelítés ad okot az egyes nemzetek létjogosultságát megkérdőjelező véleményekre (BRUBAKER, R. 2006), amelyet a saját kutatásom során is tapasztalhattam. Bár a nacionalizmus alapvetően érzelmi jelenség, mégis meghatározott térben, időben és személyek között jön létre. A nacionalizmus minden esetben rendelkezik földrajzi dimenzióval, mivel célja „az adott terület nemzeti területté alakítása” (KOCH, N. 2023). Ennek a romantikus-misztikus leképződése lesz a *haza* fogalma. A haza és az állam területe azonban nem feltétlenül esik egybe, mivel hazát a hagyományok határozzák meg, így kiterjedése sem állandó (MURADOV, A. – TUZCUOĞLU, F. – BÖLÜKBAŞI, Y. Z. 2021).

A montenegrói nemzetépítés jellemzői

Nyelvi alapú nemzetépítés Montenegróban

Míg az Oszmán Birodalmon belül a nyelvek keveredése volt jellemző, a norma, miszerint az etnikai-, a nyelvi- és az államhatároknak átfedésben kell lenniük, a nyugat-európai nemzetállamokat követi. Egyes vélemények szerint a balkáni nyelvi nacionalizmusok megjelenése éppen ezért a Balkán európaizálódását jelenti. (PETROVIĆ, T. 2003). Az említett nyelvi kategóriák képlékenységet jól érzékelteti Jugoszlávia nyelvi helyzetképe. A szerb, a bosnyák, a montenegrói és a horvát standard nyelv mindegyike a *što*-nyelvjáráscsoportba (narječje) tartozik: ezek a nyelvek ma kölcsönösen szinte teljesen érthetőek, ám különbségeiket Jugoszláviától való elszakadásukat követően különösen kihangsúlyozták, ezzel a szimbolikus nemzetépítő politika eszközei lettek.

A Montenegróban használatos nyelv szókincse nagyrészt a szerbbel megegyezik, ám a horváthoz hasonlóan annak lágyító, *ijekavica* változata. Az ijekavicát beszéli a Szandzsák lakossága és a boszniai szerbek is, a dialektusok határa tehát nem követi az etnikai határokat sem.

Az 1992-es montenegrói alkotmány szerint a tagköztársaság hivatalos nyelve a szerb ijekavica változata (DŽANKIĆ, J. 2014). A Montenegrói PEN Központ 1995-ben kiadott deklarációja szerint azonban problémás, hogy a montenegróiak anyanyelve egy másik nép nevét viseli (POŠA K. 2003). A már független állam 2007-es alkotmányában az ország hivatalos nyelveként már a *montenegrói* szerepel. Az „új” nyelvet elvileg megkülönböztetné két, a többi déli szláv nyelv egyikében sem használatos, újonnan bevezetett fonéma (š, ž), ám a 2010 óta érvényes helyesírás szerint ezek használata opcionális. Az országban tehát két-kétféle latin és cirill írásmód hivatalos (ZOLTÁN A. 2015), a montenegrói nyelv meghatározása így továbbra is képlékeny – az egyetlen konszenzus az volt, hogy a nyelvet *montenegróinak* kell nevezni... (BRKOVIĆ, Č. 2013).

A *montenegrói*, mint nyelvi kategória már a 2003-as népszámláláson megjelent (ZAHOVA, S. 2012), ám ekkor a népesség mindössze 22%-a választotta ezt az opciót. „Beszélői” csak Cetinje körzetében alkottak többséget. 50% feletti arányt 2011-ben is csupán itt érik el a magukat montenegrói nyelvűnek vallók, relatív többséget alkotnak Podgoricában és Bar-ban, ám hat községben, ahol a lakosság több mint 50%-a montenegrói nemzetiségű (Nikšić, Danilovgrad, Žabljak, Šavnik, Mojkovac, Kolašin) a lakosság nagyobb része szerb anyanyelvűnek vallja magát, hasonlóan további három, etnikailag relatív montenegrói többségű opština-hoz (Kotor, Tivat, Budva) (Monstat 2011). A nyelvi arányok 2023-ig országos viszonylatban nem változtak számottevően, a montenegrói anyanyelvűek aránya 37%-ról 34,5%-ra csökkent (Monstat 2023).

A nyelvi önmeghatározás – a nemzetiséghez hasonlóan – egyéni, gyakran politikai indíttatású döntés: ma az azonos szókincsű, azonos nyelvi formákat használó monten-

egróiak egyik része szerb, a másik montenegrói anyanyelvűnek vallja magát (BRKOVIĆ, Č. 2013). A latin és a cirill írásmód hivatalosan egyenrangú, ám például a 2006-os népszavazási kampány során jellemző volt, hogy a szerbbarát hirdetéseket cirill, az elszakadás pártiakat latin betűvel írták (POLÁČKOVÁ, Z. – VAN DUIN, P. C. 2017).

Ahogy az államszocializmus intézményesítette a montenegrói nemzetiséget, mint társadalmi kategóriát (BRUBAKER, R. 2006) a saját standard nyelv igénye szintén abba a jelenségbe illeszkedik, hogy a montenegróiságnak hivatalos kereteket kell adni, amelyhez az állampolgárok formálisan tartozhatnak. Az önálló államiság már létrejött, amikor a montenegrói nemzet még nem rendelkezett olyan „kötelező” ismérvekkel, mint a saját standard nyelv. A népszámlálási eredmények azonban azt mutatják, hogy a montenegrói nyelv bevezetése a nemzetépítés legsikertelenebb eszközei közé tartozik.

Az egyház és a vallás szerepe

Horvát-szerb-bosnyák viszonylatban a kölcsönösen érhető nyelv a vallási különbségek miatt nem akadályozza az önálló nemzetek kialakulását, azonban a montenegróiak a szerbekhez hasonlóan ortodox többségűek: talán ez a fő oka annak, hogy az önálló montenegrói nemzet létjogosultsága máig megkérdőjeleződik.

Az oszmán fennhatóság alatt a balkáni ortodox államok közösségformáló szerepét az egyes nemzeti egyházak vették át. Így egyértelmű, hogy a Szerb Ortodox Egyházhoz (Srpska Pravoslavna Crkva, SPC) tartozó pravoszlávok szerb identitásúvá váltak. A szerbiséget összefogó peći patriarchátus azonban 1776-ban megszűnt (HEKA L. 2022), ekkor vált de facto függetlenné a montenegrói egyházszervezet. Önállósága gyakorlatilag az SZHSZ Királyság létrejöttét követően, 1920-ban szűnt meg. Ám a Montenegrói Ortodox Egyház (Crnogorska Pravoslavna Crkva, CPC) 1993-ban újjáalakult (TESZÁRY M. 2023), a kormány pedig 2001-ben hivatalosan is elismerte azt (DŽANKIĆ, J. 2014).

Az ortodox világban a nemzeti lét alapvető feltétele a saját, autokefáliával rendelkező egyház, amely Montenegró esetében igen korlátozottan teljesül. A CPC autokefál státuszát a többi ortodox pátriárka nem ismeri el, ráadásul a lakosság legnagyobb része máig egy másik ország nemzeti egyházának tagja. Bár a népszámlálási adatokból nem derül ki a két vallási szervezet híveinek aránya (így azok területi megoszlása sem), az elérhető statisztikák szerint 2009-ben az ortodox lakosság 70%-a az SPC-hez sorolta magát (CEDEM 2009), míg egy 2020-as felmérés szerint a pravoszlávok mindössze tizede tagja a CPC-nek (U.S. DEPARTMENT OF STATE 2020). Státuszának javítását célozta volna a DPS-kormány 2019-es egyházügyi törvénytervezete, az az elleni tiltakozások és azt követő választási eredmények – vagyis, hogy a DPS 30 év után ellenzékbe kényszerült – arra utalnak, hogy a szerb ortodox egyház továbbra is nagy befolyással bír Montenegróban (TESZÁRY M. 2023).

Bár a szeparatista DPS inkább Montenegró multikulturalitását hangsúlyozza (HEKA L. 2022), a függetlenségpárti tábor egy része az identitása fontos részeként tekint pravoszláv vallására, de nem kíván azonosulni azzal az SPC-vel, amely nem ismeri el önálló nemzetnek a montenegróiakat és ellenzi elszakadási törekvéseiket. A nemzeti egyházra való törekvés példája erősíti az előfeltevést, miszerint a montenegrói nemzettudatban az államiság játssza a legfontosabb szerepet.

Az etnikai identitás szerepe a montenegrói nemzeteszmében

Egyes vélemények szerint a más balkáni államokra jellemző etnonacionalizmus Montenegróban amiatt volt gyengébb, mivel az ország területét elkerülte a délszláv háború, ahogy a függetlenné válás sem katonai úton történt (HUSZKA B. 2003). Ugyanakkor

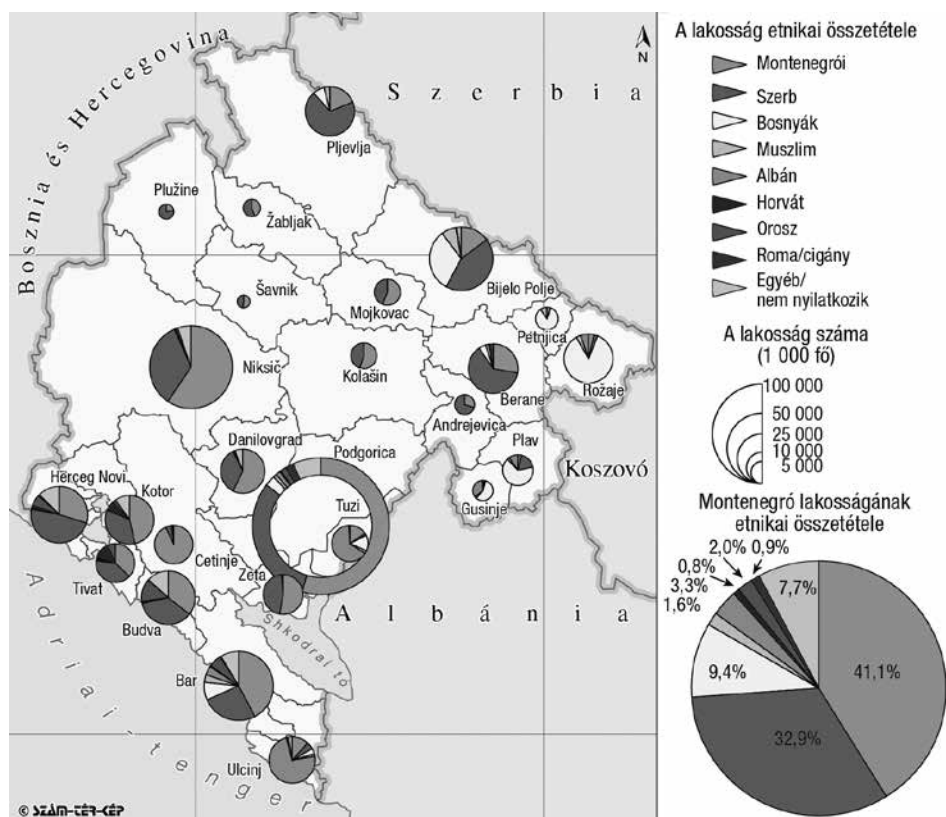
Milošević 1989-es rigómezei beszéde Montenegróban is hasonló hatást váltott ki, mint Szerbiában [a megemlékezők „munkásként érkeztek és szerbként mentek haza” (MALEŠEVIĆ, S. – UZELAC, G. 2007)]. Ezt igazolja Karin Dyrstad tanulmánya, amely szerint a háborúban való személyes érintettség nem feltétlenül befolyásolja az egyének etnonacionalizmusát: bár háború nem volt az országban, Montenegróra is igaz, hogy az etnikai határok nem esnek egybe az államhatárokkal, amely hasonló hatást válthat ki (DYRSTAD, K. 2012.). A kora 1990-es években itt is megerősödött az etnikai alapú nacionalizmus, nemcsak a jugoszláv- és az osztályidentitás, hanem a *montenegrói* nemzetiség rovására is. A szocialista Jugoszlávia időszakában montenegróinak lenni csupán annyit jelentett: az illető ennek a tagköztársaságnak a polgára – amikor erősödtek az etnonacionalista tendenciák, a szerbek aránya mindig növekedett (IMERI, S. 2016).

Míg az 1992-es népszavazást nagyrészt bojkottálta a bosnyák és albán kisebbség, a 2006-os referendum során a függetlenségpártiak biztosan nem érték volna el az érvényességhez szükséges 55%-ot az albánok és a szandzsáki délszláv muszlimok (bosnyákok) szavazatai nélkül. Az eredmény minden bizonnyal annak köszönhető, hogy 1997 után a szeparatista DPS a Szerbiától való eltávolodást demonstrálva több gesztust is tett a muszlimok és az albánok felé. Míg 1993–94-ben a Szandzsák szerbiai oldaláról legalább 30 ezer muszlimot űztek el, a montenegrói elitnek inkább a bosnyákok belpolitikai integrációja volt a célja (FUTALA T. 2001). Az 1999-es koszovói válság során a montenegrói kormány semleges maradt, a bevonulást megtagadó katonák pedig kegyelmet kaptak. Montenegró emellett 80 ezer koszovói menekültet fogadott be a háború idején (POLÁČKOVÁ, Z. – VAN DUIN, P. C. 2017). Bár a DPS tudatos politikát folytatott a muszlimok megnyerésére, a kisebbségek politikai viselkedését önmagában az is magyarázhatja, hogy a montenegrói nemzeteszme – a szerb nacionalizmussal ellentétben – az etnikum helyett a területhez és az államisághoz kötődik, így számukra is elfogadható lesz.

A DPS által képviselt „polgári” nemzeteszmet (DŽANKIĆ, J. 2014) mutatja, hogy a párt támogatottsága általában az albánok vagy bosnyákok lakta községekben volt a legmagasabb. A jelenséget elsősorban az elnökválasztások során figyelhetjük meg, mivel azokon szinte sohasem indultak kisebbségi jelöltek. 2008-ban a DPS jelöltje, Filip Vujanović Rožaje, Plav és Ulcinj községekben érte el a legnagyobb arányú győzelmet (OSCE/ODIHR 2008). A tengerparti Ulcinj a montenegrói albánok központja, Rožaje és Plav pedig olyan kelet-szandzsáki bosnyák községek, ahol a második legnagyobb etnikum az albán (az ortodox lakosság nagyobb része pedig szerbnek vallja magát) (1. ábra). A legutóbbi, 2023-as elnökválasztás második fordulójában továbbra is ez a tendencia érvényesült. Milo Đukanović ekkor már több, egyértelműen montenegrói többségű községben, köztük a fővárosban is vereséget szenvedett az új kormánypártok jelöltjétől, ám továbbra is kétharmadnál nagyobb arányban nyert az összes albán (Ulcinj, Tuzi) és bosnyák (Gusinje, Petnjica, Rožaje, Plav) lakosságú opštínában (RTCG 2023).

A montenegrói muszlim kisebbségek helyzetét javítja, hogy más posztjugoszláv államokkal ellentétben itt az ortodox lakosságon belül alakult ki a törésvonal, így már az Oszmán Birodalom viaszszorulása óta egyik fél sem a más vallású csoportokkal szemben határozza meg magát. Ezzel is magyarázható, hogy az etnikai alapon szerveződő kisebbségi pártok kevésbé váltak jelentőssé az országban, mivel valódi ellentét a szerb és montenegrói nacionalizmusok között állt fenn (BIEBER, F. 2003).

Egy 2011-es felmérés szerint a bosnyákok 96%-a tartja úgy, hogy egy muszlim ugyanúgy lehet montenegrói (a magukat montenegróinak vallók 6,6%-a muszlim vagy katolikus vallású volt ugyanebben az évben) (BIEBER, F. 2015). A nem muszlim montenegróiaknak (nem egyértelmű, hogy ebbe a szerb identitásúak is beletartoznak-e) ezzel szemben csak 65%-a értett egyet az állítással (DŽANKIĆ, J. 2014). Az eredmények azt mutatják, hogy

1. ábra A 2023. évi népszámlálás eredményei községenként (opštinaiként). Forrás: MONSTAT

Figure 1 Results of the latest, 2023 population census by municipalities. Source: MONSTAT

Legend: Montenegrói (Montenegrins), Szerb (Serbs), Bosnyák (Bosniaks), Muszlim (Ethnic Muslims), Albán (Albanians), Horvát (Croats), Orosz (Russians), Roma/cigány (Romani), Egyéb/nem nyilatkozik (other/not declared)

a vallási inkluzivitás üzenete elsősorban a kisebbségek (illetve a nemzetközi közvélemény) megnyerése szempontjából volt fontos. A felmérés nem muszlimokra vonatkozó része ugyanakkor megmagyarázza az egyházügyi törvényhez hasonló törekvéseket a DPS-kormányok részéről. A többségi lakosság számára a „polgári nemzeteszme” nem biztos, hogy elegendő üzenet: az önálló egyház igénye éppen egy ortodox nemzetállam megteremtését szolgálja. Ebből a szempontból a montenegrói nemzetépítés nem különbözik nagyban más köztes-európai nacionalizmusoktól.

Más – jellemzően a Szandzsák szerbiai felén képviselt – nézetek szerint a DPS politikája marginalizálja a valódi nemzetiségi érdekképviseletet. A szerbiai muszlim elit éppen amiatt ellenezte Montenegró függetlenségét, mert a szétválás növelné a történelmi Szandzsák régió megosztottságát. További kritika, hogy a bosnyákok 2000 után is alul-reprezentáltak maradtak az állam- és a közigazgatásban. Az 1997–1998-as választásokon a bosnyák SDACG még bojkottra szólította fel a muszlimokat, ezek a vélemények azonban hamar háttérbe szorultak. A kisebbségi pártok nem követelték a Szandzsák területi autonómiáját sem, ahogy az a határ szerb oldalán jellemző volt, a bosnyákok és albánok többsége hitt abban, hogy a DPS által képviselt montenegrói nemzeteszme védelmet nyújthat a szerb nacionalizmus radikalizálódásával szemben (ŠISTEK, F. – DIMITROVÓVÁ, B. 2003).

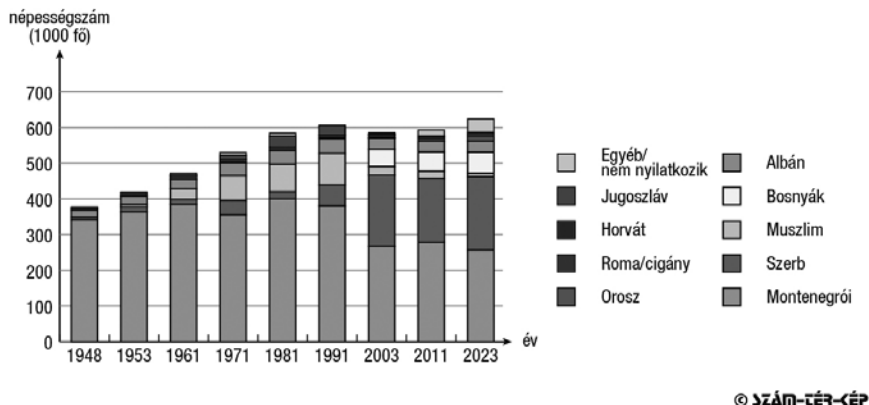
Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a montenegróiság elsősorban nem etnikai identitás, a magukat montenegróinak vallók között nem találjuk-e nagy számban az egykori *jugoszláv* nemzetiségűeket (ahogy például Bosznia-Hercegovinában ma a *jugoszláv* „megfelelője” lehet a semleges *boszniai* identitás). 1981-ben a „jugoszlávok” aránya szövetségi szinten a Kotori-öbölben volt a legmagasabb, amely arra utalhat, hogy a régió sem Montenegróhoz, sem Szerbiához és – bár korábban horvát többségű volt, ma már ortodox jellege miatt – Horvátországhoz sem kötődik erőteljesen. A térség etnikai képét alakíthatta az is, hogy tengerparti üdülőhelyként miatt a belső migráció népszerű célpontja volt. A vegyes lakosságú területeken Jugoszlávia más részein is magas volt a *jugoszláv* nemzetiségűek aránya (a Vajdaságban, Boszniában vagy Szlavónia egyes részein). Ez alapján úgy tűnik, hogy ezt az identitáskategóriát inkább családi (például vegyes házasságokból születettek), mintsem ideológiai okokból választották. A Kotori-öböl példája sem a felmerülő összefüggést mutatja a jugoszláv és montenegrói identitás között. 1991-ben még 19% vallotta magát jugoszlávnak a régióban, ahogy magas volt a szerbek aránya is (közel 22%, az átlag Montenegróban ekkor 9% volt). 2003-ra a „jugoszlávok” szinte teljesen eltűntek, miközben a szerbek aránya 42% fölé nőtt (BIEBER, F. 2015). Valószínű, hogy a jugoszláv nemzetiségűek vagy nem nyilatkoztak nemzetiségükről (8%) vagy szerbek lettek. A másik magyarázat, hogy a jugoszláv identitás a közös államisággal kapcsolódott össze, míg az 1990-es évektől montenegrói nacionalizmus a függetlenség támogatását, a szeparatizmust jelentette.

Törzsiség és társadalmi modernizáció

Milovan Đilas *A montenegrói nemzeti kérdésről* c. cikkében – amellyel a szerb vádak szerint „kitalálta a montenegrói nemzetet” – a törzsiséget emeli ki, mint fő tényezőt, amely a montenegróiakat külön nemzetté formálta (HEKA L. 2022). A szuverenista kutatók a montenegrói nemzettudat meglétét Duclea önállósága és katolicizmusa mellett rendszerint a törzsi társadalomra vezetik vissza. Az archaikus társadalmi viszonyok ugyanakkor a modern nemzettudat kifejlődésének akadályt is jelentettek, mivel a montenegrói nemzetet nem csak a szerbekkel, hanem a törzsi megosztottsággal szemben is meg kellett alkotni. A 17-18. században az egyén számára kizárólag a *pleme* [a. m. törzs] volt az a közösség, amellyel ténylegesen azonosult, a törzsi autonómia előnyt élvezett a központi államhatalommal szemben (PAVLOVIĆ, S. 2003). A földrajzi elszigeteltség és a törzsi viszonyok miatt egy montenegrói paraszt még a 19-20. század fordulóján is több kulturális hasonlóságot mutathatott egy albán, mint egy szerbiai földművessel, a közös vallásuk ellenére (MALEŠEVIĆ, S. – UZELAC, G. 2007). A törzsi kötődések helyébe lépő modern nemzettudat központi elemei azonban éppen azok a tényezők (nyelv, vallás), amelyek Montenegrót a szerbséghez kötik. (Az identitás ilyen irányú átalakulását szemlélteti Anderson elmélete az *elképzelt közösségekről* (ANDERSON, B. 2006)) A szerb identitásnak amiatt sem lehetett alternatívája, mivel Montenegróban nem jöttek létre a nemzetépítést szolgáló intézmények, mint az oktatási intézményrendszer, a sajtó és a tudományos élet színterei. Montenegróban nem volt egyetem, a Belgrádban tanuló montenegrói egyetemisták azonban a nagyszerb eszme hatása alá kerültek, belőlük alakult ki a politikai elit azon része, akik a szerb egységet már csak a Karađorđevićék vezetésével tudták elképzelni (POŠA K. 2003).

Véleményem szerint az előbbi folyamat párhuzamba állítható azzal, amely Jugoszlávia felbomlásakor zajlott le: a törzsi, illetve területi identitással szemben először a szerb nacionalizmus erősödött fel, majd ezt követően teret nyert a montenegrói szeparatizmus. A titói Jugoszláviában Montenegró tagköztársaság lett, ám valójában nem definiálták

a montenegróiság jelentését, viszonyát a szerb nemzethez. Igaz, a Tito-féle montenegrói nemzetkonceptió éppen emiatt működött: a montenegrói nemzet eszméjét nem állították szembe a szerb identitással, így azok számára is elfogadható volt, akik Montenegróhoz, mint területhez kötődtek, de azoknak is, akik hittek egy önálló nemzeti eszmében (MALEŠEVIĆ, S. – UZELAC, G. 2007). Ugyanakkor mivel az addig csak regionális értelemben használt *montenegrói* (és *macedón*) fogalmakat már nemzetiségnek tekintették, az egyénnek formálisan választania kellett szerb és montenegrói közül (GARDE, P. 2008). Ám e politika sikerét mutatja, hogy a magukat montenegróinak vallók 1948 óta minden népszámláláson többséget alkottak a szerbekkel szemben (habár arányuk legutóbb, 2023-ban minden korábbinál alacsonyabb volt (MONSTAT 2023)) (2. ábra).

2. ábra A montenegrói népesség és etnikai arányai 1948–2023 között. Forrás: MONSTAT
Figure 2 Population of Montenegro and its ethnic ratio between 1948 and 2023. Source: MONSTAT

Legend: Egyéb/nem nyilatkozik (other/not declared), Jugoszláv (Yugoslavs), Horvát (Croats), Roma/cigány (Romani), Orosz (Russians), Albán (Albanians), Bosnyák (Bosniaks), Muszlim (Ethnic Muslims), Szerb (Serbs), Montenegrói (Montenegreins)

Az 1990-es években a politikai szereplők törzsi származásából már nem feltétlenül következett az azonos klánhoz kötődő lakosság támogatása, ám a szerbbarát pártok kísérletet tettek a törzsi hagyományokat feléleszteni és felhasználni azt Montenegró függetlenedése ellen. 1999 után a Szerb Néppárt és a SPC által szervezett törzsi gyűlések résztvevői erőszakkal fenyegettek arra az esetre, ha Montenegró elszakadna Jugoszláviától. Úgy tűnik azonban, hogy a törzsi kérdés a 21. századra elvesztette politikai színezetét. Ezek az összejövetelek megmaradtak a hagyományörzés szintjén, az unionista oldalon nem sikerült belőle tömegmozgalmat alakítani (BIEBER, F. 2003). Érdekes ugyanakkor, hogy elsőként a szerbbarát pártok próbálták meg a törzsi hagyományokat újjáéleszteni, miközben ez a társadalmi berendezkedés az egyik fő tényező, amely Montenegrót megkülönböztette Szerbiától (DŽANKIĆ, J. 2007).

Azt gondolom, hogy a törzsiség bármilyen nemzetépítésnek akadályt jelentett volna, mivel ilyen viszonyok között egységes társadalom sem alakulhatott ki – több szerző a szocialista Jugoszlávia időszakát tartja kulcsfontosságúnak a montenegrói nemzet tudat kialakulásában, az intézményesítés mellett az ugrásszerű társadalmi modernizáció miatt, amelynek része volt a törzsi rendszer felszámolása is. A törzsiség inkább az önálló montenegrói nemzet előzményeit hangsúlyozó történetírás számára lesz fontos, mivel azt igazolja, hogy a szerbek és a montenegróiak korábban sem alkottak egységes társadalmat.

Amikor a 11. század elején létrejöttek az első szerb fejedelemségek, a szerbség két erőközpont köré tömörült: Zeta Montenegró délnyugati részén, Raška pedig a mai Koszovó területén alakult ki. Vagyis – a 19. század végi viszonyokhoz hasonlóan – a szerbek két államban éltek, de mindkét állam célja a szerbség egyesítése (BORSÁNYI A. 2003). A két fejedelemség közül végül Raška jutott vezető szerephez, miután I. (Nemanja) István nagyzsupán 1166-ban megszerezte Zetát. A középkori Szerbia legnagyobb kiterjedését a 14. század közepén, Dusán István uralkodása alatt érte el, ezt követően Zeta ismét elszakadt – a függetlenségpártiak fontos érve, hogy a terület a Nemanjić-ház uralkodását leszámítva sohasem alkotott közös államot Szerbiával. Sőt, Zeta különkormányzata annak földrajzi elszigeteltsége miatt a Nemanják alatt is megmaradt.

Montenegró esetében a többi szerbtől való elszigeteltség az önálló nemzettudat legfontosabb magyarázatai közé tartozik. Montenegrót észak felé határolják a legmagasabb hegyek, amelyen túl a szerbség nagyobbik része él. Szárazföldön az albán határ a legkönnyebben átljárható, amellyel a két nép valószínű keveredése és a hasonló, törzsi társadalomszerkezet is magyarázható. Montenegró azonban mindenekelőtt az Adriai-tenger felé orientálódik – ahogy Bajza József megjegyzi, a Dinári-hegység kultúrák határát jelenti, míg az Adriai-tenger kultúrákat köt össze. Már Raška és Duklja/Zeta határa is a vízválasztó volt, amely meghatározta a két szerb állam külkapcsolatait, expanziójuk irányát. A vízválasztó adriai oldalán élő népek számára az elsődleges kapcsolatot ennek megfelelően Dél-Itália jelentette, míg Szerbia hagyományosan a Duna vonalában, észak felé fordult. A szerb kultúra súlypontját különösen az 1690-es kiáramlás és Arzén püspök menekülése helyezte északra (BAJZA J. 1927).

A hipotézisem, hogy a montenegrói nemzettudat elsősorban egy adott területhez és az ahhoz kapcsolódó tájéskészítéshez kötődik egy etnikum helyett. A törzsszövetség területe, amelyből a fejedelemség kialakult, az oszmán kor előtt nem bírt szimbolikus jelentőséggel, mivel még saját lakosai is ridegnek és barátságtalannak tartották. Azonban azzal, hogy a terület megőrizhette függetlenségét az oszmán hódítás időszakában, menedékhellyé vált, amely „a legerősebbek és legbátrabbak túlélését szolgálja”. Mindez nagy szerepet játszott a montenegrói öntudat kialakulásában, amelynek középpontjában a hősiesség képe, a zord természeti körülményekhez való alkalmazkodás állt. A természetföldrajzi adottságoknak is köszönhető „a szerbek legjobbjai” mítosz, valamiféle elitista felsőbbrendűségi tudat kialakulása (ŠISTEK, F. 2010). Erre vezethető vissza az is, hogy bár a 20. század eleji montenegrói elit azonosul a nagyszerb nacionalizmussal, a szerb egységmozgalom vezetésére magát tartja a legérdemesebbnek. A montenegrói érvelés fontos eleme, hogy Szerbiában nincsenek olyan történelmi, szimbolikus helyszínek, mint Montenegróban. Példának nem csak a kézenfekvő Lovćen hegyet (a „szerb Sión”-ként (PAVLOVIĆ, S. 2003) és a „szerb Ararat”-ként is említik (ŠISTEK, F. 2010)), a szerb államiság kontinuitását jelentő területet vehetjük, a történelmi érvelés ennél messzebbre megy: kiemelik a Nemanjić-ház zetai származását, valamint, hogy Zeta volt a legkorábbi szerb állam („a szerb államiság bölcsője”). Előbbi különösen 1878 után hangsúlyozták, mivel ekkor került Montenegróhoz Podgorica környéke, ahol I. István, a dinasztia alapítója született. Andrijašević a hasonló, „szent helyek” között említi Prizrent vagy Skopjét, amelyek azonban jóval később, csak 1913-ban lettek Szerbia részei (ANDRIJAŠEVIĆ, Ž. 2011).

Az említett hősiesség-imázszt a 19. századi nemzeti romantika, a partizánhagyomány, majd a 20. század végén a szerb és a montenegrói nacionalizmus is igyekezett kisajátítani. Ugyanakkor ez a romantikus kép nemcsak az érintetteknek, hanem azoknak a külföldi szerzőknek is köszönhető, akik egy letűnt, a civilizációtól érintetlen világot láttak

Montenegróban. A katonai, „férfias” erények hangsúlyozása mellett Montenegró azok számára lett követendő példa, akik alapvetően a modernitással, a fejlődéssel szemben fogalmaznak meg kritikát. Ez az imázs azonban nem feltétlenül egyezett a valósággal. Montenegró közel sem volt olyan elszigetelt, mint azt a romantikus elbeszélések állítják: számos népszokás oszmán eredetű, emellett élénk gazdasági kapcsolataik voltak több kikötővárossal, Velencével és az egyházon keresztül Oroszországgal is (ČAGORVIĆ, N. 2012). A földrajzi körülményeknek köszönhető viszont, hogy az egyébként is kis létszámú népesség egymástól elszigetelt csoportokra bomlott, a tradicionális, laza szláv államszervezet és a törzsi társadalom itt tudott a legtovább fennmaradni (BAJZA J. 1927). Ez pedig – ahogy korábban láthattuk – fontos identitásképző elem a montenegróiak számára.

A hagyományos, militarista öntudat mára éppen a montenegrói nemzetépítés számára vált nemkívánatossá: a délszláv háború időszakában a nagyszerb propaganda is felhasználta ezt az önképet a horvátországi háborúban való részvétel ösztönzésére. A hősiesség mítosza azonban erősen megkérdőjeleződött, miután Montenegró agresszorként vett részt Dubrovnik ostromában, amely nemzetközi felháborodást váltott ki (DŽANKIĆ, J. 2014). A jelenség hasonló, mint amit a törzsiségnél láthattunk: bár a törzsi berendezkedés és a militarizmus a hagyományos montenegrói identitás fontos elemei, a közelmúltban mégis a szerb nacionalizmus próbálta felhasználni a saját céljai érdekében.

Az 1878–1918 közötti Montenegró szerzőire is jellemző volt az emlékeztethelyeik szakralizálása (elsősorban Cetinje, a Lovćen hegy és egyes törökellenes csaták helyszínei), a tájeszmény dicsőítése, ám az értelmiség nagyobb érdeklődést mutatott olyan régiók és városok iránt, amelyek az állam aktuális határain kívül estek és amerre az Oszmán Birodalom rovására terjeszkedni kívánt (elsősorban az albániai Shkodër városa, a Szandzsák, Koszovó és Metohija) (ŠIŠTEK, F. 2010). Ugyanakkor mivel a szóban forgó területek korábban sohasem tartoztak Montenegróhoz vagy annak elődállamaihoz, a montenegrói öntudat máig ezeken a területeken a leggyengébb.

Montenegró újabb hódításaival természetes határait is átlépte észak felé, az ekkor elfoglalt területek pedig intenzívebben kötődtek Szerbiához (a Montenegrói Királyság birtokolta az első világháború kezdetén Metohija nyugati részét is, ahol a szerb pátriárka történelmi székhelye, Peć is található), hiába kezdődött el korábban Montenegróból egy kivándorlási hullám Metohijába vagy a Drina völgyébe. Az ország ma is tapasztalható földrajzi megosztottsága erre az időszakra vezethető vissza (BIEBER, F. 2003). A századeleji expanzió iránya persze annak is köszönhető, hogy első Balkán-háborút lezáró londoni béke által teremtett határok elzárták a földrajzi szempontból logikusabb terjeszkedés lehetőségét (BAJZA J. 1927). A nagyhatalmak által jóváhagyott balkáni államhatárok tehát Montenegró esetében sem alkalmazkodtak az etnikai viszonyokhoz (szerb-montenegrói-bosnyák viszonylatban különösen nehéz lenne), a mesterséges határok pedig nem könnyítették meg a közös identitás kialakítását. A második Balkán-háború utáni határrendezés másik fontos következménye, hogy a Szandzsák felosztásával Montenegró immár közvetlen határos lett Szerbiával: azzal, hogy a két szerb állam közé beékelődött oszmán terület megszűnt, elhárult az országegyesítés egyik alapvető akadályja, még ha a természetföldrajzi elszigeteltség nyilvánvalóan megmaradt. A lakosság területi alapú megosztottsága 1918-ban is megmutatkozott, mivel a függetlenségpárti „zöldek” többsége az ún. „rég Montenegró” területén (vagyis Cetinje környékén) élt, míg a montenegróiak különállását tagadó „fehérek” a később megszerzett Brda régióban és attól északra voltak többségben (MALEŠEVIĆ, S. – UZELAC, G. 2007).

A mai országterület véglegesen 1945-ben alakult ki, amikor a Kotori-öbölt és Budvát a Montenegrói Köztársasághoz csatolták. A tengerparti sáv lojalitása a független államhoz vegyes képet mutat. Az 1953-as népszámláláson itt volt a legmagasabb a szerbek aránya,

ami a szocialista időszakban sosem változott. Ez a Szerbiától való távolság mellett attól is meglepő, hogy a Kotori-öböl a történelmi Dalmácia régió része: korábban Velencéhez, majd az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, lakossága a két világháború között még horvát többségű volt – ez valamiféle nyugati orientációt feltételezne. Ám a montenegrói identitás csak az 1990-es években kapcsolódott össze a nyugatbarát politikával, így a kora szocialista érában ennek relevanciája csekély. A magyarázat hasonló lehet, mint az északi községek esetében: mivel a terület utolsóként vált Montenegró részévé, a helyi ortodox lakosság nem tette magáévá a montenegrói identitást, hiába a nagy távolság Szerbiától. A 2006-os referendum során az „igen” szavazatok aránya ugyan jóval elmaradt Cetinjétől vagy a muszlim településektől Kotor, Tivat és Budva lakossága körében, ám a többség itt is az elszakadásra szavazott. Talán ez annak a példája, hogy a függetlenség igénye és a montenegrói identitás egyes esetekben elválik egymástól. A régió politikai változásait ugyanis nagyban befolyásolhatták – általam kevésbé tárgyalt – gazdasági okok: a turizmus és a tengeri kereskedelem miatt Montenegró legfejlettebb része a tengerparti sáv, amelyet a háborús szankciók vagy a Belgrád által bevezetett vízumkényszer a leghátrányosabban érintett (IMERI, S. 2016). Véleményem szerint ha a függetlenedési akarat mögött csak gazdasági érdekek állnának, akkor nem ezeken a településeken lett volna szoros a népszavazás eredménye. A tengerparti régión belül kivételt képez a szerb többségű Herceg Novi, amely korábban Hercegovina tengeri kijárata volt: Herceg Novi a – ma a Republika Srpskához tartozó – Kelet-Hercegovina „folytatása” (BOTTLIK Zs. 2016). Budvában és Herceg Noviban az unionista szavazatok viszonylag magas arányára magyarázat lehet a Boszniából és Horvátországból betelepülő nagyszámú szerb háborús menekült jelenléte is (BIEBER, F. 2003).

Bár a szerbek és montenegróiak arányában nagy területi eltérések mutatkoznak (2. ábra), az ország ortodox lakossága valójában mindenhol megosztott ebben a kérdésben. Ez pedig arra utal, hogy montenegróinak lenni valójában egyéni politikai értékvalasztás és nem feltétlenül a földrajzi kötődésen vagy a származáson alapul. Önmagában a tájhoz való kötődésből sem feltétlenül következik egy önálló nemzettudat, a montenegróiság mégsem maradt meg a regionális identitások szintjén. És bár az Oszmán-kori függetlenség nagyban hozzájárult a montenegrói nemzet kialakulásához, a hegyekbe való visszavonulás mítosza a szerb narratíva alapja. Emiatt a montenegrói nemzettudat legfontosabb tényezőjének nem a területiséget tartom.

A szerb és a montenegrói nemzettudat szétválása

A 20. század elején a montenegrói elit számára egyértelmű volt, hogy a szerbséghez tartoznak. Montenegróban azonban két ún. *proto-nemzeti* hagyomány is létezett (TROCH, P. 2008). A *proto-nacionalizmusok* ugyanis a modern nacionalizmusokkal ellentétben egymással átfedésben lehetnek (HOBBSBAWM, E. 1990.). A szerb közös nyelven, valláson és kulturális hasonlóságokon alapult, a montenegrói proto-nacionalizmus pedig a terület függetlenségéhez, sajátos berendezkedéséhez (mint a püspökfejedelmek) kötődött. A montenegrói proto-nacionalizmus csak ott tudott igazán érvényesülni, ahol az államiságnak régebbi hagyományai voltak, ez a „régí Montenegrót”, vagyis Cetinje környékét jelentette (TROCH, P. 2008). A montenegrói belpolitikát napjainkig a fentiekben alapuló, függetlenségpárti és szerbbarát irányzat rivalizálása határozza meg.

Hogy a két „oldal” politikailag is megszerveződhesen, szükség volt a többpártrendszer bevezetésére. Az 1905-ös alkotmány létrehozta parlamentet, a Skupštinát (HEKA L. 2022), Az első két párt a Néppárt (más néven „klubpárt” – Klubša) és az Igazi Néppárt (Prava narodna stranka – „Pravaši”) voltak: míg a klubpárt a Szerbiával való szorosabb

kapcsolat híve volt, a Pravaši a montenegrói udvar támogatóit jelentette (MALEŠEVIĆ, S. –UZELAC, G. 2007). A két irányzatot 1918-tól hagyományosan fehéreknek (Bjelaši) és zöldeknek (Zelenaši) (TROCH, P. 2008) nevezik. Bár etnikai szempontból az utóbbiak is szerbnek vallották magukat, kötődtek a montenegrói függetlenségi hagyományokhoz és a dinasztiahoz is. Ahogy 1918-ban a Szerbiával való egyesülést követő karácsonyi felkelés vezetői hangsúlyozták: nem a „testvér szerb nemzettel”, hanem az államiságukat veszélyeztető Szerbiával fordulnak szembe! (HEKA L. 2022)

A zöld-fehér ellentét 1941-ben, az olasz megszállás idején is megmutatkozott. Július 13-án, egy nappal az olasz bábállam kikiáltása után tört ki a csetnikek és a partizánok közös felkelése a megszállás ellen: a szerb nacionalista „fehérek” egyöntetűen ellenezték az olasz bábállami terveket és értelemszerűen a csetnikekhez csatlakoztak (MALEŠEVIĆ, S. –UZELAC, G. 2007). A „zöld” felkelők viszont jellemzően a partizánok között harcoltak, mivel a kommunisták már a két világháború között is föderatív módon képzelték el Jugoszlávia átalakítását. Egy részük azonban támogatta a bábállam létrejöttét, mivel abban a montenegrói önállóság helyreállítását látták (MORRISON, K. 2017).

Az olasz megszállók hatalmi bázisa a „régí Montenegro” területe, a bábállam miniszterelnöke pedig Sekula Drljević, a Crnogorska stranka (CS) egyik vezetője és ideológusa volt (TROCH, P. 2008). A Drljević által képviselt nézetek már túlléptek a korábban ismertetett proto-nacionalizmuson, amely a montenegróiakat egyben szerbnek is tekinti. Publikációiban arról ír, hogy a montenegróiak illír eredetű népesség, akiknek csak a nyelve közös a délszlávokkal (TROCH, P. 2008), így Jugoszlávia jövőbeli újjáalakulását is elutasította.

Véleményem szerint a felkelés jelentőségét az adja, hogy a „zöld” és a „fehér” politikai hagyomány számára is szimbolikus esemény. Ám míg „fehér” szemszögből a felkelés az ellen irányult, ahogy az olasz megszállás ismét leválasztotta Montenegrot a szerbségről, a zöldek számára 1941 egy újabb „szabadságharc” volt, látva, hogy az olasz részről ígért „függetlenség” valójában csak vazallusi státuszt jelent (MORRISON, K. 2017). A felkelés ugyanazon a napon tört ki, amikor az 1878-as berlini kongresszuson elismerték a fejedelemség szuverenitását – július 13-a ma nemzeti ünnep (Dan državnosti – az államiság napja) (RADICS V. 2009). Bár a mai, zöld szellemiségű nemzetépítés számára 1878 is hasonlóan fontos, valószínűleg amiatt válhatott Montenegro legfontosabb nemzeti ünnepévé, mert mindkét politikai oldal azonosulni tud vele (MORRISON, K. 2017).

Bár a montenegrói nemzetet elsősorban a szerb nacionalizmussal szemben kellett megfogalmazni, akkor lehet igazán sikeres a nemzetépítés folyamata, ha közös identitást ad az ország teljes lakosságának – amelynek mintegy harmada ma is szerbnek vallja magát. Ám míg korábban a fasizmus elleni harc valóban szerbek és montenegróiak közösségét erősítette, az 1990-es évek második felétől az antifasizmus már a szerbektől való elhatárolódást szolgálta (ČAGOROVIĆ, N. 2012). A DPS vezetői több alkalommal elítélték a szerb emlékeztetpolitikát, amely a – később az olasz megszállókkal is együttműködő (POLÁČKOVÁ, Z. –VAN DUIN, P. C. 2017) – csetnikeket a partizánokkal egyenrangú, antifasiszta ellenálló mozgalomnak tekinti. A szerbbarát pártok ezzel szemben a zöld ideológiával azonosítják a kollaborációt, például a Himnusz szövege miatt (DŽANKIĆ, J. 2014).

Az érdek és az identitás összefüggése

Bár a tanulmány a montenegrói függetlenség ideológiai hátterét mutatja be, a Szerbiáról való leválást gazdasági, politikai célok is motiválták. Azonban, ha a montenegrói nemzet-tudat az önálló államiság hagyományain alapul, kérdés, hogy az ehhez kötődő identitás és a pragmatikus okokból támogatott függetlenség különválasztható-e. Erre utaló példát

nemcsak az 1990-es években találunk: a „zöldek” a két világháború között gazdasági érvekre hivatkozva szorgalmazták Jugoszlávia föderációvá szervezését (TROCH, P. 2008). Vagyis éppen azok hangsúlyozzák Montenegró sajátos gazdasági érdekeit, akiknek az ideológiája ettől függetlenül is az ország önálló államfejlődésén alapul. Lehet, hogy mégis a történelmi okokra hivatkozó eszme jelent meg előbb, a gazdasági szempontokkal pedig annak legitimálása, népszerűsítése a cél...

A délszláv háború óta a szerb-montenegrói rivalizálás emellett külpolitikai irányzatok versengését jelenti. Az 1990-es évek második felétől a Đukanović-féle DPS az Európai Unió és az Egyesült Államok felé orientálódott, mivel szövetségeseket keresett Milošević-tel szemben. Egy 2011-es Ipsos-felmérés szerint a montenegróiak 40%-a tartja az EU-t az ország fő külpolitikai partnerének, a szerb identitásúaknak csak 13%-a. Szerbia esetében az arányok 20 és 53 százalék, az Egyesült Államokat 18, illetve 10% nevezte meg (érdekes, hogy Oroszország esetében viszont nincs különbség) (DŽANKIĆ, J. 2014).

Ha ma valaki montenegróinak vagy szerbnek vallja magát, az egyben politikai érték-választást jelenthet, így akár egy családon belül is eltérések mutakozhatnak a nemzeti-ség, az anyanyelv és a két ortodox egyház közötti választás terén (IMERI, S. 2016). Garde szerint ez volt 2003-as népszámlálás volt az első alkalom, amikor az már nem csak statisztikai, hanem politikai célokat szolgált: szerbnek vagy montenegróinak lenni már nem „száraz” adat, hanem politikai vélemény volt (GARDE, P. 2008). A nemzeti identitás közvetlen összefüggésben állt a pártszimpátiával is, mivel a montenegrói belpolitikát az 1990–2000-es években alapvetően ez az ellentét határozta meg. 2011-ben a montenegrói nemzetiségűek 73%-a támogatta a DPS-t, a magukat szerbnek vallók 76%-a viszont unionista pártokkal szimpatizált (ezekre a pártokra a montenegróiaknak mindössze 6%-a szavazott volna) (DŽANKIĆ, J. 2014).

Összefoglalás

Bár az *államnemzet* fogalmát hagyományosan Nyugat-, a *kultúrnemzetét* Közép- és Kelet-Európához kötjük (ROMSICS I. 2004), a montenegrói nemzet véleményem szerint nagy hasonlóságokat mutat az államnemzet-koncepcióval. Míg a kulturális-nyelvi tényezők a szerbséghez kötik Montenegrót, a politikai elit egy része már a 20. század elején fontosnak tartotta megőrizni az ország nagy múltra visszatekintő önállóságát. Hasonlót mutatnak a népszámlálási és választási eredmények, mivel azokon a területeken, ahol a montenegrói államiság nem rendelkezik régi hagyományokkal, mindig a szerb identitásúak alkottak többséget. Tehát míg egy montenegrói nyelvi-vallási szempontból magát a szerb kultúrnemzet részének vallhatja, egy vranjei vagy šumadijai szerb lakosra mégsem terjed ki a montenegrói nemzetfogalom – ahogy például egy francia anyanyelvű svájci vagy belga állampolgár sem tekinthető a francia nemzet részének.

Bár a mai nemzetépítés nyilvánvalóan a szerb nacionalizmussal szemben fogalmazza meg magát, mégis azon elemei a legsikeresebbek, amelyek nem mondanak ellent a szerb identitásnak. Míg ma a vállaltan montenegrói anyanyelvűek és a montenegrói ortodox egyház tagjai kisebbséget alkotnak, a lakosság több mint kétharmada a montenegrói nemzetiséget választotta, amíg az csak a területi kötődésre utalt. Az államiság lehet a legkisebb közös nevező, mivel senkinek sem kell feladnia az etnikai, vallási vagy nyelvi identitását. Azonosulhatnak vele ortodox vallásúak, akik ugyan a szerbség részeként tekintenek magukra, de korábban dinasztikus lojalitásból vagy ma például geopolitikai okokból a függetlenség támogatói lettek. Ám ugyanúgy elfogadható lesz egy szandzsáki

muszlim vagy albán kisebbséghez tartozó állampolgárnak is, mivel a nemzeteszme nem a többségi etnikumhoz, hanem a területhez és az államhoz kötődik.

LŐCSEI JENŐ

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

locseijeno@student.elte.hu

IRODALOM

- ANDERSON, B. 2006: Elképzelt közösségek – Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről. – L'Harmattan, Budapest. 190 p.
- BAJZA J. 1927: A montenegrói kérdés. – Budapesti Szemle 207. 601. pp. 321–372.
- BIEBER, F. 2003: Montenegrin politics since the disintegration of Yugoslavia. – In: BIEBER F. (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. – SEER & Nomos, Baden-Baden. pp. 11–42.
- BIEBER, F. 2015: The Construction of National Identity and its Challenges in Post-Yugoslav Censuses. – *Social Science Quarterly* 96. 3. pp. 873–903.
- BORSÁNYI A. 2003: Montenegró a függetlenné válás útján. Doktori (Phd) értekezés. – Budapest. 120 p.
- BOTTLIK Zs. 2016: Etnikai földrajzi kutatások a Kárpát-Balkán-régióban. – ELTE TTK, Budapest. 228 p.
- BRKOVIĆ, Č. 2013: Ambiguous Notions of „National Self” in Montenegro. In: BRUNNBAUER, U. – GRANDITS, H. (szerk.): *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe*. – Oldenbourg, München. pp. 131–150.
- BRUBAKER, R. 2006: Nacionalizmus új keretek között. – L'Harmattan, Budapest. 216 p.
- ČAGORVIĆ, N. 2012: Anti-fascism and Montenegrin Identity since 1990. – *History* 97. 4. pp. 578–590.
- DYRSTAD, K. 2012: After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans. – *Journal of Peace Research* 49. 6. pp. 817–831.
- DŽANKIĆ, J. 2007: Bipolar Worlds Of Nation And State In Montenegro. – *CEU Political Science Journal* 2. 2. pp. 192–212.
- DŽANKIĆ, J. 2014: Reconstructing the Meaning of Being „Montenegrin”. – *Slavic Review* 73. 2. pp. 347–371.
- FUTALA T. 2001: Montenegró: a függetlenség útján? – *Kisebbségkutatás* 10. 3. pp. 514–515.
- GARDE, P. 2008: Balkáni beszéd. – Kairosz, Budapest. 382 p.
- HEKA L. 2022: Montenegróiak vagy szerbek? A montenegrói nemzet kérdése: az 1918. évi podgoricai skupština alkotmányjogi következményei. – *Jogelméleti Szemle* 59. 1. pp. 55–79.
- HROCH, M. 2000: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. – *Regio* 11. 3. pp. 3–24.
- HOBBSAWM, E. 1990: *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. – Cambridge University Press, Cambridge. 206 p.
- HUSZKA, B. 2003: The Dispute over Montenegrin Independence. – In: BIEBER F. (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. – SEER & Nomos, Baden-Baden. pp. 43–62.
- IMERI S. 2016: Evolution of National Identity in Montenegro. – *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 5. 3. pp. 141–148.
- KOCH N. 2023: Geographies of Nationalism. – *Human Geography* 16. 2. pp. 200–211.
- KOCIS K. 2002: Etnikai földrajz. In: TÓTH J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz*. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. pp. 313–335.
- MALEŠEVIĆ, S. – UZELAC, G. 2007: A Nation state without the nation? The trajectories of nation-formation in Montenegro. – *Nations and Nationalism* 13. 4. pp. 695–716.
- MORRISON, K. 2017: *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*. – Bloomsbury, London. 289 p.
- MURADOV, A. – TUZCUOĞLU, F. – BÖLÜKBAŞI, Y. Z. 2021: The Construction of Geography by Nationalism: Homeland, Motherland, Fatherland. – *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences* 24. 1. pp. 5–24.
- PAVLOVIĆ, S. 2003: Who are Montenegrins? – In: BIEBER F. (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood*. – SEER & Nomos, Baden-Baden. pp. 83–106.
- PETROVIĆ, T. 2003: Studying the Minority Groups' Identities In the Balkans From the Perspective of Language Ideology. – *Balkanica* 34. pp. 173–188.
- POLÁČKOVÁ, Z. – VAN DUIN, C. P. 2017: Independence lost and regained: Montenegro's contested identity and the failure of Yugoslavia (1918–2006). – *Studia Politica Slovaca* 10. 1. pp. 23–47.

- PÓSA K. 2003: Montenegro – Szerbiával vagy Szerbia nélkül? – In. ÁBRAHÁM B. – GEREKEN F. – STEFKOVICS R. (szerk.): Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. – PPKE BTK, Piliscsaba. 428–446.
- RADICS V. 2009: Montenegro átváltozása – 2000: Irodalmi és Társadalmi Havi 21. 12. pp. 11–16.
- RENAN, E. 1995: Mi a nemzet? – In. BRETTNER Z. – DEÁK Á. (szerk.): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. – Tanulmány Kiadó, Pécs. pp. 171–187.
- ROMSICS I. 2004: A nemzetállamiság történeti dilemmái Kelet-Közép- és Délkelet-Európában. – In. uő: Múltról a mának. – Osiris, Budapest. pp. 11–28.
- ŠIŠTEK, F. – DIMITROVOVA, B. 2003: National minorities in Montenegro after the break-up of Yugoslavia. – In. BIEBER F. (szerk.): Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood. – SEER & Nomos, Baden-Baden. pp. 159–180.
- ŠIŠTEK, F. 2010: Pan-Serb Golden Age and Montenegrin Heroic Age: Reconstructing History and Identity Narratives in Montenegro, 1905–1914. – In. VAJDOVA, L. – GÁFRIK R. (szerk.): „New Imagined Communities”. Identity Making in Eastern and South-Eastern Europe. – Kalligram – Ústav Svetovej Literatúry SAV, Pozsony. pp. 191–205.
- TESZÁRY M. 2023: Az egyházügyi törvény Montenegróban. – In. ÖRDÖGH T. (szerk.): Válság egykor és ma. – Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. pp. 173–186.
- TROCH, P. 2008: The divergence of elite national thought in Montenegro during the interwar period. – Tokovi istorije 1-2. pp. 21–37.
- ZAHOVA, S. 2012: Rewriting the Past in the Present: Politics of Identity in the Montenegrin Historiography. – Adam Akademi 2. 1. pp. 43–60.
- ZOLTÁN A. 2015: A montenegrói nyelv létrehozása – Kisebbségkutatás 24. 2. pp. 179–182.

Internetes források

- ANDRIJAŠEVIĆ, Ž. 2011: Srpsstvo u Crnoj Gori. – Montenegrina.net. Digitalna biblioteka crnogorske kulture. https://montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpsstvo_u_cg.htm (Letöltés: 2025. 01. 29.)
- CEDEM 2009: Centar za demokratiju i ljudska prava: Odjelnje za empirijska istraživanja. Političko javno mnjenje Crne Gore. https://web.archive.org/web/20110722171733/http://www.cedem.me/fajlovi/editor_fajlovi/istrazivanja/CEDEM_oktobar09.pdf (Letöltés: 2024. 12. 10.)
- MONSTAT 2011: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine. <https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf> (Letöltés: 2024. 11. 05.)
- MONSTAT 2023: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova, 2023. godine. https://www.monstat.org/uploads/files/popis%202021/saopstenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20II_cg.pdf (Letöltés: 2024. 11. 05.)
- OSCE/ODIHR 2008: Republic of Montenegro. Presidential Election 6 April 2008. OSCE/ODIHR Observation Mission Final Report. Varsó 2008. <https://www.osce.org/files/f/documents/f/3/33218.pdf> (Letöltés: 2025. 01. 18.)
- U.S. Department of State 2020: 2020 Report on International Religious Freedom: Montenegro. <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/montenegro/> (Letöltés: 2024. 12. 10.)
- RTCG 2023: Pogledajte rezultate po opštinama. <https://web.archive.org/web/20230321003758/https://rtcg.me/predsjednickiizbori/408999/pogledajte-rezultate-po-opstinama.html> (Letöltés: 2025. 03. 21.)

A RÉSZVÉTELI KÖLTSÉGVETÉS TÉRBELISÉGE BUDAPESTEN – LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK I. RÉSZ

RIGÓCZKI GERGELY – KRISKA OLIVÉR

THE SPATIALITY OF PARTICIPATORY BUDGETING IN BUDAPEST
– OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS PART I

Abstract

In recent decades, participatory budgeting (PB) has emerged as one of the most significant democratic innovations, aiming to enhance civic engagement and ensure a fairer distribution of urban resources. This study—as the first part of a two-part analysis—examines the institutional framework, thematic characteristics, and implementation challenges of the participatory budgeting programme in Budapest between 2020 and 2025, within the critical theoretical framework of spatial justice.

The research methodology relies on the quantitative analysis of 2,595 citizen proposals recorded on the official platform (otlet.budapest.hu). The theoretical introduction clarifies the three dimensions of spatial justice—distributive, procedural, and recognitive—which are essential for understanding the environmental and social inequalities of post-socialist urban development. The findings indicate a prominent demand among Budapest residents for sustainability and green space development: more than one-third of the proposals fall into the “Green Budapest” category, reflecting strong social pressure for climate adaptation and a liveable urban environment. Furthermore, the high proportion of “Local Ideas” confirms a strong attachment to the immediate living environment and the importance of local identity.

However, the analysis highlights severe procedural limitations and institutional bottlenecks. Data reveals that only 0.4% of the submitted proposals reached the full implementation phase during the examined period. This significant “implementation deficit” can be attributed to strict professional screening, bureaucratic hurdles, and the slow pace of execution, which risks undermining the programme’s legitimacy and public trust in the long term. While this paper discusses the institutional, theoretical, and thematic frameworks of the programme, the detailed analysis of the specific spatial patterns of proposals, district-level inequalities, and the social determinants of participation will be presented in the second part of this study.

Keywords: participatory budgeting, spatial justice, Budapest, urban governance, democratic innovation

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a demokratikus kormányzás egyik legfontosabb innovációja a részvételi költségvetés elterjedése volt, amely lehetőséget biztosít a helyi lakosok számára, hogy közvetlenül befolyásolják a települési források felhasználását. A részvételi költségvetés elsőként Brazíliában (Porto Alegre) vált a demokratikus megújulás szimbólumává, ahol a helyi lakosok intézményesített formában dönthettek közösségi források sorsáról (WAMPLER, B. – AVRITZER, L. 2004). Azóta világszerte elterjedt, és különösen Európában vált a városi kormányzás egyik meghatározó részvételi eszközévé (SINTOMER, Y. et al. 2008). A részvételi költségvetések hozzájárulhatnak a társadalmi kohézió erősítéséhez, az állampolgári elköteleződés növeléséhez, valamint ahhoz, hogy a közpolitikák jobban illeszkedjenek a helyi közösségek igényeihez.

A módszer elméleti és gyakorlati relevanciáját különösen az adja, hogy képes lehet a társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek enyhítésére. A városi terekben gyakran élesen kirajzolódnak a gazdasági, társadalmi és környezeti különbségek, amelyek meghatá-

rozzák a lakosok mindennapi életminőségét és lehetőségeit. Ebből adódóan a részvételi költségvetések nem pusztán pénzügyi eszközök, hanem olyan demokratikus innovációk, amelyek a térbeli igazságosság előmozdítását is szolgálhatják.

A kérdés különösen aktuális a közép- és kelet-európai városokban, ahol a posztszocialista átalakulások nyomán újra és újra felmerül a társadalmi egyenlőtlenségek térbeli vetülete. A közösségi forrásfelhasználásra épülő döntéshozatal segíthet abban, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok hangja is hallhatóvá váljon, és a városrészek közötti különbségek mérséklődjenek.

Jelen tanulmány célja, hogy feltárja, miként jelenik meg a térbeliség a budapesti részvételi költségvetési programokban, és milyen tényezők alakítják a beérkező ötletek társadalmi és területi mintázatait. A kutatás során különösen arra keresünk választ, hogy a részvételi folyamatok mennyiben járulnak hozzá a térbeli igazságosság megvalósulásához, illetve milyen kihívások és korlátok figyelhetők meg a gyakorlatban.

A közösségi költségvetések története és elméleti kontextusa

A közösségi vagy részvételi költségvetés (participatory budgeting, PB) a demokratikus innovációk egyik legismertebb formája, amely az állampolgárok közvetlen bevonását teszi lehetővé a helyi költségvetések elosztásába (SMITH, G. 2009; FUNG, A. 2006). Az első ilyen programot 1989-ben tartották Brazíliában, Porto Alegre városában, nem sokkal azután, hogy az ország túljutott a 21 éves katonai diktatúrán (McNULTY, S. et al. 2022). A diktatúra időszakában a közpénzek nagy része a felsőbb társadalmi rétegek érdekeit szolgálta, miközben a szegényebb lakosság kiszorult a döntéshozatalból, és a korrupció mélyen beágyazódott az állami intézményekbe (SINTOMER, Y. et al. 2008).

A Porto Alegre-i modell a Munkáspárt kezdeményezésére jött létre, amely kifejezetten a társadalmi igazságosság erősítését és a marginalizált csoportok bevonását tűzte ki célul (SMITH, G. 2009). A program alapvető céljai között szerepelt a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése, a közösségi kontroll növelése és a demokratikus kultúra újjáépítése (CABANNES, Y. 2004; WAMPLER, B. 2000). A részvételi költségvetés háromszintű döntéshozatali struktúrája – a népi gyűlés, a regionális fórum és a városi tanács – lehetővé tette, hogy az állampolgárok közvetlenül formálják a városi fejlesztéseket (SMITH, G. 2009). A program sikerét jól mutatja, hogy a részvétel néhány ezer főről több tízezerre nőtt, és a kétezres évek elejére már több mint száz brazil önkormányzat és öt állam alkalmazta (WAMPLER, B. 2000). A modell gyorsan elterjedt Latin-Amerika más országaiban, majd Észak-Amerikában és Európában is (SGUEO, G. 2016).

Európában a részvételi költségvetés a neoliberalis városi kormányzás térnyerése közepette jelent meg, válaszul az 1980-as években dominánssá váló piaci alapú fejlesztéspolitikák társadalmi következményeire (FÖLDI, Zs. 2009; BARTA, Gy. 2009; PURCELL, M. 2006). Az első európai példák közé tartozik a manchesteri program (2006), amelyet egyházi közösségek kezdeményeztek a szegényebb rétegek bevonására, illetve Bologna (2017), ahol a hangsúly a fiatalok részvételén és a közösségi terek fejlesztésén volt (CSOBÁNCZI M. – KÖVÉR B. 2020). A részvételi költségvetések a 2010-es évekre globális jelenséggé váltak, és a „just city” (FAINSTEIN, S. S. 2010) eszméjének gyakorlati eszközeként is értelmezhetők, mivel céljuk a részvétel és a térbeli igazságosság egyidejű erősítése (SOJA, E. 2010; PERRIN, T. 2022).

Magyarországon a 2000-es évektől kezdve indult meg a lakossági bevonás a városfejlesztési folyamatokba (TUZA B. – KOVÁCS Z. 2024), legtöbb esetben a zöld civil mozgalmak és aktivisták kezdeményezésére (OROSS, D. 2023). A közép-kelet-európai térségben

ugyanakkor a részvételi mechanizmusok – bár formálisan megjelentek a helyi kormányzásban – továbbra is korlátozottan érvényesülnek. Az utóbbi évek elemzései szerint az állampolgári részvételtől és deliberációról, vagyis állampolgári tanácskozásról szóló tudományos diskurzus is alulreprezentált a térségben, különösen az olyan uniós programokhoz kapcsolódóan, mint az Európai Zöld Megállapodás (NAGY, GY. et al. 2025).

Az első hazai PB-program 2016-ban indult Kispesten, majd több budapesti kerület (XXII, III., II., VI., VII., VIII., X. kerület) és vidéki város (Gyöngyös, Szentendre, Miskolc) is csatlakozott. A fővárosi szintű program 2020-ban indult el, és azóta minden évben megvalósul (KLOTZ, P. 2022). A Transparency International Magyarország szakmai támogatásával ezek a programok a helyi demokrácia erősítését, a politikai döntések legitimitásának növelését és a közbizalom építését szolgálják (ZEISLER J. 2022).

Kutatások ugyanakkor arra utalnak, hogy a részvételi költségvetések Magyarországon egyelőre főként a politikai és adminisztratív elit által elérhető rétegekhez jutnak el, míg a marginalizált csoportok részvétele alacsony marad (OROSS, D. 2023). Ez a probléma összhangban áll a nemzetközi tapasztalatokkal, melyek szerint a PB gyakran reprodukálja, nem pedig felszámolja a meglévő társadalmi különbségeket (BAIOCCHI, G. – GANUZA, E. 2017; SINTOMER, Y. et al., 2012).

A térbeli igazságosság elmélete

Az emberek és a környezetük kapcsolata folyamatosan változik, ez a változás igazságtalanságokat idéz elő a térben. Az igazságtalanságnak vizsgálhatjuk térbeliségét, és nagyságát, mivel mindkét aspektusa eltérően jelenik meg (KURTZ, H. E. 2003).

A különböző egzisztenciával rendelkező rétegek elhelyezkedése a településeken belül gyakran térben is eltérő mintázatot mutat. A közösségi költségvetések (PB, participatory budgeting) elemzésekor megkerülhetetlen a térbeli igazságosság elméleti kerete, hiszen a részvételi folyamatok egyik deklarált célja az esélyegyenlőtlenség mérséklése és a források méltányosabb allokációja. A hazai szakirodalomban számos kutató világít rá a térbeli és társadalmi igazságosság elválaszthatatlanságára. (PÁL, V. – BOROS L. 2010, MÓRICZ Á. 2012, MÁLOVICS GY. et al. 2014, KELLER J. – VIRÁG T. 2021, NAGY GY. 2021, TAGAI G. 2021). Nagy kutatása rámutat arra, hogy a hátrányos helyzetű csoportok jobban ki vannak téve a térbeli igazságtalanságnak, és sokkal inkább kiszolgáltatottak a környezetüknek. Minél tovább áll fenn az igazságtalanság, annak következményei és az igazságtalanságot szenvedők negatív érzései is annál később múlnak el (NAGY GY. 2021). Kérdés, hogy a közösségi költségvetések mennyire tudják elérni alapvető céljukat, vagyis a térbeli igazságosságot, az egyenlőtlenség csökkentését, és a leszakadó vagy marginális társadalmi csoportok érdekeinek jobb érvényesíthetőségét (WAMPLER, B. 2000).

Bár a szakirodalom különbséget tesz a térbeli és a környezeti igazságosság között, a két fogalom szorosan összefonódik: közös metszetük az élhető, minőségi életterhez való jog biztosítása. BENEDEK J. (2019) értelmezésében a fenntartható fejlődés és a környezeti igazságosság a térbeli igazságosság egyik specifikus esetének tekinthető, amely alapvetően a jó minőségű környezethez való jogot foglalja magában. Ezt erősíti meg NAGY GY. (2021) is, aki szerint a környezeti igazságosság az egészséges, élhető környezetben való élet alapvető jogát és annak generációkon átívelő megőrzését jelenti. A tágabb értelemben vett térbeli igazságosság fogalma ugyanakkor nem új keletű: HARVEY (1973) már a város és társadalmi igazságosság kapcsolatát vizsgálva hangsúlyozta, hogy a tőkefelhalmozás és a kapitalista tértermelés szükségszerűen egyenlőtlenségeket szül. LEFEBVRE (1991) relációs térfelfogása pedig rávilágít arra, hogy a tér maga is társadalmi termék, így

az igazságosság vizsgálata nem választható el a társadalmi viszonyoktól. SOJA (2010) e gondolatmenetet folytatva a „spatial justice” fogalmát helyezte a kortárs városkutatás középpontjába, míg FAINSTEIN (2010) a „Just City” koncepciójában a méltányosság és a részvétel normatív keretét adja.

A térbeli igazságosság fogalma a társadalomtudományokban egy átfogó, kritikai keretrendszerként („ernyőként”) értelmezhető, amely nem kényszeríti a kutatót az egyes elméletek közötti kizárólagos választásra, hanem integrálja azokat. E megközelítés szerint a térbeli igazságtalanságok feltárása három, egymást kiegészítő és a térben egyidejűleg érvényesülő dimenzió mentén lehetséges: ezek a disztributív, a procedurális és a rekognitív igazságosság.

A disztributív (elosztási) igazságosság a javak és a társadalmi-gazdasági előnyök térbeli elosztására fókuszál (NEWMAN, K. 2009). Míg a liberális hagyomány a méltányosság elveit keresi az elosztásban (RAWLS, J. 1997), addig a kritikai geográfia rámutat, hogy a tőkefelhalmozás és a kapitalista piacgazdaság logikája szükségszerűen egyenlőtlen térbeli fejlődést eredményez (HARVEY, D. 1973; SOJA, E. 2010). A procedurális (eljárási) igazságosság a döntéshozatal folyamatát és a hatalmi viszonyokat vizsgálja, azt kutatva, hogy a lakosság milyen mértékben képes befolyásolni a saját környezetét alakító döntéseket. Ezt egészíti ki a rekognitív (elismerési) igazságosság, amely a társadalmi csoportok elismerésének hiányára és a kulturális dominanciából fakadó elnyomásra világít rá, hangsúlyozva, hogy az igazságtalanságokat az eltérő csoportok különbözően élik meg (YOUNG, I. M. 1990).

E három dimenzió egységes kezelése teszi lehetővé a tér és a környezet kapcsolatának mélyebb megértését. A települési tér ugyanis az a közvetlen környezet, amelyet a közösség alakítani szeretne, ám a rendszer alapvető egyenlőtlenségei miatt nem minden szereplő rendelkezik ehhez azonos befolyással, kompetenciával vagy hozzáféréssel (BENEDEK J. 2019). A kritikai megközelítés tehát ezen dimenziók együttes érvényesítésével képes feltárni a rendszerszintű igazságtalanságokat.

A rekognitív igazságosság – a posztstrukturalista elméletre támaszkodva – arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző társadalmi csoportok eltérően élik meg az igazságtalanságot. TIMÁR J. és szerzőtársai (2021) rámutatnak, hogy az elnyomás nem csupán gazdasági kizsákmányolásból fakad, hanem olyan tényezők is előidéznek, mint az erőszak, a hatalomnélküliség vagy a kulturális imperializmus. Az igazságos rendszer feltétele tehát, hogy a különböző társadalmi rétegek képessé váljanak érdekeik érvényesítésére, erősek és függetlenek legyenek. Ez a megközelítés szorosan összefügg a relacionális térfelfogással, amely szakít a tér passzív, „tartályként” való értelmezésével. A relacionális szemlélet szerint a társadalmi viszonyok a téren keresztül termelődnek újra, így a térbeli elrendeződések és az azokat kiváltó folyamatok elválaszthatatlanok egymástól. Ez az integrált szemlélet nem osztja ketté mesterségesen az igazságosságot elosztási és eljárási kérdésekre, hanem egységben kezeli azokat (TIMÁR J. et al. 2021).

A kortárs kutatásokban emiatt szemléletváltás figyelhető meg: a figyelem az elvont igazságosság-fogalomról a konkrét igazságtalanságok vizsgálatára helyeződött át, a gondolkodás probléma-központúvá vált (DIKEC, M. 2001, NAGY GY. 2021). Bár az amerikai és európai megközelítések eltérőek lehetnek, abban konszenzus van, hogy a rendszer bizonyos csoportokat felemel, míg másokat rendszerszintűen hátráltat. A kutatások fókuszában pedig már nemcsak a városi terek állnak, hanem egyre hangsúlyosabb az európai uniós léptékű vizsgálat is (TIMÁR J. et al. 2021).

A térbeli igazságosság koncepciójának egyik legfontosabb gyakorlati vetülete a környezeti igazságosság, amelynek érvényesülését azonban számos, egymással komplex módon összefüggő tényező – természeti, gazdasági, politikai és térbeli okok – akadályozza. A helyzet rendezését tovább nehezíti a percepciók különbözősége: a társadalmi szereplők

gyakran eltérően ítélik meg az igazságtalanság mértékét és saját pozíciójukat, ami nemcsak a hétköznapi konfliktusokban, hanem a politikai döntésekben és a törvényhozásban is tetten érhető (NAGY Gy. 2021). Ezek a döntéshozatali és politikai nehézségek szoros összefüggésben állnak a tágabb gazdaságpolitikai környezettel. A térbeli és környezeti konfliktusok feloldását ugyanis rendszerszinten gátolja, hogy a domináns neoliberais városfejlesztési diskurzus depolitizáló hatású. Mivel ez a megközelítés a piaci mechanizmusokat helyezi előtérbe, hajlamos elfedni a problémák társadalmi gyökereit, így nem képes érdemi választ adni a térbeli egyenlőtlenségek és igazságtalanságok kérdéseire (HADJIMICHALIS, C. 2011).

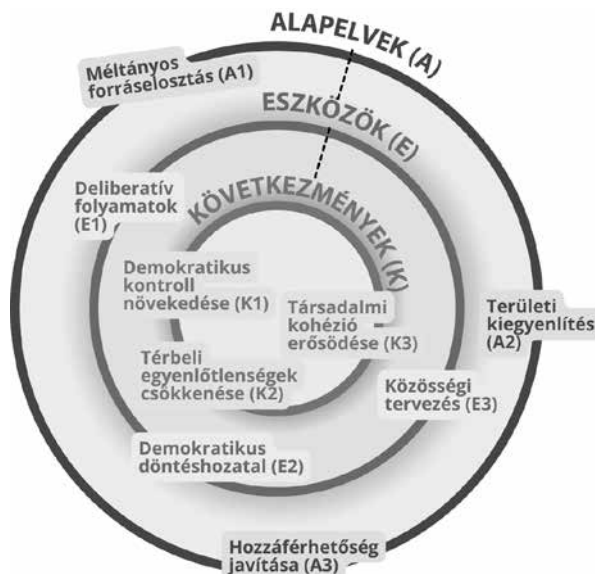
Azok a települések, amelyeknek nincsenek saját erőforrásai nagy mértékben ki vannak szolgáltatva a centrumnak, és kevesebb a mozgásterük. Ezen települések nem képesek autonóm módon részt venni a fejlesztési programokban (PÁLNÉ KOVÁCS I. 2021). Ha az állam nem köteleződik el a területi igazságosság fejlesztése mellett, akkor az igazságosságot elősegítő fejlesztési kísérletek nem lesznek sikeresek (KELLER J. – VIRÁG T. 2021). A problémát tovább árnyalja, hogy a fejlesztési programokra befolyást gyakorolnak a nemzeti kormányok, ami a programok korrupciónak való kiszolgáltatottságával jár, vagy éppen ezt kiküszöbölendő túlzott bürokrácia figyelhető meg (BROOKS, E. – KOVÁCS K. 2021).

A környezeti igazságosság a fenntarthatóság kulcsa lehet, feltéve, hogy a társadalom széles körben elfogadja az igazságosságra való törekvés normáit (NAGY Gy. 2021). A hazai kutatásokban e téren úttörőnek számító MÁLOVICS Gy. és szerzőtársai (2014) rámutattak, hogy a környezeti igazságtalanság Magyarországon szorosan összefonódik a társadalmi kirekesztéssel, különösen a roma népesség szegregációjával és az energiaszegénységgel. A térbeli igazságosság elérését tovább nehezíti, hogy a környezeti szempontból veszélyeztetett területeken a lakosság bevonása a döntésekbe nem elégséges. E procedurális nehézségek áthidalására és a részvételi hajlandóság növelésére kínálhat megoldást a településfejlesztésben alkalmazott gamifikáció (játékosítás) eszköztára, amely képes a közösségi tervezést vonzóbbá és motiválóbbá tenni, különösen a fiatalabb generációk számára (TÓBIÁS K. 2023).

Az egyre mélyülő környezeti igazságtalanság oka, hogy a sérülékeny csoportok helyzete fokozatosan romlik, ami az ország számos területén etnikai színezetet is kap (NAGY Gy. 2021). Mivel az alapszolgáltatásokat nyújtó intézmények önmagukban nem képesek ellensúlyozni a növekvő térbeli és társadalmi különbségeket, a felzárkóztatás érdekében elengedhetetlen a hátrányos helyzetű csoportokat célzó speciális, támogató intézmények megerősítése.

Az igazságtalanságok oka tehát főként a társadalmi, gazdasági viszonyok, az intézményrendszer hiánya és a hátrányos megkülönböztetés (KOVÁI C. – SZŐKE A. 2021). Egy település vezetőinek a lakosokkal és érdekcsoportokkal közösen kell megvalósítania az igazságosságot, de külső forrás híján egy néptelendő település saját erőforrásaiból nem tudja ezt tartósan megvalósítani (NÉMETH S. – FRITSCH, M. 2021), emellett az állami fejlesztéspolitikával foglalkozó intézmények eltérő mennyiségű szabadságot hagynak helyi szinten a szegregációs problémák megoldására. A térbeli igazságosság hiánya gyakran egészségügyi, és megélhetési problémákkal jár (UZZOLI A. et al. 2019).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a térbeli igazságosság komplex probléma, melyet a közösségi költségvetés önmagában nem feltétlenül tud megoldani (1. ábra). A kutatás koncepcionális keretét összefoglaló ábra a térbeli igazságosság elméletét a gyakorlati megvalósítás szintjére helyezi. A korábban tárgyalt elméleti dimenziók itt konkrét alapelekként (A) jelennek meg: a disztributív igazságosság követelménye a méltányos forráselosztás (A1) és a területi kiegyenlítés (A2) elvében ölt testet (Harvey nyomán), míg a procedurális és rekognitív szempontok a hozzáférhetőség (A3) garanciáját követelik meg.

I. ábra A közösségi költségvetések és a térbeli igazságosság kapcsolata

Forrás: Szakirodalom alapján, Saját szerkesztés 2025

Figure 1 The relationship between participatory budgeting and spatial justice

Source: Based on literature, own editing, 2025

- (A) PRINCIPLES, (A1) Equitable resource allocation, (A2) Territorial equalization, (A3) Improving accessibility,
 (E) TOOLS, (E1) Deliberative processes, (E2) Democratic decision-making,
 (E3) Participatory planning, (K) OUTCOMES, (K1) Increased democratic control, (K2) Reduction of spatial inequalities,
 (K3) Strengthening social cohesion

Ezen elvek érvényesítése a részvételi költségvetés specifikus eszközein (E) keresztül valósul meg. A deliberatív folyamatok (E1) és a közösségi tervezés (E3) biztosítják, hogy a lakosság ne csak passzív haszonélvezője, hanem aktív alakítója legyen a térnek, a demokratikus döntéshozatal (E2) – például a szavazás kiterjesztése – pedig a procedurális igazságosság gyakorlati garanciája.

Amennyiben ezek az eszközök hatékonyan működnek, a folyamat várt következményei (K) közvetlenül visszahatnak a kiinduló problémákra: a demokratikus kontroll növekedése (K1) és a társadalmi kohézió erősödése (K3) a rekognitív hiányosságokat orvosolja, végső soron pedig a program hozzájárul a térbeli egyenlőtlenségek csökkenéséhez (K2), ami a disztributív igazságosság legfőbb mérőfoka.

A fejezetben említett megközelítések rámutatnak, hogy a térbeli egyenlőtlenségeknek mélyebb, rendszerszintű okai is lehetnek, mint például a kapitalista gazdasági berendezkedés vagy a politikai döntéshozatal mechanizmusai. Ez a három kritikai irányzat egyaránt értékes, és inkább együttesen kell rájuk tekinteni, mintsem ellentétteként.

A térbeli igazságosság és a közösségi költségvetések kapcsolata komplex és többértű, amely mind elméleti, mind gyakorlati szinten megragadható. A gyakorlati megvalósulás során a közösségi költségvetés több módon is szolgálhatja a térbeli igazságosság elérését. Egyrészt a források területi elosztásában, hiszen számos városban a költségvetési keretet előre felosztják városrészek között, biztosítva a kiegyenlített fejlesztést. Másrészt a deliberatív folyamatban, (melyek célja, hogy a lakosság nem csak a választásokon szavazatával vegyen részt a döntéshozatalban, hanem közvetlenebb módokon is), külön erőfeszítéseket tesznek a perifériára szorult lakosok megszólítására. A közösségi költségvetés tehát egy

hasznos eszköz lehet a térbeli igazságosság előmozdításában, de nem szabad csodaszerként tekinteni rá. Ahhoz, hogy valódi változást érhünk el, a közösségi költségvetés mellett szükség van más intézkedésekre is.

Célkitűzés és a kutatás kérdései

A tanulmány fő célja annak vizsgálata, hogy a budapesti közösségi költségvetési program miként tükrözi a lakossági részvétel térbeli és társadalmi sajátosságait. Ennek keretében arra törekszünk, hogy feltárjuk a közösségi költségvetés felhívására beérkező javaslatok területi mintázatait, tematikus súlypontjait, valamint azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a részvételi aktivitás intenzitását a főváros különböző részein.

A kutatás további célja közé tartozott, hogy értékelje, mennyiben képes a program hozzájárulni a térbeli igazságosság előmozdításához, hogyan jelennek meg a társadalmi egyenlőtlenségek a részvétel formájában és milyen lehetőségek rejlenek a módszertan fejlesztésében annak érdekében, hogy a marginalizált közösségek is nagyobb arányban vehessenek részt a döntéshozatalban.

A kutatás során az alábbi kérdésekre keressük a választ:

1. Milyen társadalmi és tematikus mintázatok rajzolódnak ki a budapesti részvételi költségvetésbe beküldött ötletek alapján?
2. Hogyan oszlanak meg a javaslatok térben, és a jelenlegi módszertan hogyan befolyásolja a közösségi költségvetés nyertes ötleteinek térbeliségét?

Alkalmazott módszertan

A kutatás mintaterülete Budapest, amelynek kétszintű önkormányzati rendszere és kerületi tagozódása lehetővé teszi a részvételi aktivitás térbeli mintázatainak összehasonlító elemzését. A kutatási kérdések megválaszolásához kvantitatív statisztikai és térinformatikai (GIS) módszereket alkalmaztunk.

Az elemzés elsődleges forrása a Fővárosi Önkormányzat hivatalos részvételi felülete [1], az otlet.budapest.hu volt. Az adatgyűjtés a program indulásától, 2020-tól a 2024/2025-ös ciklus végéig (2025. augusztus) terjedő időszakot ölelte fel. A létrehozott adatbázis összesen 2595 beküldött ötletet tartalmaz. Az adatbázisban rögzítettük az ötletek alapvető attribútumait: a tematikus kategóriát, a státuszt (beküldött, szavazólapra került, nyertes), valamint a térbeli elhelyezkedést (kerületi szintű beazonosítás). Ahol az ötlet jellege lehetővé tette (pl. konkrét közterülethez kötött fejlesztés), ott pontszerű térbeli adatokat is rögzítettünk. A konkrét ötletek mélyreható elemzését a legtöbb javaslatot regisztráló kerületekre (I., III., VIII., XI., XIII., XIV.) fókuszálva végeztük el.

A részvételi aktivitás társadalmi-térbeli meghatározóinak vizsgálatához a részvételi adatokat másodlagos statisztikai forrásokkal vetettük össze. A kerületi szintű társadalmi-gazdasági mutatók (jövedelmi helyzet, iskolázottság, munkanélküliség) forrása a TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) adatbázisa volt. A politikai aktivitás és preferenciák vizsgálatához a Nemzeti Választási Iroda (NVI) 2022-es országgyűlési választási eredményeit használtuk fel. A kerületek aktivitását a lakosság-szám torzító hatásának kiküszöbölése érdekében fajlagos mutatókkal (pl. 1000 főre jutó ötletek száma) vizsgáltuk.

Az összefüggések feltárása érdekében az MS Excel és a Jamovi szoftverek segítségével leíró és következtető statisztikai módszereket alkalmaztunk. A területi koncentráció

mértékét a Herfindahl-Hirschman-index (HHI) számításával vizsgáltuk, míg a részvételi aktivitás és a különböző társadalmi-gazdasági változók (mint a jövedelem, a szolgáltatások sűrűsége vagy a kulturális aktivitás) közötti kapcsolat erősségét korrelációs számítással elemeztük. Utóbbi esetében, a kerületek népességszámának jelentős eltéréseiből fakadó torzítások kiküszöbölése végett, lakosságszámmra kontrollált parciális korrelációt alkalmaztunk. A kategorikus változók – például a helyi részvételi költségvetés megléte vagy a külső-belső kerületi tagozódás – szerinti csoportok közötti szignifikáns eltérések vizsgálatára, az adatok nem normális eloszlása miatt, a nem-paraméteres Mann-Whitney U tesztet használtuk.

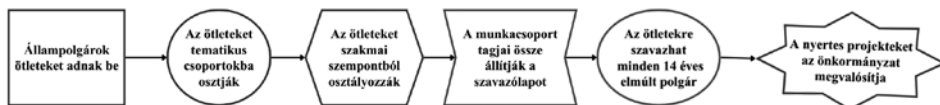
A térbeli mintázatok vizualizációja és elemzése QGIS szoftverrel történt. A kerületi szintű kategóriatérképek mellett az ötletek pontszerű elhelyezkedése alapján hőtérképes (hotspot) elemzést végeztünk a sűrűsödési pontok azonosítására. A procedurális igazságosság vizsgálatához hálózatelemzést alkalmaztunk: a fizikai szavazópontok elérhetőségét 15 perces gyalogos zónák generálásával modelleztük, összevetve azt a lefedett lakónépesség számával.

A kutatás eredményei

A budapesti közösségi költségvetés általános jellemzői

A Budapest önkormányzata által meghirdetett közösségi költségvetéseket megelőzően a kerületek már szerveztek önálló közösségi költségvetéseket, de az első, a főváros egészét magába foglaló programot 2020-ban indította a fővárosi önkormányzat. A budapesti közösségi költségvetés sokat inspirálódott a párizsi példából és önkormányzattól egy városi tapasztalatcserén. A varsói program egy jó példa lehet a részvételi költségvetésekre (MADEJ, M. 2018).

A részvételi költségvetések alapja általánosságban és ezáltal a fővárosban is, hogy a település rendelkezésére álló költségvetésének egy részét elkülönítik, és a lakosok határozhatják meg, hogy ez a keret milyen fejlesztésekre forduljon. A polgárok ötleteket küldenek be és szintén a lakosok szavaznak arról, hogy az ötletekből mi valósuljon meg. Tehát a lakosok ötletek benyújtásával és azok megszavazásával beleszólhatnak településük fejlődésébe.

2. ábra A budapesti közösségi költségvetés módszertana

Forrás: otlet.budapest.hu alapján, saját szerkesztés 2025

Figure 2 Methodology of participatory budgeting in Budapest

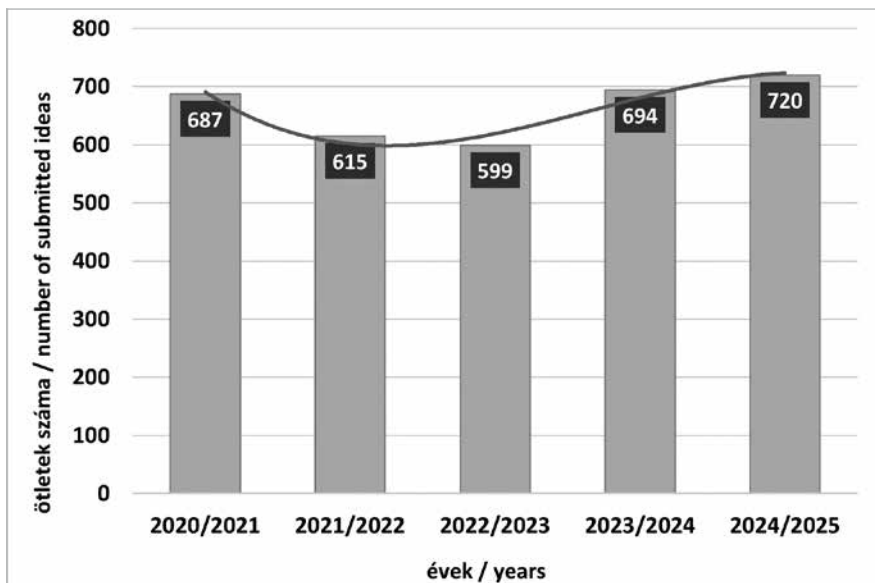
Source: otlet.budapest.hu, own editing, 2025

1. Citizens submit ideas, 2. Ideas are sorted into thematic groups, 3. Ideas are evaluated from a professional perspective,
4. The working group members compile the ballot,
5. Every citizen over the age of 14 can vote on the ideas, 6. The local government implements the winning projects

A budapesti közösségi költségvetés első lépése amikor a lakosok ötleteket nyújtanak be, hogy milyen fejlesztéseket szeretnének megvalósulva látni a településen (2. ábra). Az ötletbenyújtás után a munkacsoportok osztályozzák az ötleteket, és állítják össze a szavazólapot. A fővárosi programban minden 14. évét betöltött állampolgár szavazhat, aki Budapesten él, dolgozik, vagy tanul. A programban kihívás a munkacsoportok finanszí-

rozása, és ezáltal a csoport reprezentatív összeállítása, a megfelelő lakossági részvétel biztosítása (RIGÓCZKI G. – KRISKA O. 2025). A fővárosi közösségi költségvetés elsősorban témákra bontáson alapuló módszertant alkalmaz, (*Esélyteremtő Budapest, Zöld Budapest, Nyitott Budapest, Helyi kis ötletek és Helyi nagy ötletek*) (2. ábra).

A beküldött ötletek száma a 2021/2022-es ciklusban volt a legmagasabb, 745 ötlettel. A legutóbbi, 2024/2025-ös évben 719 ötletet küldtek be. Összességében elmondható, hogy a beküldött ötletek száma nem mutat dinamikus növekedést, sokkal inkább egy állandósult 680-750 körüli ötletszám a jellemző (3. ábra).

3. ábra A budapesti közösségi költségvetésbe érkezett ötletek száma évenként

Forrás: otlet.budapest.hu, saját szerkesztés 2025

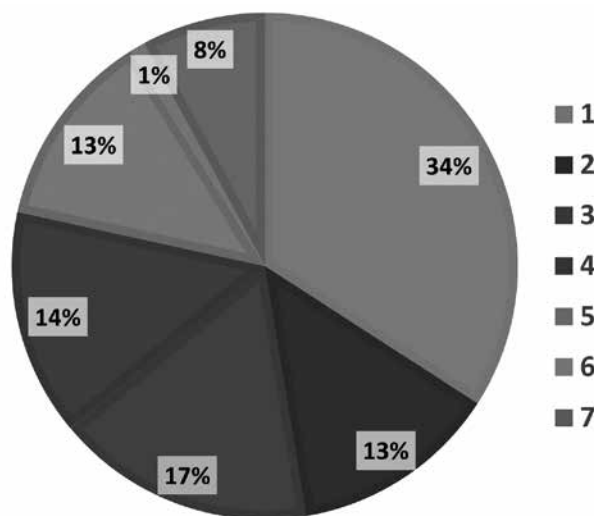
Figure 3 Annual number of ideas submitted to the Budapest participatory budget

Source: otlet.budapest.hu, own editing, 2025

A beküldött ötletek tematikus jellemzői

Ha a program összes eddigi ciklusát egyben vizsgáljuk, a területiséggel rendelkező ötletek közül a „Zöld Budapest” kategóriába esett a legtöbb, több mint az ötletek harmada, vagyis a lakosok egyik legnagyobb igénye, hogy Budapest esetében előrelépések legyenek a zöld átállás és a mitigáció terén (4. ábra). A „Helyi kis” és „Helyi nagy ötlet” kategóriákat azért választották szét, hogy a jelentősen eltérő költségekkel megvalósítható ötletek ne közvetlenül versenyezzenek egymással. Ezen két kategóriába együttesen a beérkezett javaslatok negyedét teszik ki. Ezen kategóriákat a 2023/2024-es program során vezették be, tehát jelentőségük és szerepük a programban igen gyorsan meghatározóvá vált. Ezek alapján a lakosok elsősorban közvetlen környezetük fejlődésében gondolkodnak, amiket ismernek és ahol nap mint nap megfordulnak, hiszen ezek azok a helyek, melyekhez érzelmek, tapasztalatok kötik őket (RIGÓCZKI G. – KRISKA O. 2025). A beérkezett ötletek között még kiemelkedő volt a technológiai, IKT fejlődést és digitális átállást szorgalmazó „Nyitott Budapest”, valamint a hátrányos helyzetű lakosság felkarolását, a diszkrimináció csökkentését és a társadalmi integrációt támogató „Esélyteremtő Budapest” kategória is

(4. ábra). Az „Egész Budapest” kategóriába azok az ötletek érkezhettek, amik Budapest átfogó fejlesztését tartják szem előtt. Ebbe a kategóriába érkezett a legkevesebb javaslat, mivel ezt a kategóriát az első év után nem indították a továbbiakban.

4. ábra A budapesti közösségi költségvetés kategóriáira érkezett ötletek száma

Forrás: otlet.budapest.hu, saját szerkesztés 2025

Figure 4 Number of ideas submitted to the categories of the Budapest participatory budget

Source: otlet.budapest.hu, own editing, 2025

- 1 – Zöld Budapest / Green Budapest 2 – Esélyteremtő Budapest / Caring Budapest 3 – Nyitott Budapest / Open Budapest
4 – Helyi kis ötlet / Local small idea 5 – Helyi nagy ötlet / Local large idea
6 – Előzetes kategória / Preliminary category 7 – Egész Budapest / Whole Budapest

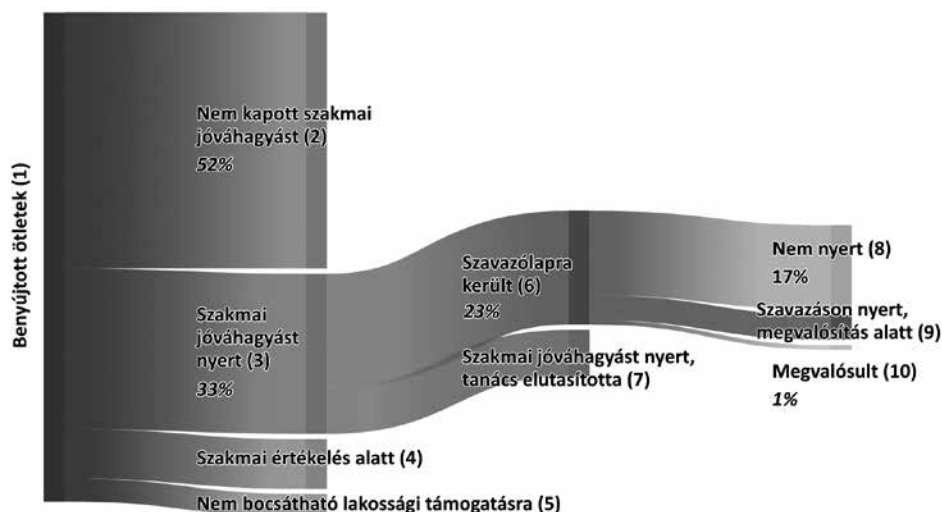
Tehát a közösségi költségvetést a résztvevő lakosság elsősorban két típusú fejlesztési elképzelésekhez használja. Zöldinfrastruktúrában gazdag, fenntarthatóbb, a környezetterhelést csökkentő főváros kialakítására, valamint azokat az utaknak, parkoknak, tereknek a fejlesztésére, ahol a (helyi) lakosság gyakran megfordul, a hétköznapi életük része, és fejlesztések életminőségüket, helyi identitásukat közvetlenül javítja.

Ugyanakkor jelentős eltérések figyelhetők meg, hogy mely társadalmi csoport mennyire vonódik be a programba. Jellemző, hogy a részvétel eltérő az iskolázottság és az egzisztenciális helyzet tengelye mentén. A nem megfelelő kommunikáció hatására lakosok jelentős tömegéhez csak futólag jut el a program létezése, így nem vesznek részt abban (RIGÓCZKI G. – KRISKA O. 2025). Ezen jelenségek miatt a fővárosi közösségi költségvetés nem biztosítja maradéktalanul az esélyegyenlőséget.

A beküldött ötletek és megvalósíthatóságuk

Az ötletek állapotát vizsgálva az otlet.budapest.hu adatbázisa alapján csak egy nagyon kis hányaduk jut el a megvalósult státuszba a 2025. július 1-jei állapot szerint. Az eddig beküldött összes ötlet mintegy 1%-a valósult eddig meg, amelyek többsége még a legelső, 2020/2021-es ciklusból származik.

Az ötletek, majd pedig a projektek megvalósulása tehát egy rendkívül lassú folyamat, ennek hátterében ugyanakkor számos tényező húzódik. Ha megvizsgáljuk 1-1 ötlet lehetséges „útját” (5. ábra), akkor már az első lépésben kiesik az ötletek több, mint fele,

5. ábra A közösségi költségvetés során a beküldött ötletek „útja”

Forrás: otlet.budapest.hu, saját szerkesztés 2025

Figure 5 The 'journey' of ideas submitted to the participatory budget

Source: otlet.budapest.hu, own editing, 2025

1 – Submitted ideas 2 – Did not receive professional approval 3 – Received professional approval

4 – Under professional evaluation 5 – Not eligible for public support 6 – Placed on the ballot

7 – Received professional approval, rejected by council 8 – Did not win 9 – Won, under implementation 10 – Implemented

ugyanis jelentős részük nem kap szakmai jóváhagyást. Ez az első szűrő a beküldött ötletek esetében. E mögött leginkább olyan okok húzódnak, mely szerint a benyújtott ötlet nem tartozik fővárosi hatáskörbe vagy a szükséges költségek meghaladják az adott kategória maximális költségkeretét, vagy egyszerűen csak indokolatlan a javasolt fejlesztés vagy éppen tervben van a megvalósulása más projekt keretében.

2024/2025-ben megváltozott a program módszertana (ld. fentebb), ennek okán az ötletek egy része már a lakossági támogatásra irányuló szavazáson sem vehetett részt. Az abban az évben beküldött ötletek 20%-át jelentette, amelyek esetében leginkább olyan ötletek voltak az érintettek, amik valamilyen szolgáltatáshoz kapcsolódó módosítást, forgalomszabályozást, fenntartást / karbantartást érintettek, vagy éppen az ötlet magánterületre vonatkozott.

A 2025. júliusáig 28 db már megvalósult ötletből kilenc a „Zöld Budapest” kategóriába érkezett, ezen ötletek igazából egy összefogott közös projektbe tartoznak, amelyek főváros-szerte a kerékpártárolási lehetőségeket hivatottak fejleszteni. Ennek keretében összesen eddig 78 helyszínen (93 tervezett) új kerékpártámaszokat hoztak létre, amelynek költsége összesen 47 millió forint volt, a beruházást 2023 közepén fejezték be. A többi nyertes ötletek ivóutak létrehozását (25 db), állatterápiás programok szervezésére időotthonokban és ingyenes női és családi vízitorna, úszásoktatás létrehozására vonatkoztak. A megvalósulás mindezek alapján átlagosan 1,5-2,5 évet vesz igénybe.

A tanulmány második része a Földrajzi Közlemények 2026/1. számában jelenik meg.

RIGÓCZKI GERGELY

SZTE Földrajz- és Földtudományi Intézet, Szeged

rigoczki.gergely@gmail.com

IRODALOM

- BAIOCCHI, G. – GANUZA, E. (2017): *Popular Democracy: The Paradox of Participation*. Stanford University Press, 228 p.
- BARTA GY. (2009): Integrált városfejlesztési stratégia: A városfejlesztés megújítása – Tér és Társadalom. 23. 3. pp. 1–12.
- BENEDEK, J. (2019): A társadalmi igazságosságtól a térbeli igazságosságig. – In: Kocziszy, Gy. (szerk.): *Etikus közgazdaságtan*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest. pp. 100–115.
- BROOKS, E. – KOVÁCS, K. (2021): Interventions and resistance: institutional environment and local level autonomy in LEADER. A comparative study. – Tér és Társadalom. 35. 4. pp. 104–131.
- CABANNES, Y. (2004): Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy – *Environment&Urbanization*. 16. 1. pp. 27–46.
- CSOBÁNCZI M. – KÖVÉR B. (2020): Bemutatjuk a részvételi költségvetést nemzetközi példákon – otlet.buda-pest.hu 2020
- DIKEC, M. (2001): Justice and the spatial imagination – *Environment and Planning*. 33. pp. 1785–1805
- FAINSTEIN, S. (2010): *The Just City*. Cornell University Press.
- FÖLDI ZS. (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában – európai és hazai tapasztalatok – Tér és Társadalom. 23. 3. pp. 27–43.
- FUNG, A. (2006): Varieties of participation in complex governance. – *Public Administration Review*. 66. 1. pp. 66–75.
- HADJIMICHALIS, C. (2011): *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity* by Ash Amin – *Economic Geography*. 87. 1. pp. 109–110. Doi: 10.1111/j.1944-8287.2010.01101.x
- HARVEY, D. (1973): *Social Justice and the City*. Edward Arnold, London.
- KELLER J. – VIRÁG T. (2021): Intézményi környezet és fejlesztések: elköteleződések szabta lehetőségek a telepprogramok megvalósításában. – Tér és Társadalom. 35. 4. pp. 190–214.
- KLOTZ P. (2022): A New Role Model for Local Governments? – Budget Transparency and Participatory, – The 29th NISPAcee Annual Conference. 90 p.
- KOVAI C. – SZÓKE A. (2021): A „siker kovácsai”: a Biztos Kezdet gyerekházak és a tanodák intézményesülésének dilemmái. – Tér és Társadalom. 35. 4. pp. 167–186.
- KURTZ, H. E. (2003): Scale frames and counter-scale frames: constructing the problem of environmental injustice – *Political Geography*. 22. 8. pp. 887–916. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2003.09.001>
- LEFEBVRE, H. (1991): *The Production of Space*. Blackwell.
- MADEJ, M. (2018): Participatory Budgeting in the Major Cities in Poland, Case Study of 2018 Editions – *Politics in Central Europe*. 15. 2. pp. 257–277.
- MÁLOVICS GY. – MIHÓK B. – PATAKI G. – SZENTISTVÁNYI I. – ROBOZ Á. – BALÁZS B. – NYAKAS S. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. – Tér és Társadalom. 28. 3. pp. 66–84.
- McNULTY, S. – TOUCHTON, M. – WAMPLER, B. (2022) *Participatory Budgeting in Global Perspective* – Oxford University Press, Oxford, 234 p.
- MÓRICZ Á. (2012): A térbeli igazságosság nyomában. Edward W. Soja: Seeking spatial justice. – Tér és Társadalom. 26. 2. sz. pp. 108–114.
- NAGY GY. (2021): Environmental justice and its geographical aspects in Hungary – Tér és Társadalom. 35. 4. pp. 76–103.
- NAGY, GY. – HEINER, S. Á. – KOVÁCS, Z. (2025): Exploring the presence and absence of academic discourse on public participation in the European Green Deal: A Central and Eastern European perspective. – *Societies*. 15. 3. 49. <https://doi.org/10.3390/soc15030049>
- NÉMETH S. – FRITSCH, M. (2021): Hatékonyság és demokrácia: helyi kormányzási dilemmák a finn periferián – Tér és Társadalom. 35. 4. pp. 241–259.
- NEWMAN, K. (2009): Social Justice, Urban. – In *International Encyclopedia of Human Geography*. pp. 195–198. Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01102-0>
- OROSS D. (2023): *Demokratikus innovációk és a magyar pártok* – Akadémia Kiadó, Budapest. 160 p.
- UZZOLI A. – PÁL V. – BEKE SZ. – BÁN A. (2019): Egészségyenlőtlenség, hozzáférés, térbeliség – A szívizominfarktus ellátásának néhány földrajzi jellegzetessége Magyarországon. – *Földrajzi Közlemények*. 143. 2. pp. 107–123.

- PÁLNÉ KOVÁCS I. (2021): A centralizáció és a perifériák fejlődési esélyei. – *Tér és Társadalom*. 35. évf. 4. pp. 215–240.
- PÁL, V. – BOROS, L. (2010): The relationship between health policy and spatial justice – the case of Hungary (Odnos između zdravstvene politike i smestajnih zdravstvenih kapaciteta – Slučaj Madarske). – *Megatrend Review / Megatrend Revija*. 1. pp. 249–264.
- PERRIN, T. (2022): Participatory budgeting and the production of urban commons. – *Urban Studies*. 59. 12. pp. 2458–2475.
- PURCELL, M. (2006): Urban democracy and the Local Trap. – *Urban Studies*. 43.11. pp. 1921–1941. <https://doi.org/10.1080/00420980600897826>
- RAWLS, J. (1997): Az igazságosság elmélete – Osiris kiadó, Budapest. 736 p.
- RIGÓCZKI G. – KRISKA O. (2025): A fővárosi közösségi költségvetések lakossági aktivitásának tényezői – Településföldrajzi tanulmányok. 14. 1. pp. 35–53.
- SGUEO, G (2016): Participatory budgeting An innovative approach – EPRS | European Parliamentary Research Service. 2016. 01. 7 p.
- SINTOMER, Y. – HERZBERG, C. – RÖCKE, A. (2008): Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 32. 1. pp. 164–178.
- SMITH, G. (2009): *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge University Press.
- SOJA, E. W. (2010): *Seeking Spatial Justice*. University of Minnesota Press.
- TAGAI G. (2021): Igazságos szolgáltatások? A közérdekű szolgáltatások fejlesztésének hatása a társadalmi-térbeli viszonyokra. – *Tér és Társadalom*. 35. 4. pp. 33–59.
- TIMÁR J. – KELLER J. – KOVÁCS K. – VIRÁG T. (2021): Tér és társadalom a térbeli igazságosság perspektívájából – *Tér és Társadalom*. 35. 4. pp. 3–20.
- TÓBIÁS K. (2023): A gamifikáció eszközei és alkalmazási lehetőségei a településfejlesztési folyamatokban. – *Földrajzi Közlemények*. 147. 4. pp. 343–359.
- TUZA B. – KOVÁCS Z. (2024): A részvételi demokrácia kihívásai a városfejlesztésben: Budapesti tapasztalatok. – *Civil Szemle*. 21. 4. pp. 133–150.
- WAMPLER, B. (2000): *A Guide to Participatory Budgeting* – International Budget Partnership, 32p.
- WAMPLER, B. – AVRITZER, L. (2004): Participatory Publics: Civil Society and New Institutions in Democratic Brazil. – *Comparative Politics*. 36. 3. pp. 291–312.
- YOUNG, I. M. (1990): *Justice and the Politics of Difference*. – Princeton University Press, Princeton, NJ.
- ZEISLER J. (2022): *Közösségekben a közösségi költségvetésért* – Transparency International Magyarország Alapítvány tanulmánya 2022. 27 p.

Internetes források

- [1]: otlet.budapest.hu
- [2]: Budapest Környezeti Állapotértékelése 2019–2020

A FÖLDTUDOMÁNYI ISMERETTERJESZTÉS MESTEREI A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SORAIBAN

LÓCZY DÉNES

MASTERS OF GEOGRAPHICAL EDUCATION IN THE HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

Abstract

Several eminent Hungarian geographers also excelled in popularizing science. The Hungarian Geographical Society, founded in 1872, has been encouraging such activities from the beginning. By the volume and quality of popular geographical works, Jenő Cholnoky is the uncontested leading figure in this field, an equivalent of today's Sir David Attenborough. His guidelines on how to write a popular scientific book are still followed by many. The book series Library of the Hungarian Geographical Society, edited by him, was a high-quality selection of travel reports by the best of geographers. Cholnoky's lectures in the Society were also extremely enjoyable according to the reports of eyewitnesses – but, unfortunately, no moving pictures have survived of them. Before World War II Central and South-Asia were the primary destinations of Hungarian travellers. In the 1960s the greatest Hungarian globetrotter, Dénes Balázs, revived the traditions of travel book writing and published 26 travelogues from all parts of the world. Geologists, such as Árpád Juhász, also significantly contributed to the (not very rich) popular geographical literature of the recent decades. The legendary general secretary of the Society, Antal Nemerkenyi, restarted the popular magazine *A Földgömb* (The Globe) to create a forum for geographers (and non-geographers) who feel committed to spreading knowledge on the Earth. The magazine is now edited in the spirit of 'borderless geography', i.e. reports from all disciplines are published if somehow bound to geographical place. Experimentation with new forms of the dissemination of knowledge is inevitably needed.

Keywords: popular earth science, travelogues, book series, scientific magazines, lectures

Bevezetés

Az 1872-ben alakult Magyar Földrajzi Társaság legfőbb törekvése volt „... a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajzi tudomány iránt érdekeltséget gerjeszteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani” (Alapszabály, 1872). Feladatai közé tartozott különféle tudományos kutatások, felfedezőutak támogatása, eredményeik ismertetése, valamint a földrajz közoktatásban betöltött szerepének előmozdítása (GYURIS F. – GYÖRI R. 2023).

Másfél évszázad alatt sokat fordult a világ, többször változott a földrajz helyzete, elismertsége, de a Társaság jelenlegi alapszabálya is hasonló feladatokat szab meg a patinás társadalmi szervezet számára:

- az egyetemes földrajztudomány művelése, a hazai földrajzi kutatások elősegítése, eredményeinek a Társaság berkein kívülállók számára történő ismertetése;
- a földrajzi ismeretek széles körű (iskolai és iskolán kívüli) terjesztése;
- a magyar geográfusok tevékenységének társadalmi összehangolása és szakmai érdekképviselete;
- a határon túli magyar geográfusok, földrajztanárok szakmai tevékenységének elősegítése.

A Társaság újjáalakulása (1953) után az ismeretterjesztés fokozottan előtérbe került (Lóczy D. 2023). Már nem a földrajzi kutatások támogatása volt a legfontosabb feladat, hiszen ez inkább a Magyar Tudományos Akadémiához és az egyetemekhez tartozott.

A Társaság elsősorban tudománytörténeti kutatásokat (pl. a 100. évforduló alkalmából megjelent, SOMOGYI SÁNDOR és HAVASNÉ BEDE PIROSKA által szerkesztett, *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* c. kötet, Tankönyvkiadó, 1973), valamint a régi expedíciók útvonalát újra bejáró utazásokat támogatott. Ilyen volt a GÁBRIS GYULA vezette, 1987-1988-as *Magyar Tudományos Afrika-expedíció Teleki Sámuel nyomában* (VOJNITS A. 1990) vagy az 1990 júliusában VLAGYISZLÁV GEORGIJEVICS KARELIN geofizikus kezdeményezésére megvalósított orosz–magyar *Sarki–Urál expedíció Reguly Antal nyomában* (KUBASSEK J. 1990).

A Társaságnak a tudomány terén jeleskedő képviselői – személyiségükkel összhangban – különböző mértékben járultak hozzá a földrajzi ismeretek népszerűsítéséhez. Az alábbi válogatás azokat a geográfusokat említi, akik alkatuknál fogva szépíróként is megállták a helyüket az ismeretterjesztésben. Utirajzaikkal, ország- és tájleírásaikkal maradandót alkottak – még akkor is, ha a tudományos életben korábban sem és ma sem értékeli az ilyen jellegű tevékenységet egyenrangúnak a tudományos kutatással.

Az első előadások

A Társaság tagjai és számos más érdeklődő nagy izgalommal várta 1874. október 14-én a Vigadó nagytermében megrendezett díszülést, amelyen KARL WEYPRECHT sorhajóhadnagy, JULIUS PAYER főhadnagy és KEPES GYULA (1847–1924) hajóorvos számolt be az osztrák-magyar északi-sarki expedícióról (WEYPRECHT, K. – PAYER, J. 1874). Utánuk szinte minden neves sarkutazó adott elő a Társaságban, többnyire alig egy évvel azt követően, hogy hazatértek felfedező útjukról: FRIDTJOF NANSEN (1861–1930) 1898-ban, OTTO NORDENSKJÖLD (1869–1928) 1909-ben, ERNEST SHACKLETON (1874–1922) és ROBERT PEARY (1856–1920) 1910-ben, ROALD AMUNDSEN (1872–1928) pedig 1912-ben. A sarkvidékek felfedezéséről szóló előadássorozat 1914. február 5-én zárult le, amikor EDWARD RATCLIFFE GARTH RUSSELL EVANS admirális, Mountevans 1. bárója (1880–1957) számolt be a ROBERT FALCON SCOTT (1868–1912) vezette, 1910–1912. évi, tragikus kimenetelű brit déli-sarki expedícióról. A sarkvidéki kutatások történetét először HALÁSZ GYULA (1881–1947) foglalta össze (HALÁSZ Gy. 1909).

Nagy érdeklődés kísérte egyéb nemzetközi híró utazók magyarországi látogatásait is. (Többnyire VÁMBÉRY ÁRMIN [1832–1913] fogadta őket, aki maga is világszerte ismert utazónak számított, a Brit Királyi Földrajzi Társaságban is adott elő.) 1883-ban a német-osztrák OSCAR LENZ (1848–1925) geológus marokkói, 1903-ban a svéd SVEN ANDERS HEDIN (1865–1952) és a brit szolgálatban működő STEIN AURÉL (1862–1943) belső-ázsiai és tibeti útjaikról tartottak előadást. Utóbbi 1909-ben még két alkalommal szerepelt az Uránia Tudományos Színházban, amelyről később lesz szó.

A Társaság saját rendezvényén a magyar utazók közül 1873-ban DÉCHY MÓR (1851–1917) a Monte Rosa megmászásáról, ERŐDI-HARRACH BÉLA (1846–1936) törökországi útjának tapasztalatairól beszélt. 1882-ben FARAGÓ ÖDÖN (1853–1925) császári tengerészeti vámigazgató Kínából hazatérve adott elő „második hazájáról”. 1904-ben HOPP FERENC (1833–1919) a vadonutj transzszibériai vasúton megtett, harmadik Föld körüli útjának élményeit osztotta meg a közönséggel.

Gazdag ismeretterjesztő munkássága volt BEREZ ANTALnak (1836–1908), az 1868–1878 között megjelent, Természet c. népszerű folyóiratnak alapítójának és szerkesztőjének, aki főtitkára volt a Magyar Földrajzi Társaságnak és titkára a Természettudományi Társulatnak. Mint a Földrajzi Közlemények főszerkesztője, kötelességének érezte, hogy rendszeresen tudósítson a nagyvilág földrajzi érdekességeiről, a külföldi földrajzi társaságok tevékenységéről.

Egzotikus vidékek földrajzának és kultúrájának népszerűsítője volt a 15 nyelvet beszélő ERŐDI-HARRACH BÉLA, 1893-tól 1904-ig a Társaság elnöke. Az 1888-ban megjelent, nagy sikert aratott, *A fáraók országában* című műve részletes képet ad a 19. századi Egyiptom építészetéről, képzőművészetéről, történelméről, földrajzáról, nyelvről, természeti értékeiről és az ott élő emberek életéről (ELBIDA Projekt 2024).

Az első ismeretterjesztő monográfiák

Nem meglepő módon a Társaság berkein belül az alapító elnök, HUNFALVY JÁNOS (1820–1888) volt az első, aki népszerű műveket írt és előadásokat tartott (LÓCZY D. 2023). Kezdetben tényszerű leírásokat adott közre (Magyarország és Erdély képekben) a magyar és a német nyelvű olvasók számára. A *Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása* (1863–1865) nagyrészt a „térképszövegesítés” kategóriájába esik ugyan, tehát felsorolásokból áll. Oldalakon át sorol magasságmérési adatokat, de gyakran találhatunk benne érzékletes, szépirodalmi értékű leírásokat is, pl. az Erdélyről szóló részben a „Szemenik-Plessuva hegysorról”, egy ma is kevésbé ismert vidékről: „Mindjárt előttünk szép mellékvölgyek mentén bújó lombfa-erdőkkel fedett hegyhátak húzódnak DK-re a Néra felé. Jobbra a Plessuva és Kirsza-Máre nyúlakodnak fel tiszteletet parancsolólag; tövükön egyes rétekekkel ékesített fokozatos felsík terül” (HUNFALVY J. 1864, p. 204). SZABÓ JÓZSEF, a debreceni egyetem professzora a múlt magyar tudósairól 1980-ban megjelent lexikonban így értékeli: „Egyetemes földrajzának magyarországi kötete vitathatatlanul az első, az ország földrajzát színes, élvezetes, helyenként olvasmányos stílusban bemutató munka, amely ugyanakkor az addig elért legmagasabb tudományos színvonalat is jelentette” (SZABÓ J. 1980). Hunfalvy szorgalmazta, hogy népszerűsítő írások jelenjenek meg a Földrajzi Közleményekben, ezzel kívánta felkelteni a nagyközönség érdeklődését a földrajz iránt. Ezt a célt szolgálta nagy számú budapesti és vidéki előadása is. A kor szellemében írott tankönyvei azonban nem igazán szóltották meg a középiskolás ifjúságot. A földrajz tantárgy korabeli követelményeihez igazodva inkább minél gazdagabb tényanyag közlésére irányultak, mintsem a gondolkodtatásra, az összefüggések felismerésének elősegítésére.

A magyar földrajz történetének legvitatottabb alakja, CZIRBUSZ GÉZA (1853–1920) is kivette részét a földrajzi ismeretek terjesztéséből. Még egyetemi tanári kinevezése előtt, kegyesrendi főgimnáziumi oktatóként jelentette meg BALBI ADORJÁN (az olasz Adriano Balbi, 1782–1848) „Egyetemes földrajzát a művelt közönség számára” (CZIRBUSZ G. 1893). Az eredeti kétkötetes olasz mű (Compendio di geografia universale) először 1806-ban, harmadik kiadásban 1840-ben látott napvilágot, ismeretanyaga tehát a század végére már alaposan elavulhatott. CZIRBUSZ nem is egyszerű fordítást kívánt közreadni, hanem – mint írja – „teljesen átdolgozta és tetemesen kibővítette” Balbi világleírását. A szöveg 7/8-ának bevallottan semmi köze nincs az eredetihez, az CZIRBUSZ tollából került ki.

Figyelemre méltó, hogy az 1893-ban megjelent első kötetben (Általános rész) néhány évvel korábban közzétett tudományos munkákból már idéz. *A klíma százados változása* alcím alatt megdöbbenve olvashatjuk JOSEPH ALPHONSE ADHÉMAR (1797–1862) francia matematikus és JAMES CROLL (1821–1890) skót természettudós csillagászati megközelítésű eljegesedési elképzeléseit, amelyek jóval megelőzik a szerb MILUTIN MILANKOVIĆ (1879–1958) cikluselméletét: „A klíma nem lehet változatlan, mert semmi sem állandó a Föld felületén. ... A klíma változása mellett csillagászati okok szólnak. Földünk pályájának minden eleme tudvalevőleg változik s a változás nem maradhat klimatikus eredmény nélkül. A központonkivüliség [t.i. az excentricitás], melynél fogva a földpálya kerülék,

nem kör, 5000 esztendő múltán éri el maximumát. ... A Föld tengely-állása, hajlási szöge [a tengelyferdeség] (67°) sem állandó, ... A földpálya nagy tengely (Absidenlinie) szintén változtatja helyzetét ...” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 185). Ugyanakkor CZIRBUSZ nem szeretett volna állást foglalni a még be nem bizonyított elméletek helyességét illetően, ezért hangsúlyozza a besugárzás szerepét is: „A napfoltok 11 évi cyclusa annyira összevág az évi esőmennyiség nagyságának változásával, hogy Hátsó-India és Csina száraz éveit bizvást a Napnak foltoktól mentes időszakával lehet kapcsolatba hozni” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 187).

A mű stílusáról, a használt terminológiáról megjegyzi: „...igyekeztem a stylusban lehetőleg elkerülni a neologia [nyelvújítás] szörnyetegeit s a technicus terminusokat a természetrajziak kivételével a népnél használatos vagy valamikor használt kifejezésekkel ... pótoltam” (CZIRBUSZ G. 1893, p. VI). Helyenként, pl. a folyóvizek leírásánál azonban úgy érezhetjük, ennek a „népies” fogalomhasználatnak a megértése már a korabeli olvasó számára sem volt könnyű: „A viznek van lengje, a hol a víz lenge hullámokat vet, limánja, forgója, tekergője, sugaja, hol a köveken megcsendül. Lehet szabados és rekesztes a víz, amaz nyílt, emez elkerített víz hely, lehet élővíz, lézengő és dögvíz (holtág, morotva), egyik folyik, más áll vagy alig észrevehetően folyik; van csendes habzó (patak) és hullámzó víz; folyó víz, sebes víz, sodró és rohanó víz; örvénylő, forgó, zubogó, derék és tekergő víz. Látnivaló, hogy a magyar nyelv elég gazdag a vízformák megjelölésében” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 397).

Igazi újdonságokat olvashatunk viszont különleges stílusban pl. a nemzetek keletkezéséről az antropogeográfiai fejezetben: „Mindenütt heterogen elemek meghódítása és felszívásából lett a nemzet. ... A beolvasztás természetes vagy erőszakos úton történhetik. A dunántúli szlovén elemet felszűröskölte a magyarság, az oroszok erőszakosan oroszították a leigázott ugor és mongol törzseket. Az oláhság szép asszonyai lassankint oláhhá teszik azt a vidéket, melyen terjeszkednek” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 600). CZIRBUSZT egyese az emberföldrajz előfutárjának tartják (HAJDÚ Z. 2020).

Az ismeretterjesztés új formái a 20. század hajnalán

A századforduló fordulatot hozott az ismeretterjesztő programok megoldásaiban, megjelentek ugyanis a vetítettképes és a dramatizált előadások (LÓCZY D. 2023). Az 1899-ben a későbbi közoktatási államtitkár, MOLNÁR VIKTOR (1859–1918) által alapított Uránia Tudományos Színház különösen kedvező lehetőséget kínált a földrajzi ismeretek terjesztésére (Uránia, 2024). A századforduló környékén már 1200 tagot számláló Uránia Egyesület a műsorokat vidéki városokba is elvitte. A színház műsorában kiváló földrajzi előadások szerepeltek, néhányat CHOLNOKY JENŐ tartott, többek között *Küzdelem az északi pólusért* és *Magyarország földrajza vázlatokban* címmel. HAVASS REZSŐ (1852–1927) kedvenc témájáról, Dalmáciáról beszélt, IFJ. HEGEDŰS SÁNDOR (1875–1953) a korabeli Amerikát, CSUDÁKY BERTALAN (1870–?) az orosz Riviérát és a Kaukázust, BEDŐ BÉLA (1874–1939) és SCHNEIDER SÁNDOR Marokkót, TÓTH JENŐ (?–1946) a mesés Indiát mutatta be. Az előadások szövege és képei részben a szintén Uránia nevű tudománynépszerűsítő folyóiratban, másrészt a rendkívül népszerű Vasárnapi Ujság hetilapban jelentek meg.

Színarabszerű volt például 1907-ben GODA GÉZA (Grünfeld Géza, 1874–1954) és KRÁL MIKLÓS: *A tenger* c. három felvonásos álló- és mozgóképes bemutatója, a mai fogalmak szerint igazi látványos multimedia show. A tenger kincseit, veszedelmeit és örömeit egyaránt a nézőközönség elé tárta, dái jelenetekkel fűszerezve.

Az Uránia színpadán a természettudósoknak alaposan helyt kellett állniuk, hiszen az ottani előadók között többen neves irodalmárok, hírlapírók, színpadi szerzők voltak, mint pl. a Földrajzi Közleményekben is publikáló GYÖRGY ALADÁR (1855–1906) író, műfordító

vagy éppen BRÓDY SÁNDOR (1863–1924) drámaíró. Maga ERŐDI-HARRACH BÉLA szintén ismert volt műfordításairól.

Nagyszabású saját könyvsorozat

A Magyar Földrajzi Társaság talán legnagyobb hatású ismeretterjesztő „kampánya” közvetlenül a századforduló után kezdődött. 1902-ben ugyanis WODIÁNER ARTÚR, a Társaság aktív tagja könyvsorozatot indított *A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* címmel (KIESZ R. 2022). A sorozat szerkesztője a Társaság elnöke, LÓCZY LAJOS (1849–1920), majd 1913-tól CHOLNOKY JENŐ (1870–1950) lett. A sorozat az ismeretterjesztésben is óriási tekintélynek örvendő SVEN HEDIN „Ázsia sivatagjain keresztül” című művével kezdődött, amely THIRRING GUSZTÁV (1861–1941) átdolgozásában jelent meg. Utána már magyar szerző monográfiája, A mennyei birodalomnak története következett, LÓCZY LAJOS tollából. A további 63 kötet címlapján megtalálhatjuk CHOLNOKY JENŐ, BAKTAY ERVIN (1890–1963), GUBÁNYI KÁROLY (1867–1935), STEIN AURÉL, HALÁSZ GYULA, ALMÁSY LÁSZLÓ (1895–1951), TEMESY GYŐZŐ (Hermann Győző, 1887–1977) és más utazók nevét. A sorozat 1943-ban szűnt meg.

Cholnoky Jenő és kora

A 20. század első évtizedeiben egyéb szempontból is CHOLNOKY JENŐ volt a földrajzi ismeretterjesztés legkiválóbb alakja, mondhatni Sir DAVID ATTENBOROUGH-hoz mérhető sztárja. 1896–1897-ben tett kínai utazásáról „*A sárkányok országából*” c. regényes útirajzában számolt be. Már a bevezetőben kifejti, hogy nem szigorúan tudományos ismertetést szeretne nyújtani. Megfogalmazza a népszerű tudományos irodalom azóta is érvényes „receptjét”: „Tisztán a tudományos eredmények felsorolása azonban száraz dolog lett volna, amit nagyon kevesen olvasnának el. Fűszerezni kellett ezeket a dolgokat változatos epizódokkal, mulatságos és érdekes eseményekkel ...” (CHOLNOKY J. 1900, p. XI.). Ezt a megoldást alkalmazza pl. akkor is, amikor a Jangce menti kirándulás élményei közé szöve mutatja be – mérnökhöz illő precizitással, de közérthetően – a kínai árvízvédelem és belvízi hajózás sajátosságait (CHOLNOKY J. 1900, pp. 120–129.)

Mennyit változott a népszerű tudományos stílus az 1890-es és az 1930-as évek között? A két nagy ellenlábás, CZIRBUSZ GÉZA és CHOLNOKY JENŐ világföldrajzának kiválasztott, egymásnak megfelelő regionális fejezeteit összehasonlítva talán fényt deríthetünk erre. (Természetesen a természeti és a társadalmi-gazdasági viszonyok leírásai között a két szerző egyéniségéből, szemléletéből, érdeklődéséből adódó eltérések alkalmanként még jelentősebbek.)

Hogyan mutatja be CZIRBUSZ 1893-ban az USA Oregon államát (erősen rövidítve)? „Climája ... a nyugoti felében nyirkos, egyenletes, keleti felében száraz, szertelenségekbe csapongó. ... Termő felületének 70%-a erdőség. ... Oregon erdei oly nagyszerűek, a minő elbájoló tájainak szépsége. Eddig minden utazó föltétlen dicséreteket mond az ország gyönyörű sceneriájáról, kivált a Willamette-völgy magasztalásával nem birnak betelni. ... Állattenyésztésre kitűnő vidék. ...[A]z oregoni lazac az europait a világpiacszról teljesen kiszorítja. Salem, új városka 1500 l. [a] Willamette mellett, az állam fővárosa. ... Portland új város és már fontos kereskedelmi piac, 46.358 l. ... Astoria, Portland tulajdonképeni kikötője, az állam pálinka- és gab[o]nakereskedésének főhelye. Közéleben, úgy mint Californiában is, óriási fenyűk (mammuth-fák, wellingtoniák) találhatók. Albany,

Portlandtól délre, egyetemmel.” (1938-ban az Albany College-ot Portlandba helyezték át.) „Jacksonville az aranyvidék központja (CZIRBUSZ G. 1893, p. 486).”

CHOLNOKY az erdőgazdaságot Washington államnál tárgyalja, Oregon címszó alatt csak utal rá. Kisebb terjedelemben foglalkozik az egyes államokkal, mint Czirbusz és érdekes módon jóval kisebb jelentőséget tulajdonít Oregonnak, elsősorban közlekedés-földrajzi helyzetét elemzi. „A földművelés gyönyörűen virágzik a Szegély-völgyben, a Willamette-folyó vízvidékén. Igazi jó kikötő csak a Columbia torkolata, itt fejlődött ki az állam legnagyobb városa, Portland (301,815 l.)” (Portland lakossága tehát négy évtized alatt megnégyszereződött.) „... de persze ma már a nagy óceánjáró gőzösök eddig nem tudnak, de nem is szeretnek feljönni, hanem inkább közvetlen a torkolatban, Astoria kikötővároskában állnak meg, mintegy Portland kikötő-külvárosa előtt.” (A Portland és Astoria közötti távolság közúton 156 km! Ez talán még Amerikában is túl sok egy „külváros” számára.) „A Willamette-folyón felfelé van Salem, az állam fővárosa (26,266 l.) (CHOLNOKY J. 1937, p. 361).” (Szintén alaposan megszaporodott népességgel.)

CHOLNOKY földtudományi ismeretterjesztő munkásságának terjedelmével és minőségével, könnyed stílusával senki sem vetekedhet a magyar geográfusok közül. Tulajdonképpen tankönyveit is népszerű, közérthető stílusban írta, de tudományos monográfiáiban kifejezetten a művelt nagyközönséget célozta meg – tanítani és szórakoztatni egyaránt akart.

Hihetetlenül termékeny szerző (53 saját könyv, 470 írásos közlemény) és szuggesztív előadó volt, aki tömegesen nyerte meg az érdeklődőket a társasági tagságnak (RYBÁR O. 2023). De ezt csupán a szemtanúk elbeszéléseiből tudjuk, nekik kell hinnünk, hiszen egyetlen filmkocka se maradt fenn előadásairól.

Az Athenaeum részvénytársaság *A műveltség könyvtára* sorozatában még 1913-ban megjelent *A világegyetem – A Föld és a csillagvilág fizikai tüneményeinek ismertetése* c. kötet túlnyomórészt CHOLNOKY műve, csak a csillagászati részt írta KÖVESLIGETHY RADÓ. Már az 1. rész (A levegő) is megmutatja CHOLNOKY sajátos humorát, amellyel itt éppen a légnyomás-ingadozás hatását kívánta érzékeltetni: „Az aneroidhoz nagyon hasonló időjós a tyúkszem is. Bocsanatot kérünk, hogy ilyen igénytelen «műszert» is felemlítsünk, de ez a nyomorult kis bőrkeményedés úgy belejátszik az ember életébe, annyi keserves órának az okozója, hogy érdemes róla legalább is tudomást szerezni. ...Ha a légnyomás nő, akkor összesajtolódik a tyúkszem belsejében levő levegő s a kis göcs nyomása környezetére megcsappanik. Ezért lehet némileg következtetni belőle a rossz időre (CHOLNOKY J. 1913, p. 104).”

Legismertebb és legnagyobb példányszámban, a Singer és Wolfner Rt. által kiadott népszerű művei *A Föld titkai* sorozatba tartoznak, s az ismeretterjesztés csúcsát képviselik: *A napsugár diadala*, *Az ember drámája*, *Az Egyenlítőtől a Sarkvidékig* (1930), *A tenger* (1931). A Franklin Társulat 1940-ben jelentette meg *A csillagoktól a tengerfenéig* c. négykötetes monográfiáját. *Az ember drámája* bevezetésében olvashatjuk hitvallását a földrajzról: „...[N]incs szebb és nincs hasznosabb tudomány a földrajznál. Valósággal koronája minden tudásunknak, mert hisz minden tudomány eredményét értékesítenünk kell benne ...” (CHOLNOKY J. 1930, p. 10.). Ez a mű az ember és a természet viszonyának legérthetőbb összefoglalása – természetesen a kor tudományos ismereteinek szintjén. A folyószabályozás előtti Tisza-ártérrel ezt írja: „A Tisza korlátlanul kanyargott ezen a széles, alacsony síkságon. ...[A]z áthatolhatatlan bozót és mocsári növényzet sűrűjében ...Szegénylegényeknek nagyon jó búvóhely volt. Ki kereste volna őket ott a vízitők, a sulyom, a tavirózsa meg a rőzsaszínfürtös fűzény rejtett világában? Köröskörül, a vize nyős réten a szilaj marha legelészett, hisz árvíz után olyan fű nőtt ott, hogy derékig ért. Hosszú aszály után sem sült ki itt annyira a fű, mint egyebütt, mert mindig volt a talajban még rezervált nedvesség. Bezzeg a Hortobágy akkor nem volt olyan sárga, szikes pusztaság, mint ma, hanem oly gyönyörű, üdezőld fű és nádas lepte el, hogy azon bizony

a szilajmarha elbújhatott a harácsoló török hordák elől hozzáférhetetlen nádasrengetegekbe” (CHOLNOKY J. 1930, p. 203.). Leírása bizonyíték arra, hogy mérnök létére is ökológusként gondolkodott.

CHOLNOKY földrajz iránti lelkesedését sokan osztották. Közéjük tartozott KARL JÁNOS (1891–1956), akinek tankönyvei kimondottan nagy népszerűségnek örvendtek, egyetlen útleírása azonban kevésbé. TURZSA JÁNossal balkáni földrajzi expedíción, TELEKI PÁLlal finnországi, CHOLNOKY JENŐvel olaszországi tanulmányúton vett részt. Emlékeit és benyomásait könyvben dolgozta fel, amely *Idegen tájakon* címmel, mely 1930-ban jelent meg Aradon. Ez remek, sajtószerű stílusú munka. A finn tajgán gyűjtött tudományos megfigyeléseinek és személyes élményeinek tálalására jellemző ez a részlet: „Dús harmatcseppek csillognak a Vaccinium kemény levelein. Itt-ott a pirosvirágú Pubus fehér Ledum palustre s az ugyancsak piros Andromeda virágai integetnek felém. Szinben és virágfajokban hihetetlenül szegények az északi erdők! Járok-kelek. A szúnyogok raja zümmög, a távolból a kakuk hangját hallom. Csizmám besüpped. Mi van itt? Félrehúzom a mohtakarót s alatta régen ledőlt fenyőnek elkorhadt törzsét találok. Míg az előbbi típusú erdőben a fák a szabad levegőn korhadtak, addig itt kidőltük után rögtön ellepi őket a dús mohtakaró” (KARL J. 1930).

Valamivel később másik kiemelkedő orientalistánk, GERMANUS GYULA (1884–1979) regényes útirajzzá, ismeretterjesztő regénnyé dolgozta fel felesége, G. HAJNÓCZY RÓZSA 1929–1931 között vezetett indiai naplóját. A Bengáli tűz című könyvnek is megvan a maga sorsa: 1944-ben nyomták ki, számos példánya Budapest ostroma közben megsemmisült. A szinte letehetetlenül izgalmas, szépirodalmi értékű párbeszédekkel színesített beszámoló világháború után évtizedekig egyedül elégítette ki a magyar nyelven olvasó művelt nagyközönség India egzotikus világa iránti érdeklődését.

Számos megindító vagy rémisztő, elsősorban néprajzi részlete közül kitűnnek a különböző indiai szertartások, ünnepek leírásai. A színek ünnepének hangulatát így adja vissza a szerző (vagy a szerzők?): „Telihold napja van, egész India örvend a «holi» karneválnak. Krisna legédesebb dallamát fújja ma fuvalóján, és táncra perdül a megittasult világ. Siva isten ezen a napon magas máglyát gyújtott, elégette rajta Kámát, a szerelem istenét, aki zavarta suttagó csábításával csendes meditációját. ... A «phalgu» vörös porral hintették be egymást a diákok. Szétmázolták arcukon, testükön, vastagon szórták a lányok beolajozott fekete hajára, az onnan lepergett fehér ruhájukra. ...Láng, tűz és indulat a holi ünnep kísérőzenéje. ...Este durrogtak a rakéták, a könyvtár előtt elégettek egy kitömött szalmabábut: így ég el a szerelem a szenvedély tüzeiben!” (G. HAJNÓCZY R. 1944, p. 382.)

Tudománynépszerűsítő folyóiratok

Az 1920-as években új folyóirat is szolgálta a földrajz iránt érdeklődők tudásszomjának csillapítását. 1920-ban a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya karöltve a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetével és a Szegedi Alföldkutató Bizottsággal KOGUTOWITZ KÁROLY (1886–1948) szerkesztésében megjelentette a *Föld és Ember* című „tudományos szemlét”, amelyet 1930-ig adtak ki. Leginkább a hazai föld kutatási eredményeinek bemutatását tekintette feladatának. A nemzetközi településföldrajzi és néprajzi tanulmányokra kritikusan reflektáló írásokat, valamint helységnévtani fejtegetéseket is közölt – egyebek között HORGER ANTALTól.

1929-ben MILLEKER REZSŐ (1887–1945) *A Földgömb* néven havonta kiadott tudományos ismeretterjesztő magazint alapított Debrecenben. A folyóirat egyre népszerűbb lett, olvasóinak száma igen gyorsan gyarapodott. 1934-ben MILLEKER REZSŐ a Magyar Földrajzi

Társaságnak adományozta a megjelentetés jogait és feladatát. Ezután *A Földgömböt* Budapesten BAKTAY ERVIN és KÉZ ANDOR (1891–1968) szerkesztették, az Élet Irodalmi és Nyomda Rt. adta ki. *A Földgömb* előfizetőinek beléptetésével 1931-re a Társaság taglétszáma elérte a csúcst, 8500 fölé emelkedett, majd a háborús készülődés időszakában újra csökkent, 2000 alá esik esett vissza. A második világháború után hosszú ideig nem jelent meg új lapszám.

Ismeretterjesztés az újjáalakult Földrajzi Társaságban

A világháború előtti idők földrajzi irodalmának legkiválóbb folytatója BALÁZS DÉNES (1924–1994) volt. 1958-tól nagy áldozattal járó, részben magányos tanulmányutakat tett a Föld legtöbb országába. Első fontos külföldi expedíciója során bejárta Kína karsztvidékeit, meglátogatta az ottani barlangokat. Gondosan összeállítva útjainak leltárát, megállapította, hogy összesen 14 nagy utazás során 32 év alatt 983 051 km-t hagyott maga mögött, ebből 22 549 km-t gyalogosan, 507 781 km-t busszal, vonattal vagy autóval, 359 160 km-t a levegőben, repülön, 93 561 km-t pedig vízen, hajóval vagy csónakkal tett meg (BALÁZS D. 1995). Összesen 26 ismeretterjesztő útleíráskötete jelent meg. A legismertebbek Indonéziába, a Szaharába, a két amerikai kontinensre, Alaszkától a Tüzföldre, a Fülöp-szigetekre, a Galapagos-szigetekre, Dél-Afrikába, Amazóniába és Délkelet-Ázsiába kalauzolják el az olvasót.

Mint geográfus kutató, elsősorban a különböző éghajlati viszonyok hatását vizsgálta a karsztos formakincsre, eredményeit népszerű formában útleírásaiba is belefoglalta. Megalapította a *Karszt és Barlang* (1956) nevű szakfolyóiratot. Az érdeklődésű *Magyar Földrajzi Múzeum* létrehozásával (1983) és a *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (1985) megindításával is szolgálta a magyar földrajztudomány történetének megismertetését. A Földrajzi Múzeum negyedszázados jubileumára készült az *Útkeresők: Magyar utazók és földrajzi felfedezők* című, reprezentatív kiállítású kötet (KUBASSEK J. 2008), amely több mint 40 utazó életrajzát közli.

Nehéz választani a sok érzékletes, tudományos tartalmú leírás között. A természetföldrajzi tényezők tárgyalását követő történelmi áttekintésekben és a jelenlegi társadalmi viszonyok bemutatásában mindenütt érezzük a szerző együttérzését a meglátogatott népekkel, legyenek azok az Indonéz-szigetvilág törzsei vagy a bantuk a Zambéziától délre. Akár nincstelen bennszülöttel, akár helyi hatalmassággal találkozott, mindig együttérzéssel emlékezett meg róluk írásaiban.

A középiskolák tanulóinak szánta *A sivatagok világa* (1982) és *Az őserdők világa* (1990) c. egy-egy természetföldrajzi övezetet (biomot) tárgyaló munkáit. A Namib-sivatag pozsgás növényeiről, az „élő kövekről” (Lithops nemzetség) írja: „Annyira hasonlítanak az apró kődarabokhoz vagy a kavicsokhoz, hogy alig lehet megkülönböztetni őket egymástól. A kő vagy kavics alak nem más, mint egy vagy két húsos levél (BALÁZS D. 1982, p. 125).” A szöveges magyarázatokat a szerző saját fényképfelvételei, vázlati alapján készített igényes térképek, ábrák illusztrálják.

A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó további kiadványai is magas szinten művelik a földrajzi ismeretterjesztést. A *Képes földrajz* c. könyvsorozat (szerkesztője: D. NAGY ÉVA) tanulók nemzedékeivel szeretettette meg ezt a tantárgyat. Ausztráliáról és Óceániáról (1967) KOROKNAY ISTVÁN (1908–1984), Afrikáról (1969) SEBES TIBOR (Schlager Tibor, 1929–2011), Észak-Amerikáról (1971) PROBÁLD FERENC (1941–), Magyarországról (1971) TÜSKÉS TIBOR (1930–2009), Dél-Amerikáról (1972) VÉCSEY ZOLTÁN (1892–1984), a Szovjetunióról (1977) KOMORNIK FERENC (1934–), Ázsiáról BALÁZS DÉNES és SEBES TIBOR

(1983), Európáról (1983) SZABÓ JÓZSEF (1940–) készített színvonalas összeállítást – a kor színvonalának megfelelő minőségű, de bőséges mennyiségű illusztrációkkal.

Életem – utazásaim (1995) című, poszthumusz visszaemlékezéseiben BALÁZS DÉNES így fogalmazta meg tanácsait a fiatalság számára: „Az utazás, világjárás ... nem lehet öncél, mindannyiunk javát kell hogy szolgálja. Igyekeztem felvértetni magamat a geográfia kutató eszközeivel, hogy megfigyeléseim, vizsgálódásaim a tudományok számára is érdekesek, hasznosak legyenek (BALÁZS D. 1995, p. 11.)”...[M]eg lehet találni azokat a helyes célokat, melyekért érdemes időt, erőt áldozni. Ilyen lehet a természet és a környezet védelme, mely mind több önzetlen, elhivatott segítőtársat igényel (BALÁZS D. 1995, p. 474.)”

KUBASSEK JÁNOS (1957–) életműve szinte egyenes folytatása példaképének, Balázs Dénesnek, múzeumigazgatóként és a magyar utazók életművének felderítésében (*Útkeresők. Magyar utazók és földrajzi felfedezők*, 2008) egyaránt. *A Szahara bűvöletében* (1998) c. könyvében ALMÁSY LÁSZLÓ, *A Himalája magyar remetéjében* (1999) KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR nyomában jár. Útikönyvein kívül útirajzokat jelentetett meg Sri Lankáról (*A veddák földjén – Sri Lanka szigetén*, 1989) és Tajvanról (*Tájjfunok Tajvan földjén*, 2003). Széles körű történelmi és földrajzi ismereteit tükröző előadásai rendkívül népszerűek.

A magyar orientalista hagyományok méltó folytatója BÁRDI LÁSZLÓ (1932–), az antik lovasnomád népek eredetének és vándorlásának kutatója. Ezzel kapcsolatban 31 kutatóutat tett Kínában, továbbiakat pedig Ázsia egyéb országaiban (India, Nepál, Mongólia, Törökország, Szibéria, Sikkim). Ismeretterjesztő tv-filmsorozatok közreműködője ill. szövegírója. Könyvei Belső-Ázsia és Kína történetével, földrajzával, néprajzával foglalkoznak (*Az ősi Selyemút világa*, 2003; *Kína, a letűnt istenek birodalma*, 2007). Egyik művének címe (*Homokba temetett karavánutakon*, 2005) egyértelműen STEIN AURÉLra utal, így nem hagy kétséget afelől, kinek a stílusát követi. A dunhuangi Jáde-kapuhoz érve így ír: „A Selyemút már Dunhuangnál kétfelé ágazott. Északkeleti ága északról került meg, délnyugati ága pedig délről a rettegett Takla-Makánt. A délnyugati ág itt, a Jadekapunál szakadt el végleg a biztos karavánutaktól, innen már csak a reménység tartotta bennük a lelket. Még a kínai hadsereg védelmezésére sem számíthattak, itt voltak az utolsó végvárak, az utolsó őrtornyok, az utolsó garnizonok. ...[C]sak a szerencséjükben és a Gondviselésben bízhattak. Nem csoda, hogy szaporodtak a barlangtemplomokban a fogadalmi szentélyek, meg a szerencsés visszatérés után a hálaadó áldozatok” (BÁRDI L. 2005, p. 123.).

JAKUCS LÁSZLÓ (1926–2001) szegedi egyetemi tanár, a karsztkutatás nemzetközi téren is elismert alakja az ismeretterjesztésben is jeleskedett. Ismeretterjesztő könyvek és cikkek ragyogó tollú szerzőjeként, ill. mint a Magyar Földrajzi Társaság Szegedi Osztályának elnöke emlékezetes népszerűsítő tevékenységet fejtett ki (CSIZMADIA N. 2001). Utánozhatatlan stílusú egyetemi órái a hallgatók körében rendkívül kedveltek voltak. Karsztkutatásainak, barlangfelfedezéseinek élményeit a *Szerelmes barlangjaim* című könyvében (1991) foglalta össze. Ez a kötet a tudományos barlangleírások mellett emberi történeteket, sorsokat szépirodalmi stílusban ábrázoló, igazi remekmű, csakúgy, mint elődei, a *Felfedező utakon a föld alatt* (1959), *A faggyúfáklyás expedíció* (1962) vagy a *Cseppkőország mélyén* (1964). A vezető geográfus professzorok közül talán mindmáig JAKUCS LÁSZLÓ ismeretterjesztő munkássága a legnagyobb terjedelmű a II. világháború után.

„Főállású” ismeretterjesztő volt viszont a geográfus ROCKENBAUER PÁL (1933–1987), a magyar televíziós természetfilmezés egyik megteremtője, legendás alakja. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT), majd a Magyar Televízió munkatársa. Utazásairól nagy sikerrel adott elő a Magyar Földrajzi Társaságban. Emlékezetes filmsorozatai: *A nap-*

sugár nyomában (1973), *Magyar tájak* (1973–1975), még inkább a *Másfélmillió lépés Magyarországon* (1979), valamint az *...és még egymillió lépés* (1986). Klasszikussá vált, *Amiről a térkép mesél* című könyve számos földrajzi érdekességet, meglepő névmagyarázatot közöl olvasmányos formában. 1986-ban jelent meg a 3. kiadása.

JUHÁSZ ÁRPÁD (1935–) geológus 1997-ben a frissen induló TV2 gyermek- és ifjúsági műsorainak főszerkesztőjeként kezdett dolgozni, 1999-től a csatorna tanácsadója. Kiemelkedő szerepe volt a lemeztektonikai elmélet népszerűsítésében akkor, amikor egyetemi körökben még egyáltalán nem volt ez elfogadott teória. Később egyre több kifejezetten földrajzi tárgyú művel (*Észak-Amerika*, GALÁCZ ANDRÁS paleontológussal [1944–] a *Kontinensről kontinensre* sorozatban, 2001; *A kék bolygó vándora*, 2009; *Gleccserek, a Föld hőmérői*, 2012) jelentkezett, természetvédelmi tv-műsorokat (Natura) szerkesztett, ismeretterjesztő filmeket (*A gránitszirtek szigetén*, 1992; *Elrejtett tájak*, 1995) készített. Mindennek elismeréseként a Földrajzi Társaság 2011-ben tiszteleti tagjai közé választotta.

VOJNITS ANDRÁS (1941–2021) geográfus végzettségű lepidopterológus (lepkeszakértő) volt, a tudományos Afrika-expedíció (1987–1988) résztvevője. Számos földrajzi ismeretterjesztő mű írója, a Kossuth Kiadó *Kontinensről kontinensre* sorozatában az *Afrika* (2000), az *Ausztrália és Óceánia* (2002), valamint az *Óceánok – Sarkvidékek* (2003) köteteké. (A sorozat 2002-es Ázsia kötetének szerzői GALÁCZ ANDRÁS és MICZEK GYÖRGY [1942–].) Vojnits András *Zeusz trónja – A föld hegységei* és a *Bolygónk tüdeje. A Föld erdőségei* című művei 2004-ben jelentek meg.

NEMERKÉNYI ANTAL (1952–2005) korai haláláig az ELTE természetföldrajzi tanszékén oktatott (1979–2005). Kutatásai elsősorban vulkánmorfológiai és környezetvédelmi jellegűek, német és angol nyelvtudása révén kitűnő nemzetközi kapcsolatokat épített ki. Tankönyvíróként és a földrajzi ismeretterjesztésben is kiemelkedő munkássága. Ő írta a Kossuth Kiadó *Kontinensről kontinensre* c. könyvsorozatának *Európa* kötetét (2000), amely fő művének számít, és a Cartographia *Észak-Magyarország* útikönyvét (2002). *A Földgömb* folyóirat újraindítója (Farkas Péterrel, 1999), haláláig főszerkesztője. A Társaság főtítkára (1993–2005), tíz sikeres vándorgyűlés és külföldi szakmai kirándulás szervezője, vezetője. Kiváló előadásait nyugodt, kiegyensúlyozott stílusban tartotta. Puhaleptű járásával hallgatóitól kiérdemelte a Rózsaszín Párduc becenevet. Írásban kedvelte a „barokkos” szerkesztésű körmondatokat, amit – fanyar humorával együtt – az egyik utolsó művéből, a dinári karsztvidék bemutatásából vett idézet támaszt alá: „Aki nyár derekán vagy őszi elején jár a dalmát partok és szigetek poljéin, nehezen érti meg, vajon miért árválkodnak a teljesen száraz poljék alján vízmércék, s vajon mi célból kötöttek ki egy csónakot a száraz fenékű polje egyik göcsörtös fájához. Aki viszont átéli azt a páratlan, habár az ottaniak által már nem annyira kedvelt élményt, amikor a források száján előtör a hetek óta a mélységi járatokban áramló karsztvíz, s elöntéssel fenyegeti a mezőt, azonnalmód megértheti az odaadó figyelemmel a vízmércéket leolvasó parasztok aggodalmát, sőt még a gabonátábla peremén egy magányos fához kötött csónakot is ... (NEMERKÉNYI A. 2004, p. 18.)”

NAGY BALÁZS (1969–) periglaciális és glaciális geomorfológus, az ELTE docense a „határtalan földrajz” szellemében szerkeszti *A Földgömböt*: bármilyen tudományághoz tartozó, helyhez köthető téma helyet kap a lapjain. A stílus is egyszerűsödött, a mai újságírás nyelvezetéhez igazodik. A magazin jelleget a professzionális színvonalú fényképek dominanciája hangsúlyozza. Állandó munkatársai közé tartoznak az ELTE oktatói. Természetföldrajzi témákkal rendszeresen jelentkezik a lapban TELBISZ TAMÁS (1973–), társadalomföldrajzi cikkeket pedig BOTTLIK ZSOLT (1966–) közöl. NAGY BALÁZS antarktiszi expedíciójáról népszerű stílusban számol be az *Olvadó jövő* című, FIAR SÁNDORRAL együtt írt könyvében (2004).

NÉMETH GÉZA (1954–) közel negyven éves újságírói pályafutása alatt több száz cikket írt a *Természet Világába*, több tucat interjút készített a hazai és nemzetközi földtudományok jeles személyiségeivel. Világutazói tapasztalatait ismeretterjesztő könyvekben (*Föld körüli csavargásaim*, 1993; *Fél lábbal a csúcson*, SZENDRŐ SZABOLCCSAL, 1997; *Utaz és világ*, 2001; *Túl nagy a világ*, 2006; *Sör jégkockával – Bevezetés más világokba*, 2016), jelenleg pedig blogokban teszi közzé. Műveinek tudományos színvonalát 2001-ben Akadémiai Újságírói Díjjal ismerték el.

LERNER JÁNOS (1952–) a Társaság Expedíciós Szakosztályának elnöke. A *Kontinensről kontinensre* sorozat *Dél-Amerika* kötetének szerzője (1999). A *Világutazók atlaszában* (2006) tanácsaival útmutatásul szolgál a nyomaiban járó utazóknak. 2016-ban filmet rendezett A természetfilmezés kulisszatitkairól. Ma már fia, LERNER BALÁZS (1978–) is ismert természetfilmes.

A vidéki osztályok tagjai közül Szegedi Tudományegyetem oktatói, KARANCSI ZOLTÁN (1964–) és SZILASSI PÉTER (1969–) szintén lelkes világutazók. Élményeiket gazdagon illusztrált útirajzokban (SZILASSI PÉTER: *Varázslatos Etiópia – Utazás geográfus szemmel*, 2025), fotókiállításokon és ismeretterjesztő előadásokon egyaránt közreadják.

Még néhány „elfeledett” név a közelmúltból

Pár évtized elmúltával már feledésbe merül a társtudományok azon elhivatott, sokoldalú és jó tollú művelőinek ismeretterjesztő munkássága, amely jó ideig szinte kizárólagos magyar nyelvű forrása volt a korszerű földtudományi ismereteknek.

RÁDAI ÖDÖN (1927–2004) a hazai könnyűbúvárkodás legendás személyisége volt. 1954 őszén KESSLER HUBERT (1907–1994) barlangkutató támogatásával először merült oxigénes készülékkel. 1957-ben tartotta meg első ismeretterjesztő előadását, amit az elkövetkező 15 évben még több mint 700 követett (NÁSFAY B. 1993). Népszerű könyvei a búvárkodásról (*Kalandok a tenger mélyén*, 1963), a légifényképezésről, a régészetről (*Régészek a víz alatt és a levegőben*, 1990), valamint egzotikus utazásairól (*Háromfejű elefánt napernyővel*, 1986) szólnak. A barlangi búvárkodásról szól KESSLER HUBERT és MOZSÁRY GÁBOR *Barlangok útjain, vizein* (1985) című izgalmas könyve is.

A Gondolat Kiadó *Világjárók* sorozata 1959–1990 között széleskörű társadalmi igényt igyekezett kielégíteni – ám korántsem egyenletes színvonalon. A magyar szerzők egy részénél hiányzott a CHOLNOKYÉHOZ hasonló kiérlelt koncepció vagy a földrajzos szemlélet.

Földrajz szakos tanári végzettségű szakíróként a földtudományok és a csillagászat kiemelkedő népszerűsítője volt az 1970-es és 80-as években az *Élet és Tudomány* belső munkatársa, majd rovatvezetője, HÉDERVÁRI PÉTER (1931–1984). A természeti folyamatokat mindig kulturális vonatkozásaikkal együtt mutatta be. Ennek kitűnő példája az *Amiről a Föld mesél* (1967) és az *Évezredek, vulkánok, emberek* (1981) című könyve is.

KÖHÁTI ATTILA (1938–1977) geológus, a Magyar Televízió szerkesztője sokoldalúságára jellemző, hogy bányageológusi működése mellett a budapesti Operaház basszistája is volt (1965–1967). A televízió szabadegyeteme keretében népszerű adássorozatot szerkesztett. Szerkesztésében jelent meg *A változó Föld* c. kötet (1977). Halála után látott napvilágot az *Úrkutatás a Föld szolgálatában* című könyve (1979).

A felsoroltakon kívül még több tucatnyi szerzőt is lehetett volna említeni az ismeretterjesztés témakörében. Megállapíthatjuk, hogy a földrajzot népszerűsítő munkák szerzői ugyanolyan lényeges módon hozzájárultak tudományunk tekintélyének emeléséhez, mint – az általában magasabbra értékelt – szaktudományi eredményeket elért kutatók alkotásai.

Az ismeretterjesztés 21. századi formái felé

A múltat magunk mögött hagyva, forduljunk most a jövő felé. A számítógépes korban nem csak a közölt információk tartalma, hanem optimális terjedelme is megváltozott. Vaskos monográfiák, hosszú tanulmányok helyett gyorsan „megemészthető” rövid hírekre van szükség. Térkép nélkül viszont nehezen érthető a földrajzi információ. A költséges módon előállítható nyomtatott térképeket és színes fényképeket egyre inkább az online illusztrációk váltják fel, amelyeket rövid magyarázó szöveg kísér. A Magyar Földrajzi Társaság eddig még nem tudta kiaknázni az információ áramoltatásának korszerű lehetőségeit, de a 2025-ben hivatalba lépő új vezetés remélhetőleg több figyelmet fordít rájuk, pl. online hírlevél rendszeres kiküldését tervezi.

Mint köztudott, anyagi okokból a *Földgömb* 2024 óta már nem jár illetménylapként a Társaság tagjainak. Ugyanakkor továbbra is fennáll az igény – a *Földrajzi Közlemények* mellett – a „könnyedebb” és interaktív kommunikációra a vezetőség és a tagság között. A közösségi médiák, talán elsősorban a Facebook új lehetőséget kínálnak az ilyen, szinte folyamatos kapcsolattartásra, a földrajzi újdonságokról szóló online hírek azonnali megosztására vagy kivonatolására, magyarázatára.

Nem biztos azonban, hogy a digitális világ teljesen feleslegessé teszi a könyvek kinyomtatását. TÖRÖK ZSOLT GYÖZÖ térképész (1960–), aki már írt egy regényes életrajzt (Salaam Almásy, Almásy László életregénye, 1998), térképtörténeti témájú újabb művében (TÖRÖK Zs. Gy. 2025) megidézi KOGUTOWITZ MANÓT és képzeletbeli párbeszédet folytat vele. Hogy ez az új műfaj sikeres lesz-e, elsősorban az ifjú olvasók körében, hamarosan kiderül.

A társasági élet fenntartása, élénkítése érdekében a jövőben is elengedhetetlen a személyes találkozás, a tudományos élet és a földrajzoktatás új fejleményeinek megvitatása, az ötletbörze, az újdonságok (természeti és társadalmi-gazdasági változások) helyszíni megismerése, tehát vándorgyűlések és szakmai tanulmányutak szervezése is. A nehézséget az jelenti, hogy ezeket a rendezvényeket olyan tartalommal töltsük meg, hogy résztvevőik számára megérje az idő- és az anyagi ráfordítás.

LÓCZY DÉNES

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs

loczyd@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- BALÁZS D. 1982: A sivatagok világa. Móra, Budapest. 251 p.
BALÁZS D. 1990: Az őserdők világa. Móra, Budapest. 184 p.
BALÁZS D. 1995: Életem – utazásaim. Magánkiadás, Érd. 504 p.
BÁRDI L. 2003. Az ősi Selyemút világa. Masszi Kiadó, Budapest. 191 p.
BÁRDI L. 2005. Homokba temetett karavánutakon. Masszi Kiadó – Duna Televízió, Budapest. 256 p.
BÁRDI L. 2007. Kína, a letűnt istenek birodalma. Alexandra, Pécs. 288 p.
CHOLNOKY J. 1900: A sárkányok országából. Köves és Boros Kiadóhivatala, Veszprém. 365 p.
CHOLNOKY J. 1930: Az ember drámája. Singer és Wolfner, Budapest. 351 p.
CHOLNOKY J. 1937: A Föld és élete. Világrészek, országok, emberek. Amerika. Franklin Társulat kiadása, Budapest. 612 p.
CSIZMADIA N. 2001: In memoriam Jakucs László. SuliNet
<https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/hirek/in-memoriam-jakucs-laszlo>
CZIRBUSZ G. 1893: Balbi Adorján Egyetemes Földrajza a művelt közönség számára. Általános rész és a Nyugoti földségek. Szabó Ferencz kiadása, Nagybecskerek. 713 p.

- ELBIDA Projekt 2024. Antik útikalandok a könyvespolcon. A fáraók országában.
<https://elbidaprojekt.hu/2016/04/a-faraok-orzagaban.html>
- FIAR S. – NAGY B. 2004: Olvadó jövő. General Press, Budapest. 336 p.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.
https://hungarian-geography.hu/konyvtar/kiadv/fodor_foldrajz.pdf
- G. HAJNÓCZY R. (1944): Bengáli tűz I – III. Új Idők Irodalmi Intézet, Budapest. 838 p.
- GYURIS F. – GYŐRI R. 2023. A Magyar Földrajzi Társaság első évtizedei: Célok és nemzetközi kapcsolódások. Földrajzi Közlemények 2023. 147. 3. pp. 233–249. <https://doi.org/10.32643/fk.147.3.1>
- HALÁSZ GY. 1909: Sarkvidék. Peary az északi sarkon. Nansen jegestengeri útja. Shackleton. Földrajzi Közlemények. 37. 8. 359–366.
- HALÁSZ GY. 1939: A Föld felfedezői és meghódítói. Révai Nyomda, Budapest.
- HAJDÚ Z. 2020: Czirbusz Géza (1853–1920) – Megemlékezés a tudós tanár halálának 100. évfordulójára. Földrajzi Közlemények. 144. 4. pp. 431–433.
- HÉDERVÁRI P. 1967: Amiről a Föld mesél. Minerva Kiadó, Budapest. 247 p.
- HÉDERVÁRI P. 1981. Évezredek, vulkánok, emberek. Kossuth Kiadó, Budapest. 310 p.
- HUNFALVY J. 1864: Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. 2. kötet. Emich Gusztáv, Pest. 691 p.
- JAKUCS L. 1959: Felfedező utakon a föld alatt. Gondolat, Budapest. 253 p.
- JAKUCS L. 1962: A fagyúfáklyás expedíció. Sport Kiadó, Budapest. 147 p.
- JAKUCS L. 1964: Cseppkőország mélyén. Móra Kiadó, Budapest. 125 p.
- JUHÁSZ Á. 2009: A kék bolygó vándora. Topográf Kiadó, Budapest. 742 p.
- JUHÁSZ Á. 2012: Gleccserek, a Föld hőmérői. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 116 p.
- KARL J. 1930: Idegen tájakon. Vasárnap, Arad, 349 p.
- KESSLER H. – MOZSÁRY G. 1985: Barlangok útjain, vizein. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 201 p.
- KIESZ, R. 2022: A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozat bibliográfiai feltárása. Magyar Könyvszemle. 138. 3. pp. 339–367.
- KÓHÁTI A. (szerk.) 1977: Változó világ. A változó Föld. TV Egyetem. 107 p.
- KÓHÁTI A. (szerk.) 1979: Úrkutatás a Föld szolgálatában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 265 p.
- KUBASSEK J. 1989: A veddák földjén – Sri Lanka szigetén. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 254 p.
- KUBASSEK J. 1990: Reguly útján a Sarki-Uralban. Föld és Ég, 1990. 12. szám
- KUBASSEK J. 2003: Tájfunok Tajvan földjén. Medicina Kiadó, Budapest. 334 p.
- KUBASSEK J. 2014: A Himalája magyar remetéje. Panoráma-Medicina, Budapest. 514 p.
- KUBASSEK J. 2016: A Szahara bővületében. 3. kiadás. Medicina Kiadó, Budapest. 464 p.
- LERNER J. 2006: Világutazók atlasza. Szalay Könyvkiadó, Kisújszállás. 384 p.
- LÓCZY D. 2023: 150 év – 150+ kép a Magyar Földrajzi Társaság történetéből. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1. különszám, 304 p.
- Magyar Földrajzi Társulat alapszabálya. 1872. Budapest
- NÁSFAY B. 1993: Az első magyar „békaember. Búvárharang, 1993/1.
- NEMERKÉNYI A. 2004: Egy „boldog vidék” portréja. A Földgömb, XII. 2004/június. p. 18.
- NÉMETH G. 1993: Föld körüli csavargásaim. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 215 p.
- NÉMETH G. – SZENDRŐ SZ. 1997: Fél lábbal a csúcson. Korona Kiadó, Budapest. 175 p.
- NÉMETH G. 2001: Utas és világ. Flaccus Kiadó, Budapest. 248 p.
- NÉMETH G. 2006: Túl nagy a világ. Flaccus Kiadó, Budapest. 399 p.
- NÉMETH G. 2016: Sör jégkockával – Bevezetés más világokba. Flaccus Kiadó, Budapest. 560 p.
- RÁDAI Ö. 1963: Kalandok a tenger mélyén. Móra Kiadó, Budapest. 142 p.
- RÁDAI Ö. 1986: Háromfejű elefánt napernyővel. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 372 p.
- RÁDAI Ö. 1990: Régészek a víz alatt és a levegőben. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 128 p.
- ROCKENBAUER P. 1986: Amiről a térkép mesél. 3. kiadás, Móra Kiadó, Budapest. 268 p.
- RYBÁR O. 2023: A Cholnoky-család. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém. 295 p.
- SZABÓ J. 1980: Hunfalvy János. Akadémiai Kiadó, Budapest. 195 p.
- SZABÓ J. 2022. Másfélszáz éves szemléletváltozások a Magyar Földrajzi Társaságban. Geometodika. 6. 3. pp. 5–14.
- SZILASSI P. 2025. Varázslatos Etiópia – utazás geográfus szemmel. Hibernia Nova Kiadó, Budapest. 208 p.
- TÖRÖK Zs. 1998. Salaam Almásy – Almásy László életregénye. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 161 p.
- TÖRÖK Zs. Gy. 2025. Kogutowitz – A boldog békeidők atlasza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 186 p.
- Uránia 2024. Uránia Tudományos Színház előadásainak gyűjteménye. <https://uraniaresearch.com/gyujtemeny/>
- VOJNITS A. 1990: Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában – Teleki Sámuel nyomában (Az 1988. évi Magyar Tudományos Afrika Expedíció krónikája). Natura, Budapest. 212 p.
- VOJNITS A. 2004: Zeusz trónja – A föld hegységei. Kossuth Kiadó, Budapest. 114 p.
- VOJNITS A. 2004: Bolygónk tüdeje. A Föld erdőségei. Kossuth Kiadó, Budapest. 108 p.
- WEYPRECHT, K. – PAYER, J. 1874: Jelentései az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények. 2. pp. 233–262.

KRÓNIKA

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 78. Vándorgyűléséről és 2025. évi rendes közgyűléséről

Társaságunk 78. Vándorgyűlése és 2025. évi rendes közgyűlése a XII. Magyar Földrajzi Konferencia szakmai rendezvényét követte 2025. szeptember 20-21-én a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága székházának dísztermében, amit – a szervezők nagy örömeire – szinte teljesen megtöltött a közel 70 résztvevő. A rendezvény különös jelentőségét az adta, hogy ezúttal tisztújításra is sor került.

A jelenlévő tagtársakat és az érdeklődőket Társaságunk Szegedi Osztályának elnökeként MUCSI LÁSZLÓ köszöntötte, majd JENEY LÁSZLÓ főtítkárnak megnyitóját követően a jelenlévők a geográfia sokszínűségét tükröző plenáris előadásokat hallgathattak meg. SZILASSI PÉTER, a Szegedi Tudományegyetem docense *Ember és környezet kapcsolatrendszere dédapáink földrajztankönyveiben* című előadásában egyedülálló földrajztankönyv-gyűjteményével ismertette meg az érdeklődőket, amely 180 év földrajzoktatásának nyomaint őrzi. Bemutatta a több mint 100 példányt számláló gyűjtemény legérdekesebb darabjait, és néhány példával illusztrálta, hogyan jelenik meg bennük a földrajzi determinista, illetve nihilista szemlélet ember és környezet kapcsolatrendszerében. RIGÓCZKI CSABA középiskolai tanár, mesterpedagógus a földrajz helyét elemezte a természettudományos tantárgyak között. Kiemelte, hogy a földrajz óraszámja különösen alacsony fontosságához képest, és elemezte, hogy különböző földrajzi tartalmak hogyan épülnek be más tantárgyak ismeretanyagába. IZING MÁTÉ, a Szegedi Tudományegyetem Báthory István Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola földrajztanára mentoráltjával, BÁLÓ DÁVIDdal közösen adott elő. Az immáron ifjú egyetemi hallgató – mentora támogatásával – 2024-ben megnyerte az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyt, amihez nemcsak a tantárgy nyújtotta ismeretekre volt szüksége, hanem egy pályamunkát is el kellett készítenie; ennek *A Szeged környéki tanyavilág társadalmi-gazdasági átalakulása* című dolgo-

zatnak az eredményeit ismertette meg a közönséggel, amiben a téma szakirodalmi áttekintése mellett statisztikai elemzésekkel szemléltette a környék szerves részét képező tanyavilág aktuális társadalmi folyamatait. KUBASSEK JÁNOS, a Nemzeti Közszerződési Egyetem tanára, a Magyar Földrajzi Múzeum címzetes igazgatója a 2024-ben 100 éve született világutazó és karsztkutató a munkásságát és szellemi örökségének főbb motívumait idézte fel *A geográfia szolgálatában – Balázs Dénes életműve* című előadásában. Rávilágított arra, hogy a kutatót nemcsak a tudományos alkotás célja vezérelte, hanem a küldetéstudat is, hiszen munkásságát a magyar földrajz szolgálatának szentelte. TÖRÖK ZSOLT, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi docense a magyar polgári térképkiadás jeles személyisége, Kogutowicz Manó életútjába engedett betekintést. Az előadás apropóját az Eötvös Kiadó gondozásában idén megjelent *Kogutowicz – A boldog békeidők atlasza* című könyv adta. A térképekkel gazdagon illusztrált kötet a szerző a magyar kartográfia talán egyik legizgalmasabb időszakát és egyik legtermékenyebb műhelyét hozza közelebb az olvasókhoz, egyúttal tiszteleg a kiemelkedő jelentőségű térképész életműve előtt. KONKOLY-GYURÓ ÉVA, a Soproni Egyetem professor emeritája előadásában a 25 éves Európai Tájékozódási versenynek a földrajztudomány számára megfogalmazott legfontosabb üzeneteit értékelte. A táj- és földrajzi kutatások kapcsán bemutatta a tájképi elemzések szerepét, valamint kiemelte a szakterület előtt álló legfontosabb kutatási feladatokat, amelyek hozzájárulnak az Egyezmény célkitűzéseinek megvalósításához. Hangsúlyozta azt is, hogy a tájképi sokféleség (diverzitás) és a táj értékeinek megőrzése egymást kiegészítő, összehangolt feladatot jelent.

A kora délutáni órákban kezdetét vette a Vándorgyűlés legfontosabb eseménye, Társaságunk 2025. évi rendes közgyűlése. Az esemény kezdetén LÓCZY DÉNES elnök köszöntötte a megjelent

tagtársakat, akik ezt követően JENEY LÁSZLÓ főtítkári beszámolóját hallgathatták meg, majd a jelenlévők hozzászólásai következtek. Az eseményt a Társaság kitüntetéseinek átadása gazdagította, a geográfia különböző területein végzett áldozatos és eredményes munka elismeréseit LÓCZY DÉNES elnök nyújtotta át a díjazottaknak. A hazai és nemzetközi szinten egyaránt nagyra értékelt, magas színvonalú kutatói munkásság elismeréséért járó *Lóczy Lajos-érmek* az idei évben MANFRED FRECHEN, a negyedidőszak és a geokronológia kutatója kapta. A földrajztudományért és a Magyar Földrajzi Társaságért végzett önzetlen és eredményes munkáért odaítélhető *Pro Geographia oklevél* kitüntetést idén öten vehették át, köztük KÖBLI ÁDÁM egyetemi adjunktus, CSIKÓS NÁNDOR tudományos főmunkatárs, HÁGEN ANDRÁS és WEINHOFER TIBOR földrajztanár, valamint SOLYMÁRI DÁNIEL publicista, nemzetközi fejlesztési szakember, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa. A *Teleki Pál Szakirodalmi Nívódíjat* TRÁSER NÁNDOR ZOLTÁN egyetemi tanársegéd nyerte el a Földrajzi Közleményekben megjelent *Informális városi zöldterek fejlődési pályáinak térhasználat-alapú vizsgálata Szegeden* című, NAGY GYULÁVAL közösen jegyzett tanulmányáért.

A közgyűlésen sor került új tisztikar (elnök, alelnökök, főtítkár), új felügyelőbizottság, valamint választmányi tagok megválasztására. A jelöltek rövid bemutatkozását követően a tisztújítást KOCIS KÁROLY akadémikus, a jelölőbizottság elnöke vezette. A Társaság jelenlévő tagjai titkos szavazás eredményeként KOVÁCS ZOLTÁNT Társaságunk elnökévé, EGEDY TAMÁST és NEMERKÉNYI ZSOMBORT alelnökévé, HORVÁTH ERZSÉBETET főtítkárává, NAGY GYULÁT, SIMON GYÖRGYÖT és KISS ÉVÁT a választmány tagjává, MOLNÁR JÓZSEFET a választmány póttagjává, MICHALKÓ GÁBORT, BOROS LAJOST és UZZOLI ANNAMÁRIÁT a felügyelőbizottság tagjává, KUBA GÁBORT és VÁGÓ JÁNOST a felügyelőbizottság póttagjává választották. A megválasztott elnök, KOVÁCS ZOLTÁN akadémikus az új vezetőség nevében megköszönte az előző elnökség munkáját, valamint a tagság bizalmát, és röviden vázolta az elnökség előtt álló feladatokat, amelyek megvalósításához a Társaság tagjainak támogatását kérte. Ezt követően az elnök a Közgyűlést bezárta.

A vándorgyűlés programjának részeként szeptember 21-én az érdeklődők egy szakmai tanulmányúton vettek részt, amelynek során

Szeged és a Dél-alföldi régió sajátos földrajzi jellemzőivel és aktuális beruházásaival, valamint környezeti, társadalmi és gazdasági kérdéseivel ismerkedhettek meg. A résztvevők a délelőtti program keretében BOROS LAJOS, GULYÁS ÁGNES és NAGY GYULA szakmai vezetésével kaptak információkat Szeged településfejlődésének és fejlesztésének történeti vonatkozásairól, valamint aktualitásairól, miközben a hagyományos városszerkezet átalakulását követték nyomon az 1879. évi nagy árvíztől egészen az elmúlt évtizedekig, és egyúttal a város legújabb zöldinfrastruktúra-fejlesztéseit is megismerték. A városi séta során áttekintették az Oskola utca komplex megújításának eredményeit, különös tekintettel a fenntartható, mikromobilitást támogató megoldásokra. A jelenleg is zajló Gogol utcai rekonstrukció kapcsán központi téma volt az éghajlati változásokhoz alkalmazkodó városfejlesztés, többek között a tetővizek zöld sávokba vezetésének lehetőségei és kihívásai. A városi séta záró állomása Szeged egyik legújabb városfejlesztési projektjének helyszíne, a Cédus Liget volt. A magánbefektetésből megvalósuló, a város szövetébe szokatlan módon illeszkedő, de egyben el is különülő lakópark több vitatott kérdést is felvet jelenlegi kihasználtságával és zöld megoldásaival kapcsolatban, amelyeket a csoport vezetői részletesen ismertettek a résztvevőkkel, akik ezt követően a Szeged peremén működő ELI-ALPS Lézeres Kutatóintézetet, valamint a mellette kialakított Science Parkot és az ipari központot már busszal járták körbe. A jelenleg is zajló fejlesztések közül a térség legnagyobb volumenű beruházása, a BYD autógyártó vállalat szegedi gyárának építése állt a középpontban. A kutatók nemcsak a beruházás várható gazdasági és társadalmi hatásait elemezték, hanem kitértek az új ipari komplexum lehetséges környezeti terhelésére is.

Szeged határát elhagyva BARTA KÁROLY vezetésével a résztvevők a Dél-Tisza-völgy vízgazdálkodási kihívásait bemutató helyszíneket kerestek fel. A program első állomása Mártély volt, ahol a holtágak multifunkcionális hasznosítása kapcsán felmerülő vízmennyiségi és vízminőségi kérdéseket tekintették át. Ezt követően Mindszenten meglátogatták az aszálymegfigyelő rendszer egyik állomását, amely a 2016 óta kiépített, 120 mérőpontból álló hálózat részeként működik és áll az aszály elleni küzdelem szolgálatában. A tanulmányút Szegváron folytatódott, a szabályozások előtti ártér peremén, ahol szó esett a település vízrajzi adottságokhoz törté-

nő alkalmazkodásáról. Ezt követően a csoport a csongrádi Körös-torkolathoz érkezett, ahol élénk szakmai eszmecsere bontakozott ki a tervezett csongrádi vízlépcső megépítésével összefüggő kérdésekről. Végül a Baks közelében húzódó Dong-éri-főcsatorna partján tett megállóban, majd Ópusztaszeren a vízelvezetés és vízvisszatartás konfliktusairól folytattak szakmai beszélgetést a résztvevők.

A tanulmányút során a jelenlévők átfogó képet kaptak Szeged és tágabb térségének aktuális földrajzi kihívásairól és fejlesztési folyamatairól. A szervezők nagy örömeire aktívan részt vettek a látottak szakmai értékelésében, ezáltal egy tartalmas és élményekben gazdag tanulmányúttal zárult le 2025 egyik legjelentősebb és legnagyobb hazai földrajzos eseménye.

TÓTH ÁDÁM

Geomorfológus találkozó Kiskunság, 2025. október 17.

Az MTA Földtudományok Osztálya Természetföldrajzi Bizottságának Geomorfológiai Albizottsága (elnöke TELBISZ TAMÁS, titkára SIPOS GYÖRGY) úgy döntött, hogy 2016 után újra terepi napot szervez geomorfológusok számára. Ezzel felújított egy korábban nagyon sikeres rendezvénysorozatot. A találkozás helye Soltszentimre, a COOP üzlet parkolója volt, ide futottak be a gépjárművek Budapest, Debrecen, Szeged, Pécs és Szombathely irányából az ottani egyetemek geomorfológus oktatóival és kutatóival, sőt számos külföldi doktori iskolai hallgatóval, akik Etiópiából, Iránból, Kínából, Mozambikból, Szerbiából érkeztek, hogy Magyarországon tanuljanak.

Az első megálló Izsák határában a Kolontónál volt. A Turján-vidéknek ezt az édesvizű tavát BÍRÓ CSABA, a Kiskunsági Nemzeti Park biológus természetvédelmi őre mutatta be. Elmondása szerint a tó 1975 óta része a Kiskunsági Nemzeti Parknak, területe akkor 2962 ha volt, jelenleg azonban csak 1200-1400 ha. Az 5 km hosszú, 1,6 km széles tavat keletről talajvizek táplálják. A nyílt vízfelszín kiterjedése kevés, a tavat borító jellemző növényzet a nádas és a bokorfüzes. A tó fejlődéstörténete az utóbbi 27 000 évben felhalmozódott szerves anyag vizsgálatával rekonstruálható, a korábbi időszakokról nincsenek adatok. A III. katonai felmérés idején, 1880 körül a tó háromnegyede még nyílt vízfelszín volt, később időről-időre kiszáradt, és lecsapolására is voltak kísérletek, már az 19. században is, azt követően 1927–1928-ban a Duna-völgyi-főcsatornán keresztül, majd pedig 1935–1939-ben. Kotrás 1912–1915 között volt, ami elősegítette a lápi póc élőhelyének fenntartását. Az 1935–1939 közötti lecsapolás során, majd az 1950-es években a tó medencéjét szántóföldek, kaszálórétek foglalták el, a nádas visszaszorult. 1952–1959 között tözegebányászat

is folyt, bár az 1,2-1,5 m vastag szerves üledék inkább kotnak tekinthető. A tözegegdrők legfeljebb 2 m mélyek voltak. 1966-ban a tó medrét az összegyűjtött belvizek tározására használták. 1974-ben lecsapoló zsilip is épült. Az 1970-es évektől kezdődően azonban a Kiskunságban általánossá vált a talajvízszint süllyedése, aminek következménye jelenleg is a gyümölcsösök, marhalegelők, szőlők tömeges felhagyása. 2010–2016 között egy élőhely-rekonstrukció során kotrással 9,6 ha-on 1 m-rel, 4,2 ha-on 1,5 m-rel mélyítették ki a medret, helyenként a tavi mélység 10-20 cm vastag szintjeit is áttörték. A nádirtással keletkezett nyílt vízfelület kiterjedése 24,6 ha.

A tó két legértékesebb halfaja a korábban minden lápvidéken gyakori lápi póc (*Umbra krameri*) és a réti csík (*Misgurnus fossilis*), de kérdéses, hogy előbbi mennyire viseli el az alacsony oxigéntartalmat és a kiszáradást; utóbbiról ismeretes, hogy szárazság idején befúrja magát az iszapba a túlélés érdekében. A tájidegen inváziós fajok súlyosan veszélyeztetik a tó ökológiai rendszerét. Az ezüstkárászon (*Carassius auratus gibelio*) kívül ilyen az amúgy impozáns külsejű naphal (*Lepomis gibbosus*), a honos halfajok leggyakoribb táplálékkonkurense. A vízpótlás is inváziós veszéllyel járna, a Duna-völgyi-főcsatornában ugyanis már megjelent az agresszív amurgéb (*Perccottus glenii*). Sajnos az invazív fajok terjeszkedésének fő tényezője az elképesztő mértékű emberi felelőtlenség, pl. a megunt akvárium halak, sőt algátorteknősök (*Chelydra serpentina*) kiengedése az élővizekbe. Az idegenhonos növények közül a tó körül elterjedt a jukka, ami kivadult a tanyákról, ahol rostonövényként szőlőkötözéshez már a 19. században is használták. A fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*) a Dunától nyugatra hibridizálódik. Távolabb, a Tisza mártélyi holtágában már négy

éve kimutatták a sűrű gyökérzetű indiai lótszsz (Nelum bonucifera), amelynek terjedése jó eséllyel a felmelegedéssel magyarázható, hiszen a faj fagyérzékeny. A legveszedelmesebb azonban a 2017 óta terjedő homoki prérifű (*Sporobolus cryptandrus*), ez az erőteljes csomókat képző, sekély gyökérzetű évelő növény, amelynek alig egy milliméteres magjai igen könnyen terjednek, ráadásul jól tűri a taposást és a szárazságot is, és szénasszimilációja igen víztakarékos. Valószínűleg allelopatikus faj is, azaz képes ártani más élőlényeknek, mivel vegyileg gátolja más fajok megtelepedését. BÍRÓ CSABA szerint három évtized alatt akár uralkodó faj is lehet a Kiskunságban!

A tótól nyugatra fekvő Bikatorok homokbuckáiról SIPOS GYÖRGY beszélt. Elmondta, hogy maximális magasságuk 126 m. A területen 23 000 éve még eolikus homok halmozódott fel, a Duna folyóvízi rétegei ez alatt következnek. A Duna–Tisza közén csaknem folyamatos volt a homokmozgás, amelynek csúcsa az utolsó glaciális maximum (LGM) idején volt, de a fiatalabb Dryas-ra is erős mozgás volt jellemző. A török kor utáni művelésbe vétel is homokmozgással járt, majd erdősítés következett. A homokmozgások OSL-módszerrel történt kormeghatározási adatainak statisztikai összesítésekor kimutatott 4200 évvel ezelőtti csúcsa csak a régészeti feltárások közelében érvényes, ott a mozgás tehát emberi hatásra következett be.

A második megálló Micklepusztán, a Dunavölgyi-főcsatorna menti szikes pusztán volt, ahol KOVÁCS FERENC és NOVÁK TIBOR JÓZSEF tankönyvbe illő szolonszákos szikes formakincset mutatott be, szikpadkákkal és sziklaposokkal, amelyeket elsődleges szikesedés hozott létre. A talajvíz kloridos; szivárgás tapasztalható a Homokhátság felől, dél felől, illetve mélységi feláramlás is van, és a vizek keveredése okozza a szikesedést. A bepárlódó só pH-ja > 10. A sziklaposok jellemző növénye a sziki ballagófü (*Salsola soda*). A padkatetők szintje a folyóhátak szintjének felel meg. A magasabb (kb. 1 m-es) padkákon intenzív az erózió, az eróziós ráta 0,7–1 mm/év a III. katonai felmérés 1 : 25 000-es térképei alapján számítva.

A harmadik megálló a Tétel-halomnál volt. A Solti-sík lapos felszínéből (93–94 m) kiemelkedő, 114 m-es magasságú halom mindig védett helynek számított; történeti jelentősége, hogy a rézkortól egészen a késő középkorig hagyott emlékanyagot az utókorra. BÓNA ISTVÁN (1930–2001) régész nem publikált feltételezése

szerint itt volt a Kárpát-medencei avar állam központja. A felszínen gyűjtött szórvány leletek és a katonai, majd régészeti céllal készült légi fényképek bizonyítják a korai megtelepedést. HORVÁTH ERZSÉBET mutatta be, hogyan segítették a felszínalaktani és üledékvizsgálatok a régészek tájrekonstruáló munkáját. A halom üledéksorában foltszerűen találhatók meg löszkonkréciós szintek, homok és tavi mésztétegei, valamint paleotalajok. Azt az elképzelést, hogy a Tétel-halom egy eróziós szigethegy, a Mezőföld elszakadt darabja, az újabb kutatások fényében módosítani kellett. A Duna fonatos medrei vastag alluviummal töltötték fel a térszínt, a csapadékosabb éghajlati időszakokban – amikor a mészkövek és vörösgyagok is képződhettek – viszont a bevágódás uralkodott. A meanderező medrek bevágódása kikerülte a két ellenállóbb anyagból felépülő halmot, amely így ún. umlaufbergnek tekinthető. (Alternatívaként ezt az elágazó, anabranching medrekéből álló folyórendszer kialakulása is elősegíthette.) Ebben az időszakban két fő hatás érte a Tétel-halmot, a folyóvíz oldalazó eróziója, valamint a lösz és futóhomok felhalmozódása, miközben a környező térszín relatíve süllyedt.

A történelmi időkben már nem csak a külső erők, hanem az ember is formálta a tájat. A halom körüli egykori vízfolyásmedrek eleve természetes védelmet jelentettek az itt megteleplőknek, de a halom tetején kialakított település központját még további mesterséges árokrendszerrel is védték. A mezőgazdasági művelés fokozatosan elegyengette a halom felszínét, ezért az árokrendszer nyoma ma már csak a légi felvételeken látható, és geofizikai mérésekkel mutatható ki. A régészeti feltárásokat SZENTPÉTER JÓZSEF vezette. A mészkőrétegeket a peremeken kifejtették, pl. egy középkori templom építéséhez, miközben alájuk pincék is mélyültek. Tehát a Tétel-halom (és feltehetőleg a 123,5 m-es Solti-halom is) valóban tanúhegyek (amennyiben az egykori felszín magasságát jelzik), de nem a Mezőföld, hanem a Duna pleisztocén hordalékkúpjának maradványai.

A negyedik megállónál, a dunaföldvári löszfalnál szintén HORVÁTH ERZSÉBET bemutatásában ismerhettük meg a dunai magaspartok jellegzetes képviselőjének, a dunaföldvári löszszelvénynek a szedimentológiai és kronológiai kutatástörténetét, valamint a Duna menti tömegmozgások kialakulási körülményeit és az ellenük való védekezés módjait. A magyarországi lösz-paleotalaj (eltetett talaj) alapszelvények

kronológiai és litosztratigráfiai feldolgozása a 21. század elejére ugyan nagyrészt befejeződött, de néhány kérdés (pl. az üledékhiányok és a paleomágneses események azonosítása, az idős löszök képződésének kora) továbbra sem tisztázott. A löszös rétegsor tehát nem homogén, abban olyan agyagosabb paleotalaj-közbetelepülések, alatta pedig idősebb vörösiszapok is találhatóak, amelyek ha vizet kapnak, akkor rajtuk jó eséllyel alakulhatnak ki csúszópályák, ami csuszamlások kialakulásához vezet. Több ilyen ún. szeletes csuszamlás is érintette már Dunaföldvár térségét, a legnagyobb 1970-ben történt, komoly károkat okozva az Öreg-hegy területén, de kisebb-nagyobb csuszamlások folyamatosan előfordulnak az óváros környeze-

tében is. A tömegmozgásokat felerősíti a löszre emelt épületek terhelése és a nem megfelelő vízelvezetés, csatornázás is. A védekezés módjai közül megtekintettük a támfalakat és szóba került a Dunajúvárosnál alkalmazott lépcsőzetes partkiképzés is.

A tartalmas terepi program zárásaként a dunaföldvári Halászcserében gyűltünk össze, ahol a legtöbben halászlevet vagy rántott halat fogyasztva, jó hangulatú beszélgetés során tárgyaltuk meg a magyar geomorfológia helyzetét. Mindenki egyetértett a tiszteletre méltó hagyomány, a geomorfológus találkozók sorának folytatásával.

LÓCZY DÉNES

Száz éve született az ELTE két legendás professzora, SÁRFALVI BÉLA és SZÉKELY ANDRÁS

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának Földrajztudományi Központja és a Magyar Földrajzi Társaság 2025. december 5-én két, meglehetősen eltérő jellemű, de tanítványaik számára mindmáig egyaránt emlékezetes tanáregyenység alakját idézte fel, kerek évszámú születésnapjuk alkalmából.

SÁRFALVI BÉLA (Magyaróvár, 1925. december 1. – Budapest, 2000. február 29.) 1967–1990 között az ELTE Regionális Földrajzi Tanszék vezetője volt. 1988-ban egyetemi tanárrá nevezték ki. Simon László halála után, 1968-ban a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára lett, 1973-ban adta át ezt a tisztséget Somogyi Sándornak. 1985-ben Lóczy Lajos-emlékéremmel tüntették ki. Ismeretterjesztő műveiről (*Az ember és a Föld*, 1966), valamint középiskolai és egyetemi földrajztankönyveiről jól ismert tagja volt a magyar földrajzi társadalomnak. A megemlékezők sorában először BERNEK ÁGNES és IZSÁK ÉVA méltatták politikai és népességföldrajzi munkásságát. Az előadók nem hallgatták el, hogy a halk és lassú beszédű Sárfalvi tanár úr előadásainak követése meglehetősen erőfeszítést igényelt a hallgatók részéről. Ugyanakkor kiemelték SÁRFALVI BÉLA emberi tisztességét, végtelen szerénységét és jóindulatát, amelynek alapján VADAS GYULA, nyugalmazott gimnáziumi tanár, „erénysorsú” embernek nevezte őt. Önzetlen segítőkészségét, emberségét az ünnepséget szervező SZABÓ PÁL – utódja a tanszékvezetői székben, valamint tankönyvírói munkásságának folytatója –, is kiemelte.

SZABÓ PÁL idézte elődje egyik fontos szakmai üzenetét is az 1991-es, Magyarország népességföldrajza című könyvből, amellyel meghatározta Magyarország helyét Európa demográfiai térképén. „Ma Földünkön a népességfejlődés két szélsőséges esetével találkozunk. Számos népes fejlődő országot gazdasága teljesítőképességének messze meghaladó gyors természetes szaporodás jellemez. Más országoknak – számuk és népességük igen mérsékelt súlyt képvisel a világban – a népesség stagnálásának, sőt tartós apadásának jövőjüket is fenyegető folyamatával kell szembenézniük. Magyarország ez utóbbiak sorába tartozik, de közöttük is igen sajátos típust képvisel. A stagnáló vagy csökkenő népességű országok ugyanis szinte kivétel nélkül magasan fejlett gazdasági, illetve társadalmi berendezkedéssel rendelkeznek, úgynevezett posztindusztriális társadalmak, ahol a társadalomkutatók véleménye szerint széles rétegek körében a társadalmi makrokörnyezet nem lebecsülhető befolyása mellett főleg a családi mikrokörnyezetben fellépő szociális és gazdasági hatások rendítették meg a házasság, a család intézményét, a gyermek helyzetét, s ennek következménye a születések számának visszaesése. Magyarország viszont a fejlődés alacsonyabb fokán áll, távol esik még a posztindusztriális szakasztól, s itt az anyagi gyarapodás, a jólét kihívásaival szemben sokkal inkább a családra nehezedő, az elviselhetőség határait súroló gazdasági és szociális nyomás, az ennek nyomán erősödő bizonytalanság válthatta ki ugyanazt a magatartást.”

A rendezvény második felének előadásai a szintén széles körben tisztelt SZÉKELY ANDRÁSRól szóltak (Budapest, 1925. szeptember 6. – Siófok, 1997. augusztus 21.), akinek az emléke sokakban ma is némi szorongást kelt. 1948–1952 között Pásztón középiskolai tanár, ott kezdte kutatni a Mátra vulkáni formáit. 1952–1995 között az ELTE TTK természetföldrajzi tanszékén dolgozott, 1972–1990 között tanszékvezetőként. Kutatási területe a felszínalaktan, a periglaciális folyamatok, a vulkánmorfológia volt. Bár általános vélekedés szerint már a Szovjetunió természetföldrajzáról írott monográfiájával (1978) kiérdemelte, a földrajztudományok doktora címet csak 1994-ben szerezte meg. 1959-től volt a Társaság Természetföldrajzi Szakosztályának titkára, 1973-tól elnöke. Lóczy Lajos- (1985) és Teleki Sámuel-emlékéremmel (1992) tüntették ki. Híresen lelkes, energikus előadó volt, aki a közkeletű anekdota szerint már akkor elkezdte előadását, amikor még be se lépett a Lóczy-terembe és akkor sem hagyta abba, amikor kilépett onnan. Olyan mennyiségű ismeretanyagot kívánt átadni a hallgatóságnak, hogy Európa természetföldrajzának bemutatása után igen kevés idő maradt a többi földrészre. Közben állandó kérdezőgetéssel „zaklatta” a hallgatóságot.

Egyik kedvenc tanítványa, CSILLAG GÁBOR térképező geológus szerint előadásainak általa lejegyzett anyaga kb. 140 oldalt tesz ki. Hangsúlyozta Székely tudásvágyát, hogy még tanítványainak terepi bemutatóin is szorgalmasan jegyzetelt, megvitatta velük kutatási eredményeiket. GÁBRIS GYULA mint tanítvány és utód a tanszékvezetésben mondott köszönetet mind-

azért, amit Székely Andrástól tanult. HEVESI ATTILA méltatta kíváncsiságát, hogy minél többet kívánt látni a világból. „Amikor csak tehettem, utazott, itthon és külföldön. Jegyzetelt, rajzolt, fényképezett, tanulmányútjainak leglényegesebb tapasztalatai már ott szerepeltek következő félévi előadásaiban, térképekkel, vetítéssel. ...Mindig az okok és összefüggések meglátatására, az önálló gondolkodás kialakítására törekedett.” A rendszerváltás után megnyílt lehetőségeket már nem igazán tudta kihasználni. HEVESI ATTILA említette tragikus halálának körülményeit, amely megakadályozta, hogy kézbe vehesse másik fontos műve, a Vulkánmorfológia (1997) kinyomtatott példányát. Sajnálatos módon megbetegedés miatt elmaradt NÉMETH GÉZA, a Természet Világa folyóirat szerkesztőjének nagy érdeklődéssel várt megemlékezése „a Mátra szent apostoláról”, pedig ő is – csakúgy, mint CSILLAG GÁBOR vagy éppen e sorok szerzője –, értékes adalékokkal tudott volna szolgálni arról, hogyan kötelezték el magukat többen is egész életre a természetföldrajzzal Székely tanár úr hatására. Zárszavában TELBISZ TAMÁS, a Földrajztudományi Központ vezetője Székely András szemléletének továbbéléséről beszélt.

Az egyéb ülésektől eltérő módon szerencsére volt lehetőség arra is, hogy a résztvevők népes tábora kötetlen beszélgetésekben idézze fel a két professzorral kapcsolatos emlékeiket. Így, a személyes tapasztalatokon keresztül teljesedett ki a kép a két tanáregyéniségről, vált méltóvá megemlékezés.

LÓCZY DÉNES

DOJCSÁK GYÓZŐ (1931–2025)

Egyik unokatestvérétől, HERMEL ÉVÁtól értesültem arról, hogy 2025. május 5-én Budapesten elhunyt DOJCSÁK GYÓZŐ professzor. Amikor a pasaréti kis kápolnában a vasárnapi mise után a pap „Imádkozzunk elhunyt Győző testvérünk lelki üdvéért” szavakkal megemlékezett róla, a jelenlévő néhány ember sem tudta, kiről is van szó. A 94 évet megélt tudós magányosan élt a Sasadi úton levő otthonában. Ritkán volt látogatója, de az interneten keresztül kiterjedt levelezést folytatott. Figyelemmel követte a világ eseményeit, a Magyar Földrajzi Múzeum tevékenységét, amelynek évtizedeken át segítő részese volt. Fontos kötelességünk megemlékezni róla, mert sokat tett a geográfiaért, s Tár-

ságunkat is önzetlenül támogatta nagyvonalú pénzadományokkal. A földrajzos társadalom egyik legszínesebb, legsokoldalúbb, feledhetetlen egyénisége volt, akit élete fénykorában sokan körberajongtak, tolakodón keresték vele a kapcsolatot – nem minden haszonérdek nélkül. Aztán amikor csillaga leáldozni látszott, szinte teljesen megfeledkeztek róla. De ki is volt ez az örökké nyughatatlan, állandó cselekvéslázban égő, sokat dolgozó, alkotó, számos nemes ügyet támogató ember, aki élete utolsó hónapjáig fáradhatatlanul dolgozott?

Felvidéki értelmiségi családból származott, ahol nagy becsben tartották a könyveket, a kultúrát. Baglyasalján született 1931. április 25-én.

Kamaszként élte meg a háborút, a fronteseményeket, az otthon és a szülőföld elvesztését. Iskoláit Losoncon, majd – kényszerű lakhelyváltozás következtében – Egerben végezte. Ezt követően Budapesten, az ELTE-n tanult földrajzot és geológiát. Szeretett volna tanítani, de a magasabb jövedelem miatt 1953-ban a Magyar–Szovjet Kőolajkutató Vállalat terepi geológusa lett. „Mindig szerettem az élet császár lenni” – jegyezte meg ironikusan. Sokat olvasott, diákmultságokon fergetegesen táncolt, vehemensen udvarolt a lányoknak, szépen hegedült, sportolt, pingpongozott, úszott, túrázott. Később, nyugatra távozás után versenyszerűen teniszezett, golfozott, sielt, vitorlázott és vadászott. Az 1956-os forradalom idején Szolnokon népes közönség előtt harsány szónoklatokat tartott. Követelte az orosz katonák távozását és a szabad választásokat. Puskával a vállán járt-kelt a városban, de egyszer sem használta a fegyvert. Fényképek is készültek róla. November 4. után mindez bűncselekménynek számított. Büntetőeljárás indult és elfogatóparancsot adtak ki ellene, mert veszélyes fegyveres ellenforradalmárnak tekintették. Számos kollégáját letartóztatták, bántalmazták, bebörtönözték. Ezért menekülnie kellett. Bécsben, majd Nottinghamban állt munkába. Az érkezését követő két hét elteltétől már soha nem élt segélyen, mindig megküzdött a létfenntartásáért. Rövid lágerélet után kezdetben mosogatót, pincérkedett, majd kórházi segédápolóként, betegmosdatóként dolgozott. Mivel gyorsan megtanult angolul, sikerült bekerülnie egy szénbányászati cég geológiai részlegébe. Megnyílt előtte az út a szakmai karrier felé.

A British American Oil Company révén Kanadába került, ahol egy évtizedet töltött a kőolajkutatásban. A fellendülőben levő kanadai olajipar páratlan lehetőségeket adott a tehetséges, szorgalmas fiatal szakembereknek. Hála a kiváló magyar egyetemi geológusképzésnek, tucatnyi magyar fiatal kapott szakmai munkát, magas fizetést és ígéretes távlatokat. Calgary volt a cég központja, de a fúrási pontokat kitűzni, a kitermelés feltételeit megteremteni a terepen kellett a legmostohább időjárási körülmények között is, olykor mínusz 10-15 fokban hidegben. Egy évtizedet töltött a kanadai préri olajtelepein, távol a civilizációtól, városi kényelemtől. A Saskatchewan Geológiai Társaság titkáráként szervezőmunkájával, előadásaival, értekezéseivel, bekerült a tudományos élet vérkeringésébe. 1966-ban felkérték az újonnan indult egyetem,

az University of Regina Földrajz Tanszékének megszervezésére. Professzori rangban nyolc évben át irányította az oktatást és tudományos tevékenységet, és *A Nyugat-kanadai-síkság eltemetett ősfelszínei és azok szerepe az olajfelhalmozódásban* című értekezéssel egyetemi doktori címet szerzett. Az egyetem bőkezű támogatásával járta a világot. Rendszeresen szerepelt tudományos konferenciákon, Dél-Afrikától Ausztráliáig több tucatnyi országban megfordult. Indiában 1968-ban a Nemzetközi Földrajzi Unió Kongresszusán ismerkedett meg KÁDÁR LÁSZLÓVAL, aki az ő meghívására kapott három hónapos vendégtanári lehetőséget a Regina-i Egyetemen. A meteoritkráterek morfogenezisééről és geomorfológiájáról írt kandidátusi értekezését 1974-ben itthon, a Magyar Tudományos Akadémián népes közönség előtt védte meg. Opponensei, KRIVÁN PÁL, JAKUCS LÁSZLÓ, PÉCSI MÁRTON és LÁNG SÁNDOR egyaránt elismerően vélekedtek eredményeiről.

DOJCSÁK GYÖZÖ, aki az elméletnek és a gyakorlatnak egyaránt kimagasló képviselője volt, úgy vélte, ismereteivel, teljesítményeivel, tapasztalataival, kapcsolataival sokat tehet a földrajzért, a lehetőségek kibővítéséért. 1978-ban hazatelepült. Reményei nem válhattak valóra: egyetemi katedrát nem kaphatott, a televízió által megígért állandó természettudományi–földtani–földrajzi műsorának terve is füstbe szállt. A TIT budapesti elnökségi ülésén akadt olyan féltékeny pályatárs, aki irigyelte sikereit, teltházas vetített képes előadásait, sőt kifogásolta, hogy előadói pulpitust kaphat, mert „diszsidens ellenforradalmárt nem szabad nyilvánosság előtt szerepeltetni, s hagyni, hogy dicsőítse Amerikát”. VASVÁRI ARTÚR, a *Föld és Ég* folyóirat főszerkesztője azonban kiállt mellette, a lap hasábjain közölni merete cikkei, amiért sok szemrehányást kapott. Más szempontból nézve azonban abban az időben az angolul kiválóan beszélő professzor a legviláglatottabb, legmagasabb életszínvonalon élő magyar földrajzost volt, aki budai villájában gyakran rendezett összejöveteleket sok fontos ember részvételével.

Az évek teltevel a rangot adó egyetemi állás iránti ambíciók és médiába fektetett remények elsorvadtak, de a munka szeretete nem múlt el. Magam a geográfia tudománytörténete okán kerültem közelebb hozzá 1982-ben, amikor BALÁZS DÉNES megbízásából felkerestem, hogy tájékozódjam a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című első érdi kiállítás megrendezése

ügyében, tekintettel arra, hogy sokat foglalkozott Amerika magyar emlékeinek kutatásával. Később a Magyar Földrajzi Múzeumban kitűnő előadásokat tartott BENYOVSKY MÓRIC amerikai munkásságáról, HÖNSCH ZSUZSANNÁRÓL, a kalandos életű utazó feleségéről, valamint HARASZTHY ÁGOSTONRÓL, a kaliforniai szőlőkultúra atyjáról. Megjelent könyvei, köztük *A kanadai Esterhazy története* (1981), *Amerikai magyar történetek* (1985), *Arany Kaliforniában* (1992), továbbá a Földrajzi Közlemények, a Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, a Természet Világa és az Élet és Tudomány hasábjain közreadott cikkei jelzik, hogy alkotókedvét nem szegték a kudarcok. Nem volt rászorulva a szerényen csordogáló honoráriumokra, mert két évtizedes kanadai munkájával olyan egzisztenciát teremtett, ami az őt minősítő kritikusai számára csak elérhetetlen álomnak bizonyult. Nagy előnye volt, hogy kanadai állampolgárságát és útlevelet megtartva szabadon utazhatott akkor, amikor magyarországi hajdani diáktársai, kollégái csak háromévenként kaphattak turistaútlevelet Nyugatra, s küzdeniük kellett a 300 dolláros valutakiutalásért.

DOJCSÁK GYÖZÖ nagyvonalúan támogatta a Társaságunkat akkor, amikor a legnagyobb szükség volt rá. A Társaság vándorgyűlésein két évtizeden át mindig részt vett. Emlékezetes élmények fűzték a földrajzosokhoz, akik közül sokakat barátjaként szeretett. Késői elégtételként megkapta a Pro Geográfia kitüntetést, s Társaságunk még életében Lóczy-éremmel is megtisztelte.

Minden évben rendszeresen felkerestem az otthonában Beszélgetéseink során rengeteget

tanultam tőle, az általa megélt olykor borzongató, olykor keserves, olykor vidám élethelyzetekből. Ennek része volt, hogy őszinte rajongója volt a szép hölgyeknek, s ők is nagy reménysegeket táplálva lelkesedtek érte. Nagyon szeretett utazni, kirándulni, golfozni, hegedülni, zongorázni és vadászni. A kanadai Sziklás-hegységben számos medvét ejtett el, Kelet-Afrikában pedig vadász szafárikon vett részt, lőtt oroszlánt, kafferbivalyt, varacsos disznót és antilopot is. „Az olajgeológusi fizetésből elefántra már nem telt” – jegyezte meg egyszer ironikusan. Gyakran beszélgettünk hosszasan a világról, az utazások élményeiről, az életéről, a megélt viszontagságairól, sikereiről, csalódásairól. Utolsó találkozásunkkor elmondta, hogy egyszer Alaszkában egy őszi medvevadászaton elszakadt a társaitól. Eső, majd hóvihar támadt rá, miközben teljesen besötétedett. Az ismeretlen terepen nehezen tudott tájékozódni, mert elveszítette az iránytűjét. A hóviharban halálfélelme volt, s tudta, ha a szabadban kell éjszakáznia, a hidegben nem éri meg a reggelt. A szomszédos hegyoldalban a társai aggódtak érte s nem tudták, merre kereshetik. A végveszélyt érezve erős fényű lámpákat tettek ki a vadászház elé. A fényeket megpillantva késő este csuromvizesen, átfagyva, többórás gyaloglás után holtfáradtan ért a vadászházhoz. A szerencséjén és társai ötletességén múlt, hogy megmenekült. „*Tudod, az a legborzalmasabb az életben, ha az ember a bajban elveszíti iránytűjét*” – mondta kesernyős-huncutkás mosollyal.

KUBASSEK JÁNOS

KAISER MIHÁLY (1949–2024)

2024. július 12-én, életének 75. évében váratlanul elhunyt Kaiser Mihály idegenvezető, Sümeg díszpolgára, az IBUSZ egykori képviselő-vezetője. Sümegen született, általános és középiskolai tanulmányait is ott végezte. A debreceni egyetemen szerzett történelem-földrajz szakos tanári diplomát, KÁDÁR LÁSZLÓ tanítványa volt. A diploma megszerzése után sváb származásából fakadó nyelvtudását kamatoztatva elsősorban német nyelven vezetett csoportokat az IBUSZ-nál, ahol összesen 16 évet töltött idegenvezetőként. Egy ideig az Idegenvezetői Osztályt, majd három évig az utazási iroda salzburgi képviselőjét vezette.

A későbbiekben idegenvezetőként elsősorban Kínára (ahol 68 alkalommal járt), Délkelet-Ázsiára, a Baltikumra, valamint a német nyelvterületekre szakosodott. A 2000-es évektől kezdődően két évtizeden át a Haris Travel, majd az 1000 Út Utazási Iroda kitűnő felkészültségű munkatársa volt. 2011-ben az Év Idegenvezetőjének választották. Lefordította a Polyglott Kiadó Szicília útikönyvét és több tanulmányt jelentetett meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat egykori nagysikerű Föld és Ég magazinjában.

Szülvárosa javára sokat jótékonykodott, támogatta egykori alma materét, a Kisfaludy

Sándor Gimnáziumot, az oda járó diákok számára díjat is alapított. 2007-től haláláig betöltötte a sümegi gimnázium Öregdiákok Baráti Körének elnöki posztját. Idegenforgalmi szakértőként részt vett a sümegi Tourinform iroda megalapításában, sok hazai és külföldi útra kísért csoportot szülővárosából is. 2012-ben munkásságáért, a város hírnevének öregbítéséért Sümeg díszpolgárává választották. A Magyar–Kínai Baráti Társaságnak is aktív tagja volt.

Magánemberként is nagyon szeretett utazni, Külföldi utazásai során vásárolt műtárgyait (porcelánjait, keleti szőnyeget és fegyvereit)

a sümegi Vármúzeumra hagyományozta. Az utazásai során készített fényképeket és jegyzeteket, utazási tárgyú könyveit, térképeit, képeslap- és prospektusgyűjteményét az érdi Magyar Földrajzi Múzeumra hagyta. Végrendeletében a Magyar Földrajzi Társaságnak – amelynek fél évszázadon át tagja volt – adományozta iroda, könyvtár vagy vendéglakás céljaira budapesti öröklakását. Hálásan köszönjük nagylelkű adományát, emlékezetünkben megőrizzük tevékenységét!

LÓCZY DÉNES

Szerzőink figyelmébe!

Kérjük Szerzőinket, hogy megjelentetésre szánt cikkük, tanulmányuk elkészítésekor kövessék a Földrajzi Közlemények tanulmányainak formai felépítését és az alábbi szempontokat vegyék figyelembe!

Szöveg

A tanulmányt a szerző az elektronikus beküldő felületen keresztül töltheti fel a Földrajzi Közlemények rendszerébe. A felület elérhető a Magyar Földrajzi Társaság honlapján, a Földrajzi Közlemények oldalán. Kérjük Szerzőinket, hogy tanulmányukat a formai követelményeknek megfelelően formázva küldjék be! Az anyag terjedelme legfeljebb 40 ezer karakter lehet szóközökkel. A tanulmányhoz 10–15 soros összefoglalót és 3–5 kulcsszót mellékeljenek angol nyelven! A szövegben lábjegyzetet csak kivételes esetben alkalmazzanak, végjegyzetet ne használnak! A tanulmányokban 3 fokozatú címrendszer használható (fejezetcím, elsőrendű alcím, másodrendű alcím).

Szakirodalmi hivatkozások

A hivatkozás formája: A szerző neve (kezesztvéneének rövidítésével) és a megjelenés éve. A szövegtörnyezetttől függően: Tóth Z. (2018) vagy (Tóth Z. 2018). Külföldi szerző publikációjára történő hivatkozáskor a név két tagja közé vessző kerül: (HARRISON, M. 2017).

Többszerzős hivatkozás esetén a nevek közé nagykötőjel kerül: (HORVÁTH S.–SOLYOS G. 2016). Ha a hivatkozott munkának háromnál több szerzője van, csak az elsőnek a neve szerepeljen: (KOVÁCS B. et al. 2013). Ha adott szerzőnek egy évben több publikációjára történik hivatkozás, akkor az évszámhoz a, b stb. írandó: (TÓTH Z. 2012a).

Felsorolásszerű hivatkozások esetén az egyes – időrendbe és nem ábécé-sorrendbe rendezett – tételeket pontosvessző választja el: (NÉMETH P. 2008; HORVÁTH V. 2006).

Irodalomjegyzék

Az értekezés végén a felhasznált munkák jegyzéke szerzők szerint ábécé-sorrendben, ezen

belül időrendben legyen! Az Irodalomjegyzékben a tanulmányban hivatkozott minden mű könyvészeti adatának szerepelnie kell.

A különböző jellegű kiadványok mintája

Könyv: MENDŐL T. 1963: Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.

Könyvfejezet: SZÉKELY A. 1998: A periglaciális felszínformálás. – In: BORSY Z. (szerk.): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 356–421.

Folyóirat: BELUSZKY P. 2005: A mezővárosok és az „alföldi út”. – Földrajzi Közlemények 53. 1-2. pp. 31–46.

KROLOPP E. – SÜMEGI P. – KUTI L. – HERTELENDI E. – KORDOS L. 1995: Szeged-Öthalom környéki löszképződmények keletkezésének paleoökológiai rekonstrukciója. – Földtani Közlemények 125. 4. pp. 309–361.

Ábrák, fényképek, táblázatok

A tanulmányhoz tartozó ábrákat, fényképeket (a törzsszövegben a források pontos megjelölésével, angol és magyar nyelvű aláírásokkal) külön fájlokban kérjük feltölteni! Wordbe beszúrt illusztrációt nem fogadunk el! A szövegben feltétlenül szerepeljen rájuk utalás, hivatkozás.

Ábrák

Az ábrákat eps vagy ai, esetleg egyéb olyan vektorgrafikus formátumban kérjük, amelyet az Adobe Illustrator szoftver kezelni, importálni képes. Vegyük figyelembe, hogy a jpg és tif formátumban beküldött ábrák nehezen szerkeszthetők. Az ábrákon csak a legszükségesebb felírások (földrajzi nevek, méretek, a jelmagyarázat sorszámai, betűjelzései stb.) szerepeljenek, minden egyéb információ (cím, a sorszáмок, betűjelzések magyarázata stb.) az ábraaláírásba kerül. Az ábrákban szereplő felírásoknál kérjük egységesen a Times betűtípust, valamint 8–10 pontos betűnagyságot alkalmazni nyomdai méret esetén. Az ábrákon az alkalmazott koordinátarendszerek stílusa, beosztásai, mértékegységei egységesek legyenek! Az ábrák fontjait görbéké konvertálhatja a szerző, megelőzve így az utólagos szerkesztést. A fekvő ábra szélesség-

ge 70–125 mm között változhat, az álló ábrák maximális magassága 182 mm lehet. A szerző úgy segítheti legjobban szerkesztőségünk munkáját, ha a fenti kérések figyelembevételével úgy és olyan méretben küldi be az ábrákat, ahogyan azokat nyomtatásban látni szeretné.

Fényképek

A fényképeket kérjük tif vagy jpg formátumban beküldeni! A fotókat javasoljuk a felhasználni kívánt nyomdai méretben 300 dpi-vel szkennelni. Kisebb méretű fényképet, diát nagyobb felbontással kell szkennelni.

Táblázatok

A táblázatokat Word (doc), Excel (xls), vagy eps formátumban várjuk szerzőinktől, a jpg és tif formátumot szíveskedjenek mellőzni! Keretezés és rácskozás felesleges: elválasztó vonalak csak a fejlécben, illetve az oszlopok között szükségesek.

Felhívjuk Szerzőink figyelmét, hogy a tanulmányok beküldési lehetősége e-mailben és egyéb adathordozón megszűnt. A tanulmányok beküldéséhez a folyóirat elektronikus felületét vegyék igénybe:

<http://ojs3.mtak.hu/index.php/fk/login>

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: KOVÁCS ZOLTÁN egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: EGEDY TAMÁS egyetemi tanár, tudományos főmunkatárs

NEMERKÉNYI ZSOMBOR tudományos munkatárs

Főtitkár: HORVÁTH ERZSÉBET egyetemi docens

Titkár: KÖSZEGI MARGIT egyetemi adjunktus

Ügyvivő titkár: VÁRSZEGI ALEXANDRA

Felügyelőbizottság: BOROS LAJOS egyetemi docens, MICHALKÓ GÁBOR egyetemi tanár,

UZZOLI ANNAMÁRIA tudományos főmunkatárs

Választmány

BERNEK ÁGNES osztályelnök, főiskolai tanár

CSAPÓ JÁNOS osztályelnök, egyetemi tanár

DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, egyetemi tanár

F. KUSZTOR ADÉL középiskolai tanár

FEKETE-MÁCSAI ANETTA múzeumigazgató

GÖNCZY SÁNDOR osztályelnök,

főiskolai docens

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GUBA ANDRÁS középiskolai tanár

GYŐRI RÓBERT egyetemi docens

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök,

egyetemi docens

GYURIS FERENC egyetemi docens

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök

IZING MÁTÉ ANTAL középiskolai tanár

JANKÓ FERENC egyetemi docens

JENEY LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens

KARANCSI ZOLTÁN egyetemi docens

KARÁTSON DÁVID osztályelnök,

egyetemi tanár

KISS ATTILA osztályelnök

KISS ÉVA tudományos főmunkatárs

KOPEK ANNAMÁRIA osztályelnök

KÓKAI SÁNDOR osztályelnök, főiskolai tanár

KUNOS GÁBOR osztályelnök

LENNER TIBOR osztályelnök, egyetemi docens

LERNER JÁNOS osztályelnök

MAKÁDI MARIANN osztályelnök,

főiskolai docens

MÁJAI CSABA osztályelnök, középiskolai tanár

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens

NAGY GYULA egyetemi adjunktus

PAP NORBERT osztályelnök, egyetemi tanár

PÁL VIKTOR egyetemi docens

RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus

SIMON GYÖRGY osztályelnök,

középiskolai tanár

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA osztályelnök,

egyetemi docens

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

SZŐRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök

TEPERICS KÁROLY osztályelnök,

egyetemi docens

TIMÁR JUDIT osztályelnök,

tudományos főmunkatárs

TÓTH ANTAL osztályelnök, egyetemi docens

TÖMPE LÁSZLÓ osztályelnök,

középiskolai tanár

TÖRÖK ZSOLT GYÖZŐ osztályelnök,

egyetemi docens

VÍZI ISTVÁN osztályelnök

A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok
a Magyar Földrajzi Társaság Választmányának örökös tagjai.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

MOZGA GÁBOR: Makroregionális manőverek egy klasszikus ütközőzónában: a Három Tenger kezdeményezés geopolitikai alapjai és kilátásai / Macro-regional manoeuvres in a classical buffer zone: the geopolitical foundations and prospects of the Three Seas Initiative	217
LŐCSEI JENŐ: A montenegrói nemzetépítés sajátosságai / Characteristics of Montenegrin nation-building	237
RIGÓCZKI GERGELY – KRISKA OLIVÉR: A részvételi költségvetés térbelisége Budapesten – lehetőségek és korlátok I. rész / The spatiality of participatory budgeting in Budapest – opportunities and limitations Part 1	251
LÓCZY DÉNES: A földtudományi ismeretterjesztés mesterei a Magyar Földrajzi Társaság soraiban / Masters of geographical education in the hungarian geographical society	264

Krónika / Chronicle

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 78. Vándorgyűléséről és 2025. évi rendes közgyűléséről – TÓTH ÁDÁM	277
Geomorfológus találkozó. Kiskunság, 2025. október 17. – LÓCZY DÉNES	279
Száz éve született az ELTE két legendás professzora, Sárfalvi Béla és Székely András – LÓCZY DÉNES	281
Dojcsák Győző (1931–2025) – KUBASSEK JÁNOS	282
Kaiser Mihály (1949–2024) – LÓCZY DÉNES	284

TÁMOGATÓINK

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap és az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával
A kiadásért felel: Horváth Erzsébet
Tördelés: Szabó Béla | Borítóterv: Liszi János
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
HU ISSN 0015-5411